

«Кастык тилин» түшүнүү: тажрыйбалык окуу китеби

2015-жылдын редакциясы

ARTICLE 19

Free Word Centre
60 Farringdon Road
London,
EC1R 3GA
United Kingdom

T: +44 20 7324 2500
F: +44 20 7490 0566
E: info@article19.org
W: www.article19.org
Tw: [@article19org](https://twitter.com/article19org)
Fb: facebook.com/article19org

ISBN: 978-1-910793-25-1

© ARTICLE 19, 2019

Бул иш 2.5 Creative Commons Attribution-Non-Ком-ShareAlike лицензиясы астында жасалды. Көчүрүп чыгарууга, жайылтууга, көрсөтүүгө жана бул ишке негизделген башка иштерди иштеп чыгууга уруксат берилет, бирок төмөндөгү шарттарды аткаруу сөзсүз түрдө зарыл:

- 1) ARTICLE 19 шилтеме жасалат,
- 2) акча табуу максатында пайдаланылбайт,
- 3) бул иштин негизинде жасалган ар бир иш ушу сыяктуу лицензиянын астында иштелип чыгуусу зарыл.

ушул сыяктуу укуктуу.

Бул лицензиянын толук юридикалык тексти менен бул жерден таанышууга болот:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/legalcode>

Бул отчет Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин каржылык колдоосу менен даярдалды.

Бул отчет Нидерландын Тышкы иштер министрлиги жана Тышкы иштер жана Кызматташтык боюнча министрлиги (Улуу Британия) каржылык колдоосу менен ишке ашты.

Бул окуу куралы эмнеге багытталган?	3
I бөлүм: «Кастык тилин» аныктоо	5
Пикирдин эркин болуу укугу жана аны эркин билдирүү эмнени билдирет?	6
Теңчиликке болгон укук эмнени билдирет?	8
«Кастык тили» деген эмне?	9
«Кастык тилинин» объектиси ким?	13
«Кастык тили» терминин колдонуунун кереги барбы?	16
«Кастык тилинин» сунушталган типологиясы	18
«Кастык тилинин пирамидасы»	19
Тыюу салына турган «кастык тили»	20
Тыйуу салынуусу мүмкүн болгон «кастык тили»	22
Мыйзамдуу «кастык тили»	22
«Кастык тили» жана «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» экөө бир элеби?	24
Кандай маанидеги билдирүүлөр автоматтык түрдө «кастык тилине» кирбейт?	28
Катуу кордогон билдирүүлөр	28
Кудайга акарат келтирүү же «диндердин диффамациясы»	29
Тарыхый окуяларды тануу	32
Террористтик актыларга жана зомбулук экстремизмге шыкактоо	34
«Мамлекетти» жана бийлик өкүлдөрүн коргоо	37
Диффамация	40
II бөлүм: «Кастык тилине» реакция кылуу	41
1) Теңчиликке жана пикирин эркин билдирүү укукту ишке ашырууга түрткү берүүчү чөйрөнү түзүү	42
а) Пикирин эркин билдирүү укукту ишке ашырууга түрткү берүүчү чөйрө	42
б) Теңчиликке жана басмырлабагандыкка укукту толук коргоону камсыздоо	46
2) Мамлекеттик саясаттын позитивдүү чаралары	50
Терсаяктыктын бар экендигин моюнга алуу жана ага каршы чыгуу	50
Теңчилик суроолору боюнча окутуу	52
Плюрализмге жана ММКдагы теңчиликке багытталган, мамлекеттик саясат	53
Коомдук билим берүүчү жана маалымат кампаниялары	56
Трансформациялык сот адилеттүүлүгү	57

3) Башка кызыкдар тараптардын ыктыярдуу демилгелери	58
Жарандык коомдун демилгелери	58
Таасирдүү катышуучуларды мобилизациялоо жана институционалдык альянстар	59
Көз карандысыз жана плюралисттик ММКнын ролу	59
Интернеттеги ортомчулардын ролу	61
Ар кандай топтордун ортосундагы олуттуу диалогдун ролу	66
III бөлүм: «Кастык тилинин» чектөөсү	67
Тукум курут кылууга түздөн-түз жана көпчүлүк алдында шыкакчылык	69
Дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкакчылыктан турган, жек көрүү дискриминациясына негизделген үндөө.	71
ЖСУЭАП 20(2)-беренесинин негизги элементтери	72
Билдирүүнүн авторунун иш-аракети	75
Олуттуулуктун босогосу	79
Шыкакчылык үчүн укук санкциялары жазык-кылмыш жазасы менен чектелбөөсү керек	83
ЖСУЭАПнын 19(3)-беренесине ылайык «кастык тилинин» тыюу салуулары	85
1-тиркеме: Укуктук аспаптар	87

Бул окуу куралы эмнеге багытталган?

Ушул АРТИКЛЬ 19 тажрыйбалык окуу куралы өз пикирин жана тең укуктуулукту билдирүүнү коштоочу «кастык тилин» аныктоо жана ага натыйжалуу каршылык көрсөтүү боюнча колдонмо сунуштайт. Окуу куралы «кастык тили» адам укугу системасынын контекстинде жаратып келген «кастык тилин» кантип аныктап, чакырыктарга кандай реакция жасоо керек деген керектөөлөргө так-даана түшүндүрмө берет.

Окуу куралы үч негизги маселени карайт:

1. Чектөөгө тийиштүү мүмкүн болуучу «кастык тилин» кантип аныктоо керек жана аны коргоо үчүн тийиштүү пикир билдирүүлөрдөн кантип айырмаласа болот?
2. «Кастык тилине» каршы таасир этүүчү кандай позитивдүү чараларды мамлекеттер жана башка субъектилер көрө алышат?
3. «Кастык тилинин» кандай категорияларына жана кандай шарттарда мамлекет тарабынан тыюу салынуусу керек?

Ушул колдонмо өз пикирин эркин билдирүүгө жана тең укуктуулукту коргоо боюнча максаттуу жана координацияланган иш-аракеттер, ар бири адамдын бардык укуктарын ишке ашыра алган толеранттуу, плюралисттик жана көп кырдуу демократиялык коомду түзүүдө чечүүчү ролду ойной турган принципке негизделет. Колдонмо АРТИКЛЬ 19 уюмунун ушул тармакта болгон саясий ишин чагылдырат жана өнүктүрөт.

Окуу куралы төмөнкүчө уюшулган:

- Биринчи кезекте биз эл аралык укукта «кастык тилине» берилген бирдиктүү аныктама жок экенин белгилеп кеткибиз келет, бул көбүрөөк билдирүүлөрдүн кеңири спектрин камтыган жалпы түшүнүк. Окуу куралы адам укуктары тармагындагы мамлекеттердин эл аралык укуктук милдеттенмелерине таянып, «кастык тилинин» олуттуулугунун даражасына ылайык анын түрдүү формаларын аныктап жана айырмалоо үчүн типологияны сунуштайт (**I бөлүм**).
- Андан кийин биз мамлекеттер жана айрым кызыкчылыгы бар жактар пикирин эркин билдирүү жана тең укуктуулук үчүн көрүлүүчү саясий чаралар боюнча рекомендацияларды сунуштайбыз, ошону менен, «кастык тилинин» түпкүлүгүндөгү себептерине таа-

сир этүү үчүн, ошол эле маалда ага каршылык көрсөтүү үчүн максималдуу шарттарды түзүү үчүн (II бөлүм).

- Акырында, биз, мамлекет эл аралык укукка ылайык олуттуулугу көбүрөөк болгон «кастык тилинин» формаларына, ошондой эле кырдаалдарга тыюу салууга милдеттүү болгон өзгөчө кырдаалдардын чегин аныктайбыз, анда эл аралык укукка ылайык мамлекет «кастык тилин» башка жолдор аркылуу да чектей алат. Бул мындай тыюуларды кыянаттык менен пайдалануудан кантип алыс болуу керек жана санкциялар колдонулган учурда алар негизделген жана шайкеш болуусун камсыздоо боюнча рекомендацияларды камтыйт, ошондой эле курмандыктарга колдоо көрсөтүп келтирилген зыяндын ордун толтуруусун камсыздайт (III бөлүм).

АРТИКЛЬ 19 адам укугу тармагындагы эл аралык укуктун «кастык тилине» тиешелүү чара көрүлүүсүн камсыздаганын өтө олуттуу деп эсептейт. Кимдир бирөөнүн сезимдерине же намысына тийген пикирлерди цензурага салган тыюулар теңчиликте колдоо жагынан алганда натыйжага каршы, себеби алар «кастык тилин» мотивациялаган тескери ой жүгүртүүнүн социалдык тамырына багытталган эмес. Көпчүлүк учурда бири-бирин түшүнүүнү жана сабырдуулукту жогорулатуучу позитивдүү чаралар теңчиликке жардам көрсөтүүдө цензурага караганда ийгиликтүүрөөк болот.

Ушул окуу куралы акыркы версия болуп саналбайт, бул тармактагы өнүгүп келе жаткан соттук системаны жана алдыңкы тажрыйбалардын мисалдарын чагылдырып, тынымсыз жаңыланып турат.

I бөлүм: «Кастык тилин» аныктоо

«Кастык тили» эмне экенин аныктап алуу үчүн алгач бирин-бири күчөтүп турган укуктардын, пикир билдирүү эркиндигинин жана теңчиликтин, олуттуулугун түшүнүп алуу керек.

Ошондой эле бул бөлүмдө АРТИКЛЬ 19 «кастык тилинин» айтылганына жана анын кесепеттеринин олуттуулугуна ылайык ар башка түрлөрүн аныктоого негизделген «кастык тилин» таанып билүү үчүн типологияны сунуштайт. Биз булар «кастык тилине» карата текшерилген жана таасири күчтүү чаралардын негизи жана өзгөчө учурларда «кастык тилине» тыюу салуу катары өтө зарыл деген ойдобуз (III бөлүмдү караңыз).

Пикирдин эркин болуу укугу жана аны эркин билдирүү эмнени билдирет?

Пикирдин эркин болуу укугу жана аны эркин билдирүү (пикирди билдирүү эркиндиги) Адам укугунун жалпы декларациясынын (АУЖД)¹ 19-беренеси кепилдик берген жана адам укугу тармагындагы бардык негизги универсалдуу жана аймактык келишимдердин жардамы менен юридикалык күчкө ээ болгон² адамдын негизги укугу болуп саналат.

Адам укугу тармагындагы эл аралык укук, мамлекеттер бардыгына укук берүүнү, алууну жана маалымат менен идеяны кандай каражат аркылуу болбосун жана мамлекеттик чек араларга карабастан кепилдик берүүсүн талап кылат.

Пикирин эркин билдирүү укугу кеңири чөйрөгө таасир этет. Ал өз таасирин адамдардын пикирин жана идеяларын билдирүүсүнө тийгизет, аны башкалар абройуна шек келтирип жатат деп табуусу мүмкүн, ал дискриминациялык мүнөздөгү билдирүүлөрдү да камтуусу ыктымал.³

¹ Бир сөз менен айтканда, АУЖД мамлекет үчүн юридикалык милдеттүү документ болуп саналбайт. Бирок көптөрү аны кабыл алган учурдан тартып анын жоболорунан кадимки эл аралык укуктун статусун алышкан. Кар. *Filartiga v. Pena-Irala*, 630 F. 2d 876 (1980) (US Circuit Court of Appeals, 2nd circuit).

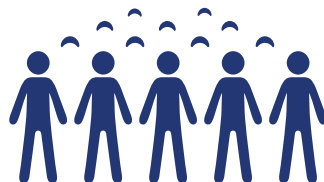
² Жарандык жана саясий укуктар тууралуу эл аралык пактынын (ЖСУЭАП) 19-беренесин, Адам жана элдер укугунун Африкалык хартиясынын (АЭУАХ) 9-беренесин, Адам укугу тууралуу Америкалык конвенциянын (АУАК) 13-беренеси жана Адам укугу боюнча Европалык конвенциянын (АУЕК) 10-беренесин караңыз.

³ Адам укугу боюнча комитет (АУК), жалпы тартиптеги эскертүү № 34, ССР/С/ГС/34, 12-сентябрь 2011-ж, параграф 11.

Көбүн эсе адамдардын бардык укуктары универсалдуу, бөлүнгүс, бири-бирине көз каранды жана бири-бири менен байланышта деп айтылат. Андан тышкары эл аралык укук пикирин эркин билдирүү укугун укуктун негиздери катары өзгөчө бөлүп караган эки себеби бар:

- Бир адамдын деңгээлинде пикирин эркин билдирүү адамдын өнүгүүсүнө, абройуна жана адамдын жеке өнүгүүсүнө түрткү боло турган ачкыч болуп саналат. Адам башка адамдар менен идея жана маалымат алмашуу аркылуу өзүнүн чөйрөсүн жана дүйнөнү кеңири түшүнүүнү табышы мүмкүн. Ойлогон оюн эркин бөлүшүү мүмкүнчүлүгү болгон учурда адамдар өзүн коопсуздукта экенин сезип, сый-урматка татыктуумун деп ойлошот.
- Мамлекеттик деңгээлде пикирин эркин билдирүү мамлекетти талаптагыдай башкаруу үчүн натыйжасында экономикалык жана социалдык прогресс үчүн зарыл. Адамдарга эркин талкууга алууга, көйгөйлөрүн билдирүүгө жана өкмөткө суроо узатууга уруксат берилген учурда анын ичинде адамдын башка укуктарын коргоо жана колдоого алуу максатында, жоопкерчилик жана отчеттуулук камсыздалат.

Жогоруда айтылгандарга карабастан пикирин эркин билдирүү укугу абсолюттук укук болуп саналбайт жана белгилүү бир учурларда мамлекет адам укугу тармагындагы эл аралык укукка ылайык ал укукту чектөөсү мүмкүн (төм. кар.).

Теңчиликке болгон укук эмнени билдирет?

Адам укугу тармагындагы эл аралык укук бардыгы үчүн теңчиликке жана дискриминацияга жол берилбей турганына кепилдик берет.⁴ Мамлекеттер **адам укугун колдоонууда** жана **мыйзам тарабынан бирдей коргоого** кепилдик берүүгө тийиш.

Дискриминацияга жол бербөө принцибинде бири-бири менен байланышкан үч түзүлүүчү бар. Дискриминация мындайча түшүндүрүлөт:

1. адамга карата кандай болбосун айырмачылык, өзгөчөлүк, чектөө же артык көрүү,
2. адам укугу тармагында эл аралык укук тарабынан корголгон мүнөздөмөгө негизделген деп табылган,
3. ал саясий, экономикалык, социалдык, маданий жана коомдук жашоонун кандай болбосун башка тармактарындагы адам укугун жана негизги эркиндикти талкалоону, же кабыл алуусун, колдонуусун же ишке ашыруусун алсыздатууну өзүнүн максаты же натыйжасы катары көрөт.⁵

Так ушул кадыр-баркты бардыгы үчүн дискриминациясыз коргоо «кастык тилине» карата көрүлгөн көпчүлүк чаралар, анын ичинде пикирин эркин билдирүү укугуна да чектөөлөр үчүн мотивация болуп келет.⁶ «Кастык тилине», анын ичинде аны тыйууга карата көрүлгөн чаралар көпчүлүк учурда улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти жана коомдук адеп-ахлактуулукту коргоого негизделет. Бирок, бул максаттар инсанды дискриминациядан коргоо максаты менен аралашканда пикирди билдирүүнү чектөөчү чаралар тез убакытта кеңири жайылып кыянаттык менен пайдаланылып кетүүсү мүмкүн.

⁴ Берене АУЖД 1 жана Беренелер 2(1) менен 26 ЖСУЭАП. Регионалдык деңгэлде пикирин эркин билдирүүгө кепилдик берилет, мисалы, АХПЧН 2 менен 19-беренелери, АУАКтын 1(1) жана 24-беренелери жана АУЕКтин 14-беренеси жана АУЕКтин 12-протоколу.

⁵ Кар. мисалы, Адам укугу боюнча комитет, Жалпы тартиптеги эскертүү № 18, 1989-ж., параграф 6.

⁶ Жооп берүү боюнча иш-чаралардын көбү жана "кастык тилине" тыюу салуулар улуттук коопсуздукту, коомдук тынчтыкты, коомдук адептүүлүктү коргоо үчүн деп түшүндүрүлөт. Бирок бул максаттар жеке адамды дискриминациялоодон куткаруу, пикирин билдирүүнү чектеген жооп берүү иш-чаралары менен аралашканда, оңой эле кенен тарап жана кыянаттыкка ачык болуп калат.

«Кастык тили» деген эмне?

«Кастык тили» бул эмоционалдуу боёкко боёлгон түшүнүк болуп саналат. Ал үчүн адам укугундагы эл аралык укукта жалпы аныктама жок. Көпчүлүгү «кастык тилин» аны менен бетме-бет туш келгенде тааный алам деп айтышат, бирок ал үчүн коюлган критерийлер көбүн эсе түшүнүксүз жана бири-бирине карама-каршы.

Адам укугундагы универсалдык жана аймактык документтер «кастык тилин» аныктоо жана ага чектөө коюу үчүн түрдүү стандарттарды эске алат: ал варианттар ар кандай улуттук мыйзамдарда чагылдырылган.⁷ Күнүмдүк жашоодо бул терминди колдонуу жана ага берилген маанилер, «кастык тилин» укуктук көзөмөлгө салууга чакырык катары да берилет. Мындай көрүнүш бул терминдин айланасындагы тактыктыктын жана адам укугу үчүн маанисинин жоктугун түшүндүрүп турат.

«Кастык тилине» сунушталган аныктамалардын көпчүлүгү белгилүү бир дискриминациялык социалдык көрүнүштөргө жана инциденттерге реакция катары калыптанган. Убакыттын өтүүсү менен аныктамалар жаңы кырдаалдарга реакция кылуу үчүн жана тилдеги өзгөрүүлөрдү чагылдыруу үчүн, теңчилик түшүнүгүнүн өзгөрүүсү жана дискриминация алып келген зыян келтирүүлөр, ошондой эле технологиянын өнүгүүсүнө ыңгайлаштырылган.

Белгилүү бир индивидге же топко болгон кастык жана жийиркенүү, интенсивдүү жана иррационалдуу сыңдоочу сезим.

Корголгон мүнөздөмөлөргө ээ болгондугуна байланыштуу белгилүү бир индивидге же топко карата кандай болбосун кастыгын көрсөтүү.

Пикирди же идеяны билдирүүчү кандай болбосун билдирүү, б.а. пикирди же идеяны тышкы аудиторияга чейин жеткирүү. Ал көп формаларга айлануусу мүмкүн: жазуу, вербалдык эмес, визуалдык, көркөм ж.б. ар кандай каражаттардын жардамы менен таркатылуусу мүмкүн анын ичинде интернет, басма сөз, радио жана телевидение аркылуу.

⁷ | тиркемени караңыз.

Негизинде «кастык тили» эки компоненттен турат:

- **Кастык:** интенсивдүү жана иррационалдуу сыңдоочу сезим, өзүнө тийиштүү – реалдуу же реалдуу деп эсептеген – корголгон мүнөздөмөлөргө ээ (эл аралык укук тарабынан таанылган)⁸ болгондугуна байланыштуу тандалып алынган белгилүү бир индивидге же топко болгон кастык жана жийиркенүү. «Кастык» – бул жөн гана мурунтан калыптанып калган жаңылыш пикирден чоңураак, ал сөзсүз түрдө дискриминациялык мүнөзгө ээ болот. «Кастык» эмоционалдык абалдын же пикирдин көрсөтүлүүсү, ошону менен башка иш-аракеттерден айырмаланат.
- **Тил:** пикирди же идеяны, ички пикирди же идеяны тышкы аудиторияга жеткире турган кандай болбосун билдирүү, ал көптөгөн формаларга түшө берет: жазуу, вербалдык эмес, сүрөткө тартып көрсөтүүчү же көркөм; жана кандай болбосун каражаттар аркылуу таркатылуусу мүмкүн, анын ичинде интернет, басма сөз, үналгы жана сыналгы.

Жөнөкөй сөз менен айтканда, «кастык тили» – бул адамдарга карата кандай болбосун дискриминациялык мүнөздөгү кастык. Ал сөзсүз түрдө зыян тийгизет дегендик эмес. Ушул эң кичинекей орток бөлүүчүгө негизделген аныктама укуктуктарды кошо камтып билдирүүлөрдүн абдан кеңири спектрин камтыйт. Демек, мындай аныктама билдирүүлөрдү аныктоо максатында колдонуу үчүн өтө тумандуу, алар адам укуктарындагы эл аралык укукка ылайык чектелүүсү мүмкүн.

Ушул эки элементтин алкагынан сырткары болгон учурларда «кастык тили» термининин мааниси талаш болуп калат: айрымдар мүнөзү боюнча дискриминациялык кастыктын өзүнүн эле болгону жетишсиз жана кошумча элементтер бекитилүүсү керек деген далилдерди билдиришет. «Кастык тили» өзү эмне, жана кандай учурларда ага тыюу салынуусу керек деген пикирлер көп тараптуу, бирок ошол эле учурда кийинки элементтери боюнча келишпестиктерди камтышат:

- «Кастык тилинин» объектиси болгон өзүнчө бир инсанды же топту аныктоо максатында **корголгон мүнөздөмөнү** эмнелер түзөт;
- Билдирүүнүн **мазмунуна жана тонуна** бөлүнө турган көңүл буруунун деңгээли;

⁸ Пикирин билдирүү эркиндиги жана теңчилик боюнча Кемден принциптери, АРТИКЛЬ 19 (2009), 12.1-принцип.

-
- **Келтирилген зыянга** бөлүнө турган көңүл буруунун деңгээли – билдирүү адамды кемсинтүүчү жана басынтуучу мүнөздө болгондугу үчүн **өзүнөн-өзү эле зыян келтирүүчү** катары каралабы же потенциалдуу жана реалдуу зыян келтирүүлөрдү алып келүүчү катарыбы, мисалы:
 - Билдирүү жасаган объектиге каршы үчүнчү тараптагы адамдын же топтун кандайдыр бир **иш-аракеттерге**, мисалы, зордукка азгыруусу;
 - Билдирүү жасаган объектинин **эмоционалдык реакциясынын** себеби, таарынуу же кайгыруу сыяктуу; же болбосо
 - Кастыкты «таркатуу» жана «жаратуу» жолу аркылуу **коомдук мамилеге терс таасирин тийгизүү**;
 - Билдирүү менен келтирилген зыяндын ортосундагы **себеп-натыйжалуу** байланышты далилдөө зарылчылыгы;
 - Келтирилген зыяндын **болуу мүмкүнчүлүгү** же токтотууга **мүмкүн болбой турган** зарылчылыгы;
 - **Зыян келтирүүнүн пайдасына сөз сүйлөө** зарылчылыгы, билдирүүнүн автору зыян келтирүүнү каалагандыгын божомолдоп айтуу жана билдирүүнү **жалпыга таратуу**.

Натыйжасында, «кастык тилинин» маанисин түшүнүү эң кичине орток бөлүүчү менен жогоруда аталган факторлордун түрдүү комбинацияларын өзүнө камтыган аныктаманын ортосундагы каалаган чекитте болуусу мүмкүн. Ошол эле учурда, аныктамалар көпчүлүк учурда бир же андан көп деталдарга карата бир өңчөй эмес мамиле кылат, «кастык тилин» кабыл алууда ар кандай кырдаалдардагы анын ийкемдүүлүгүнө жол берип, ошону менен «кастык тили» эмнени түшүндүрөт дегенде пикирлердин келишпестигин жаратат.

Төмөндө ар кандай органдардын жана жеке компаниялардын тажрыйбасынан алар колдонгон ыкмалардын түрдүүлүгүн демонстрациялоочу бир нече мисал келтирилген:

- **Адамдын укугу боюнча Европа соту**, ошондой эле Европа Кеңешинин Министрлер Комитетинде да кабыл алынган аныктама «кастык тилин» «расалык жек көрүүнү, ксенофобияны, азгырууну, түрткү болууну же расалык жек көрүүнү, антисемитизмди жана сабырсыздыкка негизделген жек көрүүнүн башка түрлөрүн актоо, анын ичинде агрессивдүү улутчулдук же этноцентризм, дискриминация жана азчылыкка, мигранттарга жана түбү мигранттыктарга карата дискриминацияны жана кастыкты өзүнүн пикирин билдирүүнүн бардык формалары катары кабыл алат»;⁹
- **YouTube** коомчулуктун принциптеринде «кастык тилин» «белгилүү бир адамдарга же топторго алардын расалык же улуттук тиешелүүлүгү, диний тиешелүүлүгү, майыптыгы, жынысы, жаш курагы, ардагер статусу, сексуалдык ориентациясы жана жыныстык тиешелүүлүгү сыяктуу тиешелүү белгилерине карап зордукка жана жек көрүүгө чакырык салган билдирүүлөр» деп сүрөттөйт.¹⁰
- **Расалык дискриминацияны жоюу боюнча БУУнун комитети** «кастык тилин» «тегеректегилерге ориентация алган форма, адамдык аброй жана теңчиликтин негизги принциптерин жокко чыгарып, коомдун алдында калктын белгилүү бир адамдардын же топторунун абалын кемсинтүүгө багытталган» деп түшүнөт.¹¹
- **Түштүк Африканын маалымат таркатуу тармагындагы арыздануулар боюнча комиссия** «эгер аны контексте карай турган болсок, расалык, улуттук же этникалык тегине тиешелүүлүгүнө, өңүнө, динине, гендерине, сексуалдык ориентациясына, жаш курагына, өнүгүү өзгөчөлүгүнө же физикалык майыптыгына негизделген зомбулукту, ошондой эле, «согушту пропагандалоону, натыйжасында болбой койбос зомбулукка шыкактоо же расалык, этникалык тиешелүүлүгүнө, жыныс же диний тиешелүүлүгүнө негизделип зыян келтирүүгө чакырык салып жек көрүүнү үгүттөөнү» колдойт, каршы эмес, же жогоулатса», анда ал материалды «кастык тилине» тиешелүү деп билет.¹²

⁹ Жек көрүүнү тутандыруу маселелери боюнча Европа Кеңешинин министрлер комитетинин Рекомендациясы №. R(97)20 30-октябрь, 1997-ж. Ошондой эле Адам укуктары боюнча Европа соту (AYEC) *Gündüzv. Turkey*, No. 35071/97 (2004), 22 жана 43-параграфтар. CM/Rec (2010)5 «сексуалдык багыты же гендердик окшоштук белгилери боюнча дискриминация менен күрөшүү чаралары» сунуштамасында, Министрлер комитети андан кийин гомофобдук жана трансфобдук «кастык тилинин» төмөнкү аныктамасын сунуштаган: «лесбиянкаларга, гейлерге, бисексуалдык жана трансгендердик адамдарга каршы жек көрүүнү тутандырууга, жайылтууга жана колдоого, ошондой эле дискриминациянын башка формаларына алып келүү коркунучу бар катары кабыл алынган анын ичинде ММК жана интернеттеги дагы билдирүүлөрдүн бардык формалары эсептелинет».

¹⁰ [Правила YouTube](#). Дискриминациялык билдирүүлөргө карата эрежелер.

¹¹ Расалык дискриминацияны жоюу боюнча комитет, жалпы рекомендациялар №35 “Расистик мүнөздөгү жек көрүүчү билдирүүлөр менен күрөшүү”, 26-сентябрь, 2013-ж., CERD/C/GC/35, 10-параграф.

¹² [Code of the Broadcasting Complaints Commission of South Africa](#), 2003-жылдын 7-мартынан тартып күчүнө кирген.

«Кастык тилинин» объектиси ким?

Жөнөкөй сөз менен айтканда «кастык тили» өзү менен өзү болгондугун кабыл албай адамдарга, белгилүү бир топко багытталган.

АТИКЛЬ 19 «кастык тилинен» коргонуу үчүн негиз болуп адам укугу боюнча эл аралык укуктагы дискриминацияга жол берилбестиги тууралуу жалпы жоболорго кирген бардык корголгон мүнөздөмөлөрдү камтышы керек деп эсептейт. Бирок, бул нерсе анык болгону менен, мындай ыкма айрым учурларда талашка түшөт.

Жалпы аныктама болбогонуна байланыштуу, «кастык тилинин» тиешелүү формасын чектөөнү талап кылган же уруксат берген милдеттемелер ар башка эл аралык макулдашуулардан бөлүк-бөлүк болуп чогултулган.

Мындай көрүнүш коюлган маселени татаалдатат, себеби, дискриминация маселеси боюнча иш алып барган бардык эле келишимдер мамлекеттерден «кастык тилине» тыюу салуунун талап кылбайт.¹³ Тыйуу салууну талап кылган келишимдерде да корголгон мүнөздөмөлөр так саналып этияттык менен түзүлгөн.

Ал үчүн эки түшүндүрмө бар:

- «Кастык тилине» болгон тыйуулар көпчүлүк учурда «кастык тили» себеп болуучу негизги фактор катары кабыл алынып, дискриминациялык мүнөздөгү масштабдуу же күндө кайталануучу бузууларга жооп катары калыптанат. Мындай тыйуулар, киргизилип жаткан кырдаалды чагылдырып, даярдалып жаткан учурда коомдо болгон ырым-жырымдар менен чектелүүсү мүмкүн.¹⁴

¹³ Мисалы, Расалык дискриминациянын бардык формаларын жоюуу тууралуу эл аралык конвенция (РДЛЭАК) “кастык тилинин” расисттик түрлөрүнө тыюу салууга мамлекеттердин кеңири милдети болгону менен, Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюуу жөнүндө эл аралык конвенция (АБЖЭК) жана БУУнун майыптардын укуктары тууралуу конвенциясы мындай тыюуларды түздөн-түз талап кылбайт.

¹⁴ Мисалы, Экинчи дүйнөлүк согуш учурунда гейлерди, саясий диссиденттерди жана майыптарды куугунтукка алынганына кеңири документтер болгону менен, ЖСУЭАПтин 20(2)-беренеси сексуалдык ориентацияга, майыптыкка жана саясий көз караштарга негизделген жек көрүүнү адамдарды зомбулукка, кастыкка жана дискриминацияга шыкакчылык үчүн каражат катары болгонун моюнга албайт.

-
- Эл аралык укуктук документтердеги «кастык тилине» тыюу салуу талаптары ар дайым талаш маселе болуп келген, анткени айрым мамлекеттер мындай кеңири милдеттемелерге каршылык көрсөтүшөт, алар пикирин эркин билдирүүнү ансыз деле чектеп жатабыз деген ойдо болушат.

Эл аралык жана регионалдык укуктук документтердин кесилишинен келип чыккан мозаика улуттук укуктагы «кастык тилинин» түркүн формасына болгон мамилелердин айырмачылыктарына алып келүүдө, анын ичинде корголгон мүнөздөмөлөргө карата дагы. Бул универсалдуу регионалдык документтерге [1-тиркемеде](#) көз чаптырылган.

Артикль 19 ар дайым адамдын укугун ишке ашыруу, кандай болбосун эл аралык документтердин жана керек болсо анын авторлорунун көздөгөнүн баштапкы формулировкаларын ашыкча формалдуу жактоочулук менен чектелбешин колдойт, эгер мындай түшүндүрмөлөр укукту ишке ашыруунун негизсиз чектелүүсүнө алып келсе.

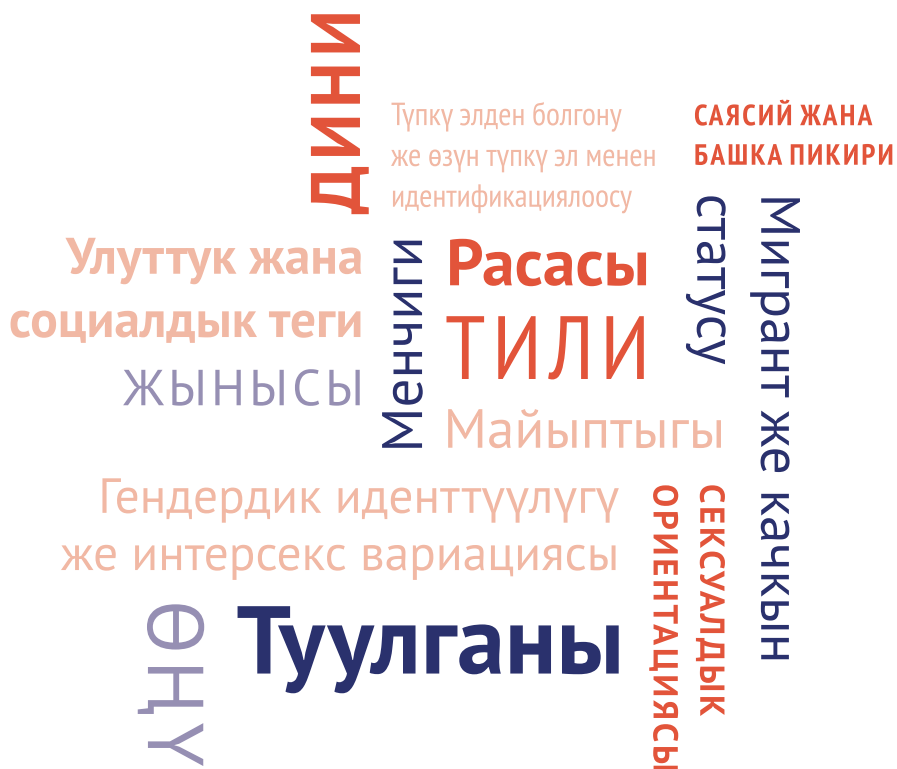
Андан тышкары, адам укугу тармагындагы эл аралык документтер мезгилдин өтүүсү менен теңчилик принцибинин пайдасына чечмелене баштаган, бул терминдин кеңири түшүнүгүнө таянып, макулдашууларда түздөн-түз саналган, ошондой эле тикелей саналбаган негиздерге корголгон мүнөздөмөлөргө карата колдоно башташты.¹⁵ Көпчүлүк мамлекеттер «кастык тилине» тыюу салууда теңчиликти жана дискриминацияга жол бербөөнү камсыздоо боюнча алардын жалпы эл аралык милдеттенмелери менен корголгон белгилерин чагылдырган коргоочу мүнөздөмөлөрдүн улуттук мыйзамда болуусун кабыл алышат.

Пикирин эркин билдирүүнүн жетишээрлик кепилдиги болуу шартында, биз «кастык тили» тууралуу жоболор, корголгон мүнөздөмөлөрдүн максималдуу кеңири спектрин кошуусу керек деп эсептейбиз. Корголгон мүнөздөмөлөр төмөнкү негиздерди камтуусу керек, ошол эле учурда алар менен гана чектелип калбоосу керек: расасы, өңү, жынысы, тили, дини, саясий жана башка пикири, улуттук жана социалдык теги, менчиги, туулганы, түпкү элден болгону же өзүн түпкү эл менен идентификациялоосу, майыптыгы, мигрант же качкын статусу, сексуалдык ориентациясы, гендердик окшоштугу же интерсекс вариациясы.

¹⁵ ЖСУЭАПтин 2 жана 26-беренелери корголгон беренелердин тизмегин атайын ачык калтырып жатышат, ошону менен кеңири түшүндүрмө берүү аркылуу кошумча мүнөздөмөлөрдү киргизүү мүмкүнчүлүгүн калтырышат. Мисалы, Manfred Nowak, UN Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary, 2nd revised edition, 628-бет; ошондой эле AVEC, *Tyler v. the UK*, A 26 (1978).

Корголгон мүнөздөмөлөр

АРТИКЛЬ 19 адам укугу боюнча эл аралык укуктун кеңирирээк жоболоруна кирген бардык дискриминациялык мүнөздөгү «кастык тили» үчүн негиздер, корголгон мүнөздөмөлөрдү кошууга тийиш, алардын максаты - дискриминацияга жол бербөө.

«Кастык тили» терминин колдонуунун кереги барбы?

Белгилүү бир билдирүүлөрдү «кастык тили» категориясына туура бөлүштүрүү адам укугундагы эл аралык укуктун негизинде жаткан намыс жана теңчилик баалуулуктарына кол кабыш кылууда олуттуу роль ойноосу мүмкүн. Бирок, билдирүүлөргө «кастык тили» белгисин илүүгө болгон ашыкча тапандыктан этият болуу керек, анткени аны колдонуу негативдүү натыйжаларга да алып келүүсү мүмкүн. Бул термин күчтүү эмоцияларды жаратат жана пикирин эркин билдирүү укугун одоно чектөөсүн актоо үчүн кыянаттык менен пайдаланса болот, өзгөчө маргиналдык жана аяруу топтор менен.

«Кастык тили» термин катары	
Макул	Каршы
<ul style="list-style-type: none">– «Кастык тилин» колдонууга түрткү болгон адатка айланып калган көз караштардан баш тартуу жана эл алдында моюнга алуу, жана алардын учурдагы жана мурунку зыян келтирген натыйжалар менен байланышы бар экенин моюнга алуу.– Адам укугун коргоо үчүн «кастык тилинин» натыйжалары тууралуу кеңири талкууга чакыруу.– Тилектештикти көрсөтүү жана «кастык тили» каршы багытталгандарды коргоо, алардын кадырын таануу жана өз пикирин билдирүүгө шарт түзүү.– Жек көргөн пикирлерди билдирген авторлор жана алардын тарапкерлери үчүн каршы аргументтерди даярдоо.– Жек көрүүчү билдирүүлөрдүн авторлору жана алардын тарапкерлери үчүн каршы аргументтер.	<ul style="list-style-type: none">– Өзгөчө колунда бийлиги бар адамдар тарабынан, маанилүү коомдук маселелер боюнча укук чегиндеги талкууларды тыюу.– Билдирүү менен болжолдуу келтирилген зыянын ортосундагы байланышты көптүрүү (билдирүүнүн авторунун таасирине туура эмес баа берүүнүн натыйжасында же зыян келтирүүнү реализациялоо ыктымалдыгы болгондо) жана/же күчтүү жана оң таасирге ээ болгон дискуссияга жооп кайтаруучу адамдардын шыгын көз жаздымда калтыруу.– Билдирүүнүн авторлору атайын зыян келтирүү үчүн жасап жатат деп божомолдоо, ошол эле маалда ниети анчалык деле олуттуу эмес болуусу мүмкүн (мисалы, социалдык тармактардагы ойлонбостон же уят жазылган комментарий) же татаалыраак (сатира же татаал маселе боюнча талкуулоо жаратуу, мисалы искусство аркылуу).

<ul style="list-style-type: none"> – Коомдо түшүндүрүү иштерин жүргүзүү, «кастык тилинин» таасирин түшүнүүнү жакшыртуу жана аны колдонуу адатын төмөндөтүү. – Даярданып жооптуу чараларды көрүү тармагында саясатка таасир этүү максатында коомдогу дискриминацияга мониторинг жүргүзүү үчүн шарттарды түзүү. 	<ul style="list-style-type: none"> – Жалпысынан эле «кастык тилинин» мыйзамсыз экенин айтып жаңылуу, орунсуз жана натыйжалуу эмес кылмыштык жана башка санкцияларга чакырык жасоо. – Билдирүүнүн авторлорунун аудиториясынын кеңейүүсү, эгер алар өзүн цензуранын «курмандыгы» катары көрсөтсө же цензурага салуу аракеттеринин ойдогудай болбой калганын өзүнүн көз карашын актоо үчүн колдонуу. – Полициялык көзөмөлдү жана мамлекеттик көзөмөлдү күчөтүү же курсурка тынымсыз жашыруун көзөмөл жүргүзүү, анын ичинде интернет аркылуу дагы, жана институционалдык дискриминация маселесин чечүүнүн ордуна цензураны ашыкча колдонууну колдоо.
---	---

Жогоруда саналган аргументтердин күчүн колдоп айрымдар чакан формулировкаланган концепциялар үчүн болушат, мисал үчүн, «кооптуу тил»¹⁶ же «коркуу тили»,¹⁷ булар көбүн эсе бардык жерде зомбулукту козгоо үчүн билдирүү шыгына көбүрөөк концентрацияланат. Айрым контексттерде, мисал үчүн БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешинин резолюцияларында “кастык тили” терминдин ордуна татаалыраак формулировкаларды жактырышат, “сабырсыздык, негативдүү стереотиптик элестерди калыптандыруу, стигматизация, дискриминация, дин же ишенимдердин негизинде адамдарга карата зомбулукка шыкактоо”¹⁸ же “дискриминация менен терс ырым-жырымдарды жайылтуу” же “жек көрүүнү тутандыруу”.¹⁹ Бул балким, анын абдан талаш термин экенин эске алуу менен нормалдаштырууну каалабай жатканын же “кастык тили” билдирүүсүн колдонууга лигитимдүүлүктү кошкусу келгенин көрсөтүп тургандыр.

¹⁶ Susan Benesch, *Dangerous Speech: A Proposal to Prevent Group Violence*, 23-февраль 2013-ж.

¹⁷ A. Buyse, *Words of Violence: 'fear speech', or How Violent Conflict Escalation Relates to the Freedom of Expression*, *Human Rights Quarterly*, Vol. 91, бет. 1435 – 84.

¹⁸ Адам укугу боюнча кеңеш, Резолюция 16/18 “Дин жана ишенимдерди негизинде адамдарга карата зомбулук жана зомбулукка болгон шыкакчылык, дискриминация, негативдүү стереотиптик элестердин калыптануусу жана стигматизация, сабырсыздык менен күрөшүү” (Резолюция 16/18). A/HRC/Res/16/18, 2011-жылдын 24-мартында добушсуз кабыл алынган.

¹⁹ Адам укугу боюнча кеңеш, Резолюция 29/21 “Мьянмадагы мусулмандар-рохинжа жана башка азчылыктарга карата адам укугундагы жобо”, A/HRC/Res/29/21, 2015-жылдын 3-июлунда добушсуз кабыл алынган.

«Кастык тилинин» сунушталган типологиясы

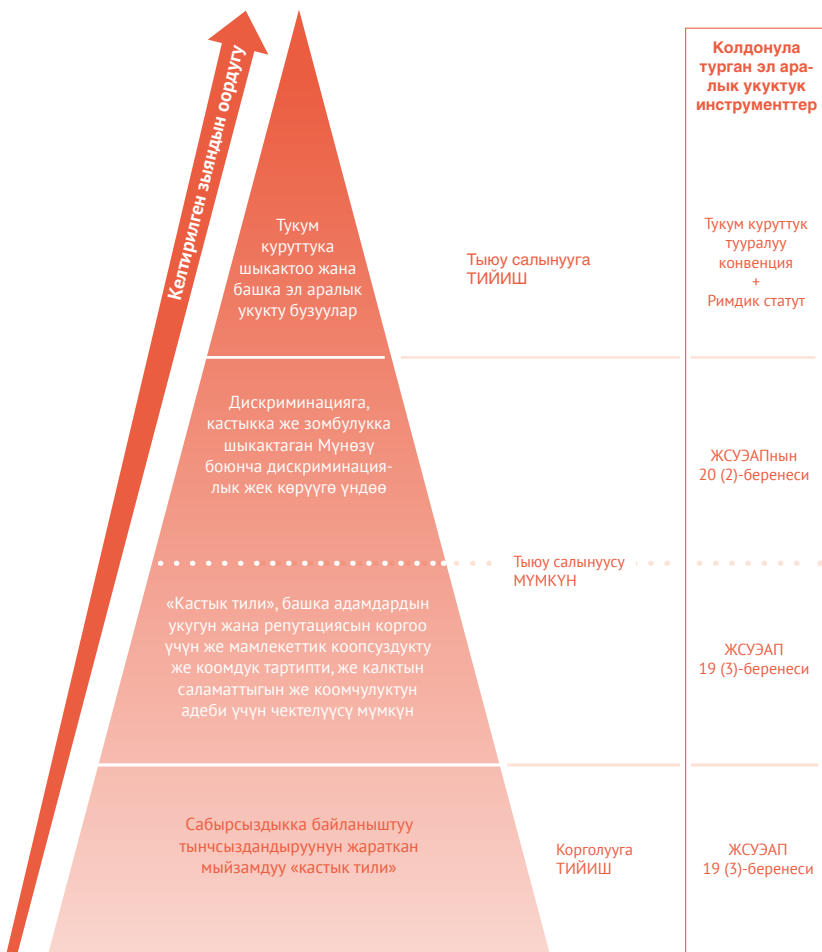
Жогоруда айтылган себептерге байланыштуу «кастык тили» анын олуттуулугуна ылайык дифференцияланган типологиясын сунуштайбыз,²⁰ анткени «кастык тили» жалпы түшүнүгү менен камтылган билдирүүлөрдү ачык жана түшүнүктүү кылуу керек, бул «кастык тилине» натыйжалуу жана ылайыктуу чара көрүүнү тандоосун жеңилдетет. Биз «кастык тилин» төмөнкү үч категорияга бөлүүнү сунуштайбыз:²¹

1. **Тыюу салына турган «кастык тили»:** эл аралык кылмыш укугу жана ЖСУЭАПтин 20-беренесинин 2-параграфы мамлекеттен «кастык тилинин» белгилүү бир олуттуу формаларына тыюу салууну талап кылат, анын ичинде кылмыштык-, жарандык- жана административдик-укуктук чаралардын жардамы менен;
2. **Тыюу салганга мүмкүн боло турган «кастык тили»:** мамлекеттер «кастык тилинин» башка формаларына да тыюу сала алышат, эгер ЖСУЭАПтин 19(3)-беренесинде камтылган талаптарды сактаган болсо;
3. **Мыйзамды бузбай турган «кастык тили»:** ЖСУЭАПтин 19(2)-беренеси боюнча чектөөлөрдөн коргоого тийиш, ошого карабастан сабырсыздык жана дискриминацияга байланыштуу тынчын кетирип, мамлекет тараптан критикалык реакцияны талап кылат.

²⁰ Ар бир категорияга карата олуттуулук критерийинин анализи кар. III бөлүм.

²¹ Бул ыкма БУУнун ишенимдердин эркиндигине жана аны эркин билдирүүгө болгон укукту коргоо маселеси боюнча жыл сайын Генералдык Ассамблеяда жасалуучу Атайын докладчысынын ыкмасына негизделген. 2012-ж., А/76/357, 7-сентябрь, 2012-ж.

«Кастык тилинин пирамидасы»

Тыюу салына турган «кастык тили»

Эл аралык укук мамлекеттерден «кастык тилинин» эң олуттуу формаларына тыюу салууну талап кылат. Мындай тыюу салуулар автордун зыян келтирүүгө ниети жана аны ишке ашырууга жөндөмү болгондо, өзгөчө кайра калыбына келгис зыян келтирүүнү алдын алуу үчүн багытталган.

Алар төмөнкүлөргө жайылат:

- «тукум куруттук жүргүзүүгө тикелей жана кыйыр шыкактоо», тукум курут жана ал үчүн жазалоо кылмышын алдын алуу тууралуу Конвенцияда 1948-ж (тукум курут тууралуу конвенция)²² жана Эл аралык жазык сотунун Римдик статутунда 1998-ж. (Римдик статут) тыюу салынган.²³ Эл аралык укуктун мүнөзү боюнча башка дискриминациялык формалардагы шыкакчылыкка тыюу салууну талап кылуу, мисалы адамзатына каршы кылмыш катары куугунтукка алуу, тукум куруттук тууралуу Конвенцияда же Римдик статутта камтылган эмес, бирок аны ушу категориядан алып кароо зарыл.
- ЖСУЭАПтин 20(2)-беренесинин ошол эле учурда ЖСУЭАПтин 19(3)-беренесинин талаптарына ылайык келген, аналогиясы боюнча дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкакчылыкты көрсөтүп турган мүнөзү боюнча дискриминациялык жек көрүүнү үгүттөө.²⁴

²² Тукум куруттук кылмышын жана ага жаза берүүнү алдын алуу тууралуу конвенция 9-декабрь, 1948-ж, UN Treaty Series, vol. 78, p. 277, 3-берене(c).

²³ Эл аралык жазык сотунун Римдик статуту, 17-июль, 1998-ж, ISBN No. 92-9227-227-6, 6-берене, 25(3) (е)-берене. Ошондой эле 4(c) Мурунку Югославия боюнча жазык трибуналынын эл аралык статуту 2(3)(c) Руанда боюнча жазык трибуналынын эл аралык статуту.

²⁴ 20 (2)-берене ЖСУЭАП улуттук, расалык жана диний негиздеги үгүткө карата гана тыюу салууну атайы талап кылат. Бирок, АРТИКЛЬ 19 адам укугундагы эл аралык укуктун алкагында дискриминациядан корголуп жаткан кандай болбосун мүнөздөмөнүн негизинде жек көрүүнү жайылтууга тыюу салынуусу мүмкүн деген позицияны карманат.

-
- 4-беренедеги расалык дискриминациянын бардык формаларын жоюу тууралуу эл аралык конвенция РДЛЭАК²⁵ төмөнкү талапты камтыйт: мамлекеттер “кандай болбосун үгүттөөнү жана бир раса терисинин өңү же этникалык жердигине байланыштуу башка адамдардын тобунан жогору турат деген теорияларга же идеяларга негизделген уюмдарды же болбосо расалык жек көрүүнү жана дискриминацияны кандай гана формада болбосун колдоочуларды сын пикирге алат жана мындай дискриминацияга же дискриминация актыларына кандай болбосун шыкакчылыкты жок кылууга багытталган ыкчам жана позитивдүү ыкмаларды кабыл алуу милдетин берет, Адамдын укугу боюнча жалпы декларацияда жана (РДЛЭАК) 5-беренесинде так жазылган принциптерге ылайык”. Расалык дискриминацияны жоюу боюнча комитет жакында эле №35 жалпы “Расисттик маңыздагы жек көрүүчү билдирүүлөр менен күрөшүү” сунуштамасын кабыл алды, анда таасир этүү чөйрөсү менен бирге ошол жобонун пикирин эркин билдирүү укугун коргоо менен катнаштыгы түшүндүрүлөт.²⁶ РДЛЭАК билдирүүлөрдүн белгилүү бир типтерге тыюу салуу боюнча мамлекеттерге позитивдүү милдеттерди жүктөйт, алар ЖСУЭАП 20(2)-беренеси камтыган талаптардан кыйла кеңири. АРТИКЛЬ 19 мурун бул конфликти Эл аралык келишимдердин укугу тууралуу Веналык конвенциянын негизинде чечүүнү сунуш кылган.²⁷

²⁵ Расалык дискриминациянын бардык формаларын ликвидациялоо тууралуу эл аралык конвенция 21-декабрь, 1965-жыл, UN Treaty Series, vol. 660, p. 195.

²⁶ РДЛЭАК комитети, CERD/C/GC/35, 9-сентябрь 2013-ж.

²⁷ [Эл аралык келишимдердин укуктары тууралуу Веналык конвенция 1969-ж.](#), 31 жана 32-беренелер. ЖСУЭАП менен РДЛЭАКтин стандарттарынын айырмалары тууралуу тагыраак маалыматты караңыз. ARTICLE 19, Prohibiting Incitement, *op.cit.*, 5-сунуштама.

Тыйуу салынуусу мүмкүн болгон «кастык тили»

Адам укугундагы эл аралык укукта пикирин билдирүүнү чектөөгө чектелүү жана өзгөчө кырдаалдарда уруксат берет, ЖСУЭАПтин 19(3)-беренесинин үч бөлүктөн турган тесттин шарттары сакталган шартта. Мындай чектөөлөр:

1. мыйзам тарабынан бекитилүүгө тиешелүү;
2. башка адамдардын укугун коргоо сыяктуу, укуктук максатты көздөөгө тиешелүү;
3. демократиялык коомдо зарыл болууга тиешелүү.

“Кастык тилинин” айрым формаларын таанылып жаткан курмандыкка каршы өзгөчө ыкма менен багытталган деп караса болот. Мындай түрдөгү “кастык тили” ЖСУ-ЭАПтин 20(2)-беренесинин критерийлерине жооп бербейт, себеби автор корголгон мүнөздөмөнүн негизинде башкаларды кимдир-бирөөгө каршы шыкактоого умтулбайт, мындай түрдөгү “кастык тили” зомбулук, дискриминация жана кол салууну камтыйт.

Мыйзамдуу «кастык тили»

Билдирүүлөр провокациялык жана кемсинтүүчү болуусу мүмкүн, бирок ошол эле маалда жогоруда айтылган бир дагы критерийге жооп бербейт. Мындай билдирүүлөр ырым-жырымдар менен мүнөздөлүп сабырсыздыктын маселесин козгошу мүмкүн, бирок алар олуттуулук деңгээлине жетпейт, мында пикирин билдирүүгө коюлган чектөөлөр акталбайт (төм. кар. [Олуттулуктун көрсөткүчү](#)).

Бул мамлекет тарабынан ырым-жырымдардын негизинде жаткан “кастык тилинин” ушул категориясынын белгилери болуп саналган саясий жана укуктук чараларды кабыл алуусуна жолтоо болбойт, ошондой эле бардык жактар үчүн анын ичинде бийлик органдарынын өкүлдөрү үчүн да «кастык тилине» каршы чыгуусуна максималдуу шарт түзүүсүнө дагы.

Окуу куралынын [2-бөлүмүндө](#) мындай чаралардын (толук эмес) спектри түшүндүрүлөт, аларды кабыл алган мамлекеттерге демилге берилиши керек.

Мисал

“Твиттерде” аз сандагы жазылуучулары бар өспүрүм бала жергиликтүү окуучу кыздын жоголуп кеткенине жана өлтүрүлүшүнө берилген маанини четке кагып, сексисттик тамашаны жайгаштырды. Бул интернетте катуу сын-пикирди жаратты, жыйынтыгында ал өзүнүн твитин өчүрүп салды.

Бул пикир кемсинтүүчү болуп, коомдо орун алган аялдарды жек көрүүнүн тереңирээк көйгөйүн чагылдырганы менен тиешелүү бир топко зыян келтирүү үчүн шыкактоо өспүрүмдүн максаты эмес болчу, кандай болгон күндө да анын өзүнүн жазылуучуларына анчалык таасири жок. Мындай типтеги «кастык тилине» кийлигишүү жумшак өтүүсү керек, мисалы, мугалим же жергиликтүү коомчулукка өзгөчө таасири бар лидерлер болуусу мүмкүн. Бирок бул жакта мамлекет тарабынан жаза берүү жана башка чектөөлөр үчүн негиз жок.

Пайдалуу ресурстар

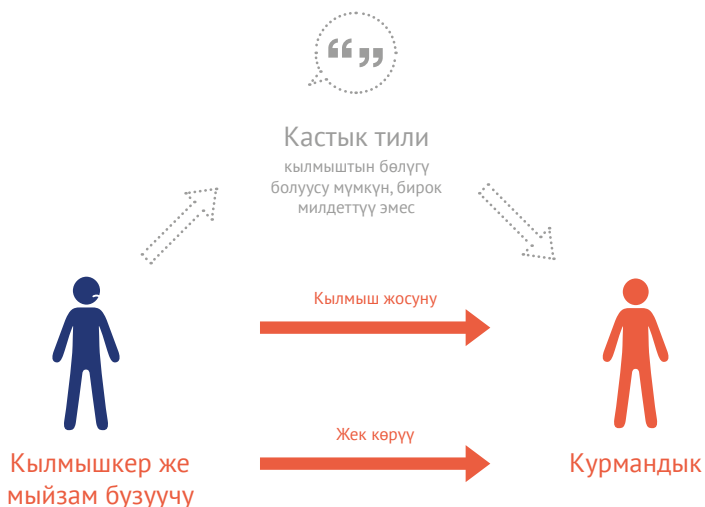
- [Иш-аракеттердин Рабаттык планы](#) – ЖСУЭАПтин 20(2)-беренеси боюнча «дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкакчылык кылган улуттук, расалык же диний жек көрүүнүн пайдасына кандай болбосун сөз айтууга» тыюу салуу жагынан мамлекеттерге берилген беделдүү тажрыйбалык рекомендацияларды камтыган олуттуу документ;
- [Дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкактоого тыюу салуу](#) – АРТИКЛЬ 19дун шыкакчылыкка тыюу салуу боюнча саясаты ЖСУЭАПтин 20(2)-беренесин түшүндүрүүнү өрчүтөт;
- [Пикирин эркин билдирүү жана теңчилик боюнча Кемдендик принциптер](#) – пикирин эркин билдирүүнү сыйлоо менен теңчиликке кол кабыш кылуу экөөнүн ортосундагы тиешелүү катыштыгынын кеңири консенсусун колдоого багытталган принциптердин жана рекомендациялардын жыйнагы.

«Кастык тили» жана «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» экөө бир элеби?

“Кастык тили” жана “жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш” түшүнүгү көбүн эсе аралашып жана бири-биринин ордуна колдонула берет. Бирок аларды айырмалоо керек. Эки феномен тең сабырсыздыктын жана ырым-жырымдын көрсөткүчү, бирок көпчүлүк кылмыштар жек көрүүнүн негизинде болуп пикирин эркин билдирүүнү ишке ашыруу менен байланышы жок.

Бирок «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» термини кеңири колдонулганы менен эмоционалдык боегу күчтүү «жек көрүү» деген сөз кандай болбосун «жек көрүүнү», анын ичинде «кастык тилин» да көрсөтүү жазык кылмышы болушу мүмкүн деген ойго түртүшү мүмкүн. Бирок ал андай эмес.

Кандай болбосун «кастык тили» тынчсызданууга себеп болот, алар дайым эле кылмыш болуп саналбайт, демек «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» болуп саналбайт.

«Жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» термини «жаман ойлоо себебинен» улам кылмышкер өз курмандыгын толук же жарым-жартылай тандап алган жагдайда жасалган кылмышты билдирет. Көптөгөн өлкөлөрдө «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» термини адам курмандык болгон жаман ойлоонун кененирээк контекстин таануу максатында айрым жазык кылмыштарына карата колдонулат. Бул таануу маргиналдашкан адамдардын жазык иштери боюнча сот адилеттиги системасына ишенимин арттыруу максатын да көздөйт жана аларга кылмышка байланыштуу баштан өткөргөнүн сезүүгө мүмкүндүк берет.

Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму (ЕККУ) көрсөткөндөй, «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» бири-бирине тыгыз байланыштуу эки элементтен тургандыгы менен мүнөздөлөт:

- **«негизги кылмыш»** (мисалы, өлтүрүү);
- **«жаман ойлоо себеби»** боюнча кылмыш жасоо (мисалы, этникалык азчылыкка каршы), бул - кылмышкер өз кылмышынын объектин «корголгон» мүнөздөмөсүнө карап тандайт дегенди билдирет.²⁸

«Жаман ойлоо негизиндеги кылмыш» термини «жек көрүүнүн» бар экендигин эле эмес, жаза кылмышынын жасалгандыгынын далилденишине байланыштуу болгон жазык жоопкерчилигинин фактысын тагыраак берет.

²⁸ Жек көрүү негиздеги кылмыштарга каршы мыйзам: практикалык колдонмо, ЕККУ, 2009-ж. [Законодательство против преступлений на почве ненависти: практическое руководство, ЕККУ, 2009-жыл](#)

Мисал

Мусулман үй-бүлө калкынын көпчүлүгү христиан бүлөлөрдөн турган шаардагы үйгө жайгашат. Коңшусу алардын үйүнүн терезесин талкалап салат. Эмне үчүн мындай кылып жатканын сураган жолоочуга ал «мындайлар бул жакка башка келбешине жана шаарды каптап кетпешине» жетишүү керектигин айтат.

Бул мисалда менчикке кылмыштуу жол менен зыян келтирүү болгон жана кылмыштуу аракетке барган адам өтүп бараткан жолоочу менен сүйлөшүүсүндө өзүнүн жаман ойлоо себебин көрсөткөн. Ал зыян келтиргендиги үчүн «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш» катары квалификацияланган жазык куугунтугуна кабылуусу жана жаман ойлоо негизинин бардыгынан улам бир топ катуу жаза алуусу мүмкүн. Бирок анын өтүп бараткан жолоочу менен сүйлөшүүсү анын себебине далил катары гана мааниге ээ, бул сөздөр өзүнчө жазык кылмышы үчүн негиз болбошу мүмкүн.

Көп учурларда «жек көрүүнүн негизиндеги кылмыштын» жана «кастык тили» негизги кылмыштын курамына кирбейт. Көбүнчө кылмыш жосунун түздөн-түз жасоого чейин, маалымда же андан кийин угулган «кастык тили» жаман ойлоо себебинин күбөлүгү кызматын аткарат жана ишке далил катары киргизилиши мүмкүн. Мындай учурларда айыпталуучу коргонуу катары өз пикирин билдирүү эркиндигине болгон укугуна таяна албайт.

Ага карабастан, жогоруда белгиленгендей, мамлекеттер “кастык тилинин” өзгөчө олуттуу формаларына тыюу салышы милдет жана бөтөнчө учурларда муну жазык укугунун алкагында жасашса болот. Бул учурларда жек көрүүчүлүк сөздөрүнүн актысынын өзү жазык кылмышы болушу мүмкүн. Жогоруда айтылган типологияга ылайык, кылмыш жоопкерчилигине жөндүү алып барган “кастык тилинин” эң эле олуттуу формалары өзүнө “тукум куруттукка ээликтирүүнү” жана “дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка ээликтирген жек көрүүчүлүктүн [дискриминацияга негизделген] пайдасына чыккан” өзгөчө олуттуу формаларын камтыйт.

Мисал

Курч күрөшүү кырдаалында өтүп жаткан президенттик шайлоонун алдында аракеттеги президент көп эл катышкан митингдерде улам-улам сүйлөп чыгат. Бул митингдердин жүрүшүндө ал көпчүлүгү башка этникалык топко таандык болгон оппозициянын тарапташтары куралданып жатышканын жана анын тарапташтарына өлөөрчө коркунуч жаратып жатканы тууралуу ушакты таркатат. Чыңалуунун өсүүсү менен ал бир нече ондогон жылдар мурда өлкөдө массалык өлтүрүүлөрдүн жүрүшүндө колдонулган инструкцияларды эске салган расалык тонго боёлгон билдирүүлөрдү колдоно баштап, өзүнүн тарапташтарын шайлоодо жеңишти камсыздоо боюнча токтоосуз аракеттерге чакырат.

Бул учурда президент **зомбулукка ээликтирген касташууну жактап чыгуунун** деңгээлине жеткен деп негиздүү эсептөөгө болгон “кастык тилин” колдонууда. Ал түшүнөт жана коомдогу этникалык чыңалууну колдонот жана анын таасирдүү саясатчы катары кээ бир сөздөрдү колдонушу топтошкон эл тарабынан белгилүү бир түрдө кабылданаарын билет жана, балким, аларды оппозиция катары элестеген этникалык топко каршы аракеттерге түртөт. Андан соң зомбулук жасалабы же жокпу, ага карабай “кастык тилинин” бул тиби “жек көрүүнүн негизиндеги кылмыш” катары негиздүү түрдө жазык жоопкерчилигине жатышы мүмкүн.

“Кастык тилинин” мамлекет тыюу салууга милдеттүү болгон ушундай (өзгөчө олуттуу) формалары менен катар эле анын мамлекет чектөөсү мүмкүн болгон башка формалары да болот. Кийинки категория конкреттүү адамдарга каршы багытталган жана жаман ойлоого негизделген коркутуу, кол салуу жана кодулоо формаларын өзүнө камтыйт (Кастык тилинин типологиясын караңыз).

Мисал

Бир жыныстуу жуп (аялдар) поездде алардын дарегине карата гомофобдук жана сексисттик акарат сөздөр менен кыйкырып кирген жүргүнчүгө туш келет. Бул аларда токтоосуз физикалык зомбулук тууралуу негиздүү коркунуч сезимин пайда кылат.

Көп өлкөлөрдө бул окуя жаман ойлоого негизделген кылмыш катары тиешелүү түрдө айыпталмак. Жүргүнчүнүн кордогон сөздөрү биздин “кастык тилинин” кеңири типологиясына туш келет, алар ошондой эле кылмышка – **кол салууга** да жатат. Бул сөздөрдөгү камтылган чыныгы зомбулук коркунучу аларды жазык жосунуна айландырат жана ал жаман ойлоо менен мүнөздөлгөндүктөн, бул сөздөрдүн мазмуну жаман ойлоонун себебинин далили да болуп эсептелет.

Кандай маанидеги билдирүүлөр автоматтык түрдө «кастык тилине» кирбейт?

Бул концепцияга карата ачыктыктын жоктугун эске алуу менен, автоматтык түрдө “кастык тили” катары кароого болбогон сөздөрдүн категориясын дааналап алуу туура. Бул бөлүмдө биз эмне үчүн кээ бир түшүнүктөрдү айырмалап алуу жана, көп учурда, пикир айтуу эркиндигинин алкагында коргоо керек экендигин түшүндүрөбүз.

КАТУУ КОРДОГОН СӨЗДӨР

КУДАЙГА АКАРАТ КЕЛТИРҮҮ ЖЕ “ДИНДЕРДИН ДИФФАМАЦИЯСЫ”

ТЕРРОРИСТТИК
АКТЫЛАРГА ЖАНА
ЗОРДОГОН
ЭКСТРЕМИЗМГЕ
ЭЭЛИКТИРҮҮ

ДИФФАМАЦИЯ

ТАРЫХЫЙ
ОКУЯЛАРДЫ
ТАНУУ

МАМЛЕКЕТКЕ ЖАНА
БИЙЛИК ӨКҮЛДӨРҮНӨ
КАРШЫ СӨЗ АЙТУУ

Катуу кордогон билдирүүлөр

Пикир айтуу эркиндиги жаатындагы эл аралык стандарттар кордогон, кооптонкон же уят кылган сөз айтууларды коргойт жана өзүнчө адамга же адамдардын тобуна келтирилген бөтөнчө “кордоого” негизделген чектөөлөргө жол берет.²⁹ Адам укугу жаатындагы эл аралык укук адамдын кордоодон алыс болуу укугун карабайт, бирок ал каршы туруу жана мындай сөз айтууларды жактоочуларга каршы ачык чыгуу укугун сөзсүз коргойт.

Ошого карабастан, мамлекеттер “кордоочу” деп белгиленген сөздөрдү айткандыгы үчүн, жазалоонун түрүн аныктоо максатында кээде ал турсун кордоонун даражасын ажыратуу менен да жазалай берет. “Кордоонун” табияты маңызы боюнча субъективдүү, мамлекеттерге белгилүү бир пикирлерди өз каалоосу менен чектөөсүнө

²⁹ *AYEC, Handyside v. UK*, App/ No. 5493/72, 7-декабрь 1976-ж.; Жалпы тартиптеги эскертүү No. 34, *op.cit.*, 11-параграф, таасир этүү чөйрөсүнө пикирин билдирүү укугун камтыйт “катуу кордогон” сөздөрдүн формаларын.

мүмкүнчүлүк берет. Көптөгөн учурларда “кордоочу” сөз айтууларды тыюу жарандардын өз жүрүм-турумун мыйзамга ылайык жөнгө салуусу үчүн зарыл болгон дааналык менен тактыктан да куржалак калган. Ошондуктан, III бөлүмдө белгиленген категориялардын бирине дал келгендиги боюнча далили жок болгон учурда дагы, билдирүү дискриминациялык мүнөздү алып жүрсө, АРТИКЛЬ 19 **кордогондук эч качан пикир айтуу эркиндигин чектөө үчүн негиз болуп бербеш керек** деп эсептейт.

Кандайдыр бир баалуулуктан ажыратылган жана бүткүл маңызы боюнча зыяндуу, ушунчалык кордогон айрым сөздөр тууралуу аргумент көп келтирилет. Бирок, бул аргумент мамлекет тарабынан бийликти кыянат колдонушуна, анын ичинде азчылыктын укугун бузуусуна каршы кепилдиктин зарылдыгын этибар албайт. Андан да, карама-каршы мүнөздөгү сөз айтуулар жана талкуулар үчүн импульс бере алган кордоочу сөз айтуулар коомдук кызыкчылыкка ачык кызмат кылат. Ошого жараша жооп иретиндеги сөз айтуулар үчүн мүмкүнчүлүктү максималдуу шарттаган коомдук саясат жана мыйзамдар укуктук чектөөлөр аркылуу артыкчылык алуусу керек.

Кудайга акарат келтирүү же «диндердин диффамациясы»

Адам укугу жаатындагы эл аралык укук диндер же ишенимдердин системасы сыяктуу абстракттуу концепцияларды эмес, адамдарды коргойт. Пикир айтуу эркиндигине болгон укук диндерди, алар менен байланышкан идеяларды же диний символдорду сыноолордон коргоо максатында, же диндарлардын сезимин кордоодон же сыноодон коргоо үчүн чектелүүсү мүмкүн эмес. Адам укуктары жаатындагы эл аралык-укуктук стандарттарга карабастан, мамлекеттер кудайга акарат келтирүү жөнүндө мыйзамдарды сактоого негиздеме иретинде, башкалардын арасында, ушундай максатка таянышат.

Эреже катарында, кудайга акарат келтирүүгө карата мамлекеттик тыюу чаралары төмөндө саналган бир же бир нече категорияларга жатат:

1. **Кудайга тикелей акарат келтирүү:** динди, анын доктриналарын, символдорун же ыйык адамдарын жолугуучу сындардан, карама-каршылыктардан, жек көрүүчүлүктөн, стигматизациядан, терс стереотиптерден же “диффамациядан” коргоо максатын көздөйт;
2. **Диний сезимдерди кордоо:** өздөрүнө байланыштуу динге карата акарат келтирген мамилеге “кордолгон”, “ызаланган” же “ачууланган” адамдардын топторунун сезимин коргоо максатын көздөйт;

-
3. **Динге жана ишенимге карата пикир билдирүүнү чектеген кеңири баяндалган/ күңүрт мыйзамдар:** көбүнчө эркин пикир билдирүүнү мыйзамдан тыш чектөө жана дин же ишеним жөнүндө талкууну токтотуу үчүн колдонулган коомдук адеп-ахлакка же коомдук тартипке тиешелүү кеңири баяндалган же күңүрт мыйзамдар.³⁰

Биз жогоруда келтирилген категорияларга туура келген кандай сөз айтуу болбосун, эгер алар жогоруда баяндалган “кастык тилин” аныктоо критерийлерине кошумча жооп беришпесе, анда **“кастык тили” катары каралбашын** сунуштайбыз. Алар ошондой эле **тыюу салуу үчүн белгиленген олуттуулуктун жогорку босогосуна** жеткен бөтөнчө учурлардан тышкары, **чектөөгө жатпоосу** керек (**Олуттуулуктун босогосун жана биздин алты бөлүктөн турган тестти** караңыз).

Адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттар **кудайга акарат келтирүүгө тыюуларды жокко чыгарууну** сөзсүз талап кылат. Бул **Рабат иш-аракеттердин планында** түздөн-түз сунушталат³¹ жана Адам укуктары боюнча комитеттин **№34 Жалпы тартиптеги эскертүүлөрдө** маанилүү колдоого ээ.³² БУУнун Адам укуктары боюнча кеңешинин бир нече атайын процедуралары дагы кудайга акарат келтирүү жөнүндө мыйзамдардын адам укуктарына таасири боюнча тынчсыздануусун билдирген жана аларды жокко чыгарууну сунушташкан.³³ Бул позиция аймактык деңгээлде Европа

³⁰ Бул типология докладда камтылган укук аркылуу демократия үчүн Европалык комиссиянын анализине (Венециялык комиссия) негизделет [The relationship between freedom of expression and freedom of religion: the issue of regulation and prosecution of blasphemy, religious insult and incitement to religious hatred](#), октябрь 2008-ж.

³¹ Рабат иш-аракеттеринин планы, *op.cit.*

³² Жалпы тартиптеги эскертүү № 34, *op.cit.*, параграф 48: «Кандайдыр бир динге же башка ишенимдер системасынын түрдүү формаларына тыюу салуу, анын ичинде кудайга акарат келтирүү мыйзамдар Пакт менен дал келишпейт, Пакттын 2-пунктундагы 20-беренеден каралган айрым учурларды эске албаганда». Ошондой эле АУК мындай тариздеги кандай болбосун чектөөлөр “диндик доктриналар жана ишенимдердин догматтары боюнча эскертүүлөрдү айтуу жана диний лидерлерге сын айтуусуна” “жол берүүгө болбойт” деп баса белгилейт.

³³ Азчылыктардын маселелери боюнча көз карандысыз эксперттин доклады А/НRC/28/64, 2-январь 2015-ж.; Диндин же ишенимдердин эркиндиги тууралуу маселе боюнча атайын адистин доклады А/НRC/28/66, 29-декабрь 2014-ж.; Пикирин эркин билдирүү боюнча атайын доклад берүүчүнүн доклады 2012-ж., *op.cit.*; Атайын камакка алуу боюнча БУУ жумушчу тобу, Пикир №35/2008 (Египет) 6-декабрь 2008-ж.; параграф 38. Атайын процедуралар да бул маселеде регионалдык ыйгарым укуктуулар тарабынан колдоого алынган, караңыз, мисалы Динди кемсинтүү жана антитеррористтик жана антиэкстремисттик мыйзамдар боюнча бирдиктүү декларация 9-декабрь 2008-ж.

Кеңешинде,³⁴ Европа Биримдигинде³⁵ жана Америка аралык адам укуктарын коргоо системасында да чагылдырылган.³⁶

Кудайга акарат келтирүү жөнүндө мыйзамдарды жокко чыгарууну колдогон бир канча аргументтер бар. Алар мындай мыйзамдар адам укуктары боюнча эл аралык укуктарга каршы келээрин жана принцибинде жана иш жүзүндө майнапсыз экенин айтышат:

- Адам укуктары жаатындагы эл аралык укук идеяларды жана ишенимдерди коргоо менен адамдардын укуктарын алардын дини жана ишениминин негизинде коргоону айырмалайт. Ойлоо, абийир, дин жана ишеним эркиндигине болгон укук индивидге³⁷ таандык, ал диндерди жана ишенимдерди ушул турушунда сын-пикирлерден же дыкат анализден коргобойт.
- Кудайга акарат келтирүүгө карата чектөө чаралары көбүнчө жагымсыз же талаштуу көз караштарды билдирүүгө тоскоолдук кылуу жана алар үчүн жазалоо максатында колдонулуп, ачык жана ак ниет талкууларга жана пикир алмашууларга жолтоо болот. Бул ички жана конфессиялар аралык диалогду, ошондой эле диний лидерлердин дарегине сынды жана диний доктриналар жана диний догмалар маселесинде түшүндүрмөлөрдү өзүнө камтыйт. Бийлик башындагылар бул чектөө чараларын көбүнчө сынчыларды куугунтуктоо жана жоопкерчиликтен качуу максатында саясий пайдасы үчүн колдонушуп, бардык келишпөөчүлүктү куугунтуктоо үчүн “кудайга акарат келтирүү” концепциясын кеңири пайдаланышат.
- Кудайга акарат келтирүүгө карата чектөө чаралары көбүнчө диний азчылыктарды, атеисттерди жана нетеисттерди ооз ачпоого мажбурлоо үчүн колдонулат.

³⁴ Европа Кеңешинин рекомендациялары 1805 (2007), Адамдардын дининин негизинде аларга каршы кудайга акарат келтирүү, диний кемсинтүү жана кастык тили, 29-июнь 2007-ж. Ошондой эле Венециялык комиссиянын докладдын караңыз, , *op.cit.*, 89-параграф. АУЭК Венециялык комиссиянын доклады чыккандан бери кудайга акарат айтуу боюнча бир дагы иш караган эмес, бирок өткөн чакта ал кудайга акарат келтирүүдө чектөөлөрдү колдонуу мамлекеттин кароо тармагына кире тургандыгын аныктаган.: *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, 20-сентябрь 1994-ж.; ошондой эле караңыз: *Wingrove v. UK*, App. no. 17419/90, 25-ноябрь 1996-ж. (белгилей кетели, 2008-ж. Улуу Британия кудайга акарат келтирүү тууралуу мыйзамын алып салган); *İ.A. v. Turkey*, App.no. 42571/98, 13-сентябрь 2005-ж.; салыштырыңыз *Giniewski v. France*. App. No. 64016/00, 31-январь 2006-ж.; *Klein v. Slovakia*, App. No. 72208/01, 3-октябрь 2006-ж.

³⁵ Мисалы, караңыз: Европа Биримдигинин диндин жана ишенимдердин эркиндигин колдоо жана коргоо маселеси боюнча жетектөө принциптери (2013-ж.)

³⁶ Адам укугу боюнча Америка аралык сот, *The Last Temptation of Christ (Olmedo-Bustos et al.) v. Chile*, 5-февраль 2001-ж.

³⁷ Мисалы, ЖСУЭАПтин 18-беренесинде кепилдик берилген.

Пикир билдирүү эркиндигине болгон укук менен дин жана ишеним эркиндигине болгон укук плюрализмди урматтоого жана дискриминацияга жол бербөөчүлүккө таянат. Плюрализм олуттуу мааниге ээ, анткени бир диндардын терең диний ишеними башка бирөө үчүн кемсинтүү катары болушу мүмкүн, же тескерисинче. Мыйзамда же иш жүзүндө бир дин тутуу системасына артыкчылык берүү менен кудайга акарат келтирүүгө каршы чектөө чаралары динди тутунгандарга же азчылыктын ишенимине каршы сөзсүз дискриминациялайт.

Ошондуктан АРТИКЛЬ 19 мамлекеттерге жогоруда келтирилген үч категориялардын кимисине болбосун таандык болгон кудайга акарат келтирүүгө тыюулардын баарын жокко чыгарууну көптөн-көп сунуштайт.

Айрым учурларда “кудайга акарат келтирүү” катары каралган сөз айтуулар дин же ишеним сыяктуу корголгон мүнөздөмөсү себептүү белгилүү бир топторго карата жек көрүү каражаты болуусу мүмкүн. Мындай сөз айтуулар чыдамсыздык жөнүндө чочулоону пайда кылышы мүмкүн болсо да, алар дайым эле пикир айтуу эркиндигин мыйзамдуу чектөөгө мүмкүндүк берген деңгээлге жете бербейт. Бул деңгээл жетишилген жерде мамлекеттердин реакциясы диндер менен ишенимдердин өзүн коргоого эмес, III бөлүктө түшүндүрүлгөндөй, ЖСУЭПтин жалаң 20(2) жана 19(3)-беренелерине гана негизделиши керек.

Тарыхый окуяларды тануу

Көп өлкөлөрдө бардык сөз айтууларга тыюу салган “тарыхый эс-тутум жөнүндө мыйзамдардын” ар кандай формалары бар, алар көбүнчө өзгөчө олуттуу куугунтуктоолор, геноцид жана башка эл аралык жазык укугун бузуу мезгилдерине байланыштуу болгон тарыхтын белгилүү бир окуяларынын фактысын төгүнгө чыгарышат. Көбүнчө тарыхты тануу курмандыктардын жана алар менен байланыштуу адамдардын инсандык кадыр-баркына тикелей кол салуу болуп саналат. Ал көп учурда ырайымсыздык уюштурулган же курмандыктардын өздөрү тарабынан жасалмаланган жана андан аркы дискриминацияны актаган ойдон чыгарылган жашыруун макулдашуу теориясын колдойт. Тарыхый эс-тутум мыйзамдары, ушинтип келечекте үрөй учурган кылмыштардын, анын ичинде дискриминациянын мурасы менен күрөшүү аркылуу алдын алуу максатына ээ.

Эл аралык укукта тарыхый чындыктын ушул сыяктуу аргументтери коргоого ээ эмес: пикир айтуу эркиндиги жаатындагы эл аралык стандарттар пикир же идея айтуу эркиндигин, алар катуу кордогон болсо да, “жалган” же “туура эмес” деген негизде гана чектөөгө жол бербейт.³⁸

³⁸ АУК, Коомдук тартиптеги эскертүү № 34, *op.cit.*, 49-параграф.

Тарыхый чындыкты аныктоонун бир топ ишенимдүү жолу болуп, толук кандуу талкуулар жана атаандашкан версиялардын ар биринин далилдерин изилдөө жана аларды тийиштүү баалоо саналат. Тарыхый чындыктын кээ бир версиялары догмага көтөрүлгөн жана мамлекет аларды мажбурлап камсыздоо милдетине тушуккан жерде далилдер менен коштолгон баалуулук жана ачык дебаттардын сапаттык касиеттери жеткире бааланбайт, а белгилүү бир учурда кабыл алынган бир трактовоканы туруктуу бекемдөө жогору бааланат. Пикирлердин эркиндигине жана аларды эркин билдирүү укугун коргоо маселеси боюнча БУУнун Атайын докладчысы айткандай (Пикирлерди билдирүү эркиндиги боюнча атайын докладчы):

«жазуучулардан, журналисттерден жана жарандардан окуялардын өкмөт тарабынан жактырылган версиясын гана карманууну талап кылуу менен мамлекеттер пикир билдирүү эркиндигин окуянын расмий версиясына баш ийдирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат».³⁹

АРТИКЛЬ 19 тарыхый эс-тутум жөнүндө ушундай мыйзамдар жана андан пайда болгон тыюулар демократиялык коомдо зарыл эмес, жана чындыгында майнапсыз деген пикирди карманат. Соттук куугунтуктоолор тарыхый окуяларды танган индивиддерге “жапакеч” статусун алуусуна мүмкүндүк берет. Бул мындайга атайылап умтулган алардын айрымдарына неконформизм жана истеблишментке (саясат элитасына) каршы туруу маркасы астында өз идеяларын кеңири аудиториянын алдында жарна-малоосуна жана соттук куугунтуктоону алардын конспирологиялык теориясынын тууралыгынын далили катары бурмалап чыгаруусу үчүн мүмкүнчүлүк берет.

Тарыхый эс-тутум жөнүндө мыйзамдар укуктук ачыктык жаатында да олуттуу күмөн саноону жаратат. Көбүнчө “аныкталган тарыхый факты” болуп эсептелген нерсеге, өзгөчө тар укуктук аныктамага ээ же кеңири тарыхый жана юридикалык талкуунун предмети болуп калган татаал фактылык жагдайлар менен байланышкан кылмыштарды танууну караган мыйзамдардын контекстинде суроолор жаралат. Бул белгисиздик тарыхтагы айрым окуяларды танууну тыйып эле эмес, мындай окуяларды “жөнөкөйлөө”, “кичирейтүү”, “актоо” же “баатыр кылуу” - адам укуктары жаатында эл аралык укукта аныктамасы жок жана кыянат пайдаланууга ачык мыйзамдарга карата дагы да аныгыраак болот.

³⁹ Пикирин эркин билдирүү боюнча атайын докладчынын берүүчүнүн доклады, 2012-жыл, *op.cit.*, 55-параграф.

Биз тарыхый окуяларды тануу фактысы көбүнчө тирүү калган курмандыктарга жана бул кылмыштардын курмандыктарына байланыштуу башка адамдарга карата жек көрүүгө үндөө каражаты болуп саналат деп тааныйбыз. Алар чыдамсыздык боюнча тынчсызданууну пайда кылганы жана мыйзамдуу түрдө “кастык тили” катары каралуусу мүмкүн болгону менен, мындай билдирүүлөргө тыюу салуу **зомбулукка, кастыкка же дискриминацияга ээликтирген дискриминациялык кастыкка үндөө**⁴⁰ деңгээлине жеткен учурлар менен гана чектелүүсү керек. Индивиддин укуктарын коргоону “тарыхый чындыкты бекемдөөнү” пикир билдирүү эркиндигине болгон укукту кандайдыр бир чектөө үчүн негиз катары коргоодон даана бөлүп алуу керек.

Террористтик актыларга жана зомбулук экстремизмге шыкактоо

Акыркы он жылдыкта терроризм жана ага мамлекет тарабынан жасалган жооп пикир билдирүү эркиндиги боюнча бир катар суроолорду көтөрдү. Бир жактан адамдар өзүнүн пикирин эркин билдирүү укугун ишке ашыруунун натыйжасында террористтик чабуулдардын бутасына айланып, чабуулчулар коркутуу жана эркин талкууну чектөө жолу менен өзүн-өзү чектөөнү сиңирүүгө далалаттанышат. Башка тарабынан, бийликтин реакциясы негизги укуктарды, пикир билдирүү эркиндигин кошо, негизсиз же ченемсиз чектөөлөргө алып келди.

Терроризмди жоюу жаатындагы мамлекеттин аракеттеринин контекстинде “терроризмге шыкактоо”, “катаал экстремизм” жана “радикализация” сыяктуу түшүнүктөр кээде “кастык тили” менен аралашып кетүүдө.

⁴⁰ № 35 жалпы рекомендацияларда Расалык дискриминацияны ликвидациялоо боюнча комитет тарыхый эс тутум боюнча мыйзам тууралуу маселелер жөнүндө өзүнүн аргументациясын АУК позициясына жакындатты, «адамзатына каршы геноцидди жана башка кылмыштарды коом алдында танууну жана актоо аракеттеринэл аралык укуктагы жазык кылмыш аныктамаларына ылайык моюнга алып, эгер алар ачык эле расалык мотивацияланган зомбулукту же жеккөрүүнү шыкактаса» сунушталат (параграф 14). Жалпы тартиптеги эскерүү № 34, *op. cit.*, билдирет: «тарыхый фактылар тууралуу пикирди билдирүү үчүн жаза көрүү чараларын эске алган мыйзамдар, Пактыда каралган катышуучу-мамлекеттердин пикир эркиндигин жана аны эркин билдирүү укугун сыйлоо милдеттери менен дал келишпейт. Пактыда өткөн чакта болгон окуялар тууралуу жаңылыш пикир же туура эмес интерпритациялоого кеңири тыюу салуу каралган эмес. Пикир эркиндигине болгон чектөөлөр эч бир шартта таңууланбоосу керек, ал эми пикирин эркин билдирүүгө карата чектөөлөр 19-берененин 3-пункту же 20-беренедө каралган талаптардын чегинен чыкпоого милдеттүү» (49-параграф)

Эл аралык укукка ылайык, мамлекеттер **террористтик актыларды жасоого шыкактоого**⁴¹ тыюу салышы милдет. Бирок, пикир билдирүү эркиндигин чектөө менен улуттук коопсуздукту коргоо максатында, мындай чаралар ЖСУЭП 19(3)-беренесинде баяндалган үч бөлүктүү тестке туура келиши керек. Йоханнесбург принциптери мамлекет төмөнкүлөрдү көрсөтө алганда гана пикир билдирүү улуттук коопсуздукка коркунуч катары чектелүүсү мүмкүндүгүн карайт:

1. пикир билдирүү катаал аракеттерге чакыруу максатын көздөсө;
2. ушундай катаал аракеттерге алып келүүсү мүмкүн болсо;
3. ушул билдирүү менен ушундай катаал аракеттердин мүмкүндүгүнүн же пайда болушунун ортосунда түздөн-түз жана тыгыз байланыш болсо.⁴²

Бул тестти колдонуу менен, БУУнун терроризмге каршы күрөшүү маселеси боюнча Атайын баяндамачысы “терроризмге ээликтирүү” түрүндөгү кылмышка типтүү аныктама сунуштаган:

Бул кылмыш, террористтик кылмышты жасоого ээликтирүү максатында, эгер террористтик кылмыштарды түз пропагандалаган же антпеген мындай жүрүм-турум ушундай кылмыштын же кылмыштардын жасалуусу мүмкүн болгон коркунучту жаратса, коомчулукка кайрылууларды атайын жана мыйзамга каршы таркатуу же багыттоодон турат.⁴³

Бирок көптөгөн мамлекеттер “улуттук коопсуздук” аргументин сөз айтуулардын бул типтүү аныктамада сунушталганга караганда бир кыйла кеңири категориясын чектөө үчүн колдонушат. Мындай чектөөлөр террористтик актыларды “актоо”, “кубаттоо” жана “баатыр кылууну”, ошондой эле зомбулук аракеттерге түртүү ниетине далилдерди талап кылбаган “экстремизм” жана “радикализацияга” тыюуну жана сөз айтуу менен зомбулук ыктымалдыгынын ортосунда, же сөз айтуу менен зомбулуктун пайда болушунун ортосунда кандайдыр бир себептик-илик байланышы болгон тыюуну камтыйт.

⁴¹ БУУнун Коопсуздук кеңешинин резолюциясы 1624(2005), 1 (а)-параграф. Эл аралык укукта “терроризм” жана “террористтик актыларга” берилген жалпы аныктама жок.

⁴² Улуттук коопсуздук, пикирин эркин билдирүү жана маалыматтын жеткиликтүү болуу тармагындагы Йоханнесбургдук принциптер, АРТИКЛБ 19 (2006), 6-принцип.

⁴³ Терроризм менен күрөшүү шартында адамдын укуктарын жана негизги эркиндиктерин коргоо маселелери боюнча атайын баяндамачынын доклады, 22-декабрь, 2010-ж., А/HRС/16/51, 30-31-параграфтар.

Мындай кеңири тыюулар адам укуктары жаатындагы эл аралык стандарттарга ылайык акталбайт деп эсептейт.⁴⁴ Алар укуктук ачытыкка ээлик кылбайт жана жөндүү саясий талкууну чектөө максатында, азчылыктын же террористтик чабуулдар боюнча келишпеген жарандардын пикирлерин да, аны менен бирге бийликтин аларга реакциясынын натыйжалуулугун жана алгылыктуулугун цензуралоо жана жада калса коомдук маанидеги бир кыйла кеңири маселелерди талкуулоону цензуралоо үчүн каалагандай колдонулуусу мүмкүн. Бул темаларга сөз айтуулар көп учурда эмоционалдуу мүнөзгө ээ жана иденттүүлүк маселеси менен өз ара тыгыз байланышта боло берет жана бул контекстте “кастык тили” көбүрөөк жерге таралышы мүмкүн. Толеранттуулукка байланыштуу тынчсызданууну жаратканы менен, мындай сөз айтуулар, бирок, “улуттук коопсуздукка” коркунуч жарата бербейт. Улуттук коопсуздукту коргоо үчүн каралган аларга карата колдонулган чаралар ченемсиз эле эмес, майнапсыз да, аны менен бирге дискриминация менен стигматизацияга алып барат.⁴⁵

⁴⁴ Кар., Жалпы тартиптеги эскертүү № 34, 46-параграф: “Катышуучу-мамлекеттер 3-пункт менен антитеррористтик чаралардын ыкташуусун камсыздоо керек. “Терроризмди колдоо” жана “экстремисттик ишмердүүлүк”, ошондой эле терроризмди “мактоо”, “даңазалоо” же “актоо” сыяктуу укук бузуулар, аларды колдонуу пикирин эркин билдирүүнү ишке ашырууда орунсуз жана ыксыз кийлигишүүсүнө кепилдик болуп берүү үчүн так аныктамасын камтышы керек. Андан сырткары, маалыматтын жеткиликтүү болушуна ашыкча тыюу салуудан оолак болуу керек. Террористтик иш аракеттер тууралуу калкка маалымат берүүдө ММК негизги ролду ойнойт, ошондуктан алардын ишмердүүлүгүн укуксуз чектөөгө жол бербеш керек. Ошого байланыштуу журналисттер өзүнүн функцияларын мыйзам чегинде аткарып жаткандыгы үчүн жазалоого кабылбоого тийиш”. Регионалдык денгээлде АУЭК *Leroy v. France*, (App. No. 36109/03), 2-октябрь 2008-ж иши боюнча пикирин эркин билдирүүдө бузууларды тапкан эмес, анда журналдын карикатуристи жана редактору 11-сентябрдагы Нью-Йорктогу чабуулдардын сүрөтүн тартып “Биз бул тууралуу кыялданганбыз... Хамас аны жасады” дегени үчүн жазык куугунтукка алынышкан. Журнал чыккан басктардын өлкөсүндөгү саясий контексти эске алганда сот Франциянын карикатура жана жазуу зомбулукка себеп болуп жана региондогу коомдук тартипке таасирин тийгизет деген аргументтерин “орду менен жана жетиштүү деп тапкан”.

⁴⁵ 2015-ж атайын баяндамачылар жана БУУнун жана пикирин эркин билдирүү тармагындагы регионалдык уюмдардын өкүлдөрү “Пикирди эркин билдирүү жана конфликт учурунда чара көрүү тууралуу” бирдиктүү декларация чыгарышкан, анда алар “цензура экстремизмге карата эффективдүү жооп эмес экенин, ачык жана критикалык дискуссия кандай болбосун стратегиянын олуттуу бөлүгү экенин белгилешкен. Пикирин билдирүүнүн эркиндигине жана алардын себептерине системалык кол салуулар маселесин чечүүгө багытталган, жана пикирин билдирүү үчүн ашыкча кылмыш жазыгын колдонуу тынчсызданууну жашырууга алып келип жана нааразычылыкка себеп болуп зомбулуктун пайда болуусуна көмөктөшөт”.

Мисал

Үстөмдүк кылган диний топтун өкүлдөрү каттаган сыйынуу имаратындагы жарылуудан соң, чабуулга байланышы жок, “Фейсбук” барагынын колдонуучусу курмандыктар “кылган ишине жараша жазаланышканы” тууралуу дискриминациялык жана жеңил ойлуу стилде айтылган тасманы чыгарат. Колдонуучунун бир нече жүздөгөн “достору” бар, тасма эки тараптын тең ачууланган реакциясын жаратат. Колдонуучу саясатчы же коомдук лидер эмес.

Айрым мамлекеттерде терроризмди “актоого” же “баатыр кылууга” тыюу салуучу ашкере көп антитеррористтик мыйзамдар, аталган билдирүү террористтик чабуулга ээликтерүү ниети жоктугуна жана ага жеткирүүсү күмөн экендигине карабай бул колдонуучуну жазык жоопкерчилигине тартууга мүмкүндүк бермек. Билдирүү катуу кордогон жана “кастык тили” болгону менен, ошондой эле ал, контекстти эске алганда, “кастык тилин” чектөөгө жол берген деңгээлге жетүү ыктымалдыгы аз. “Фейсбук” өзүнүн эрежелерине жана шарттарына жараша бул комментарийди өчүрүү жөнүндө чечим кабыл алышы мүмкүн болсо да, мыйзам боюнча түйүн муну жасоого милдеттүү болушу керек эмес.

Ошондуктан, АРТИКЛЬ 19 мамлекеттерге **терроризмге шыкактоого** тыюу салууну сунуштайт, бирок алар муну кеңири пландагы “кастык тилинен” так ажыратуусу жана мындай тыюу төмөнкү элементтерди сөзсүз камтуусу үчүн: (1) террористтик актыларга түртүү ниети жана (2) билдирүүнүн натыйжасы катары чабуул жасоо ыктымалдыгы же чабуул жасоо. Бул талаптарга жооп бербеген мыйзамдар жокко чыгарылуусу керек.

«Мамлекетти» жана бийлик өкүлдөрүн коргоо

Мамлекеттер мамлекеттин, мамлекеттик символдордун (желек жана герб сыяктуу) же бийликке эгедер адамдардын дарегине айтылган сын-пикирлерди жаман көрсөтүү жана жада калса тыюу үчүн “кастык тили” жарлыгын үзгүлтүксүз колдонушат. Башка мыйзамдар козголоңго ээликтерүү же “улуттук биримдикке” же “улуттук үндөштүккө” каршы багытталган билдирүүлөргө бир аз эки анжы тыюуларды камтыган учурда айрым улуттук мыйзамдар абстракттуу түшүнүктөрдү же мамлекеттик кызматтарды “кордоого” же “булгоого” тикелей тыюу салышат.

Эл аралык стандарттар “мамлекетти” же анын символдорун акарат кылуудан же сындан коргоо максатында пикир билдирүү эркиндигин чектөөгө жол беришет. Бул объекттер адам болбогондуктан жана ага жараша укук ээси болбогондуктан, “кастык тилинин” бутасы боло алышпайт.⁴⁶ Мамлекет менен байланыштуу физикалык жактар, анын ичинде мамлекет башчылары жана бийликтин башка өкүлдөрү үчүн алардын статусу дискриминация жөнүндө аргументтер же “кастык тили” катары билдирүүнү аныктоо үчүн негиз болуп берген “корголгон мүнөздө” эмес. Чындыгында бийлик өкүлдөрүнө сын жана саясий каршылаш болушу жөндүү.⁴⁷ Алардан сынга карата башкаларга караганда жогорку даражадагы чыдамдуулукту көрсөтүү күтүлөт.⁴⁸

“Улуттук коопсуздукту” же “коомдук тартипти” коргоо үчүн пикир билдирүү эркиндигинин чектелүүсү мүмкүн болсо да, бул негиздерди сынды же каршылыкты басуу, бийлик өкүлдөрүн ыңгайсыздыктан коргоо же мыйзамсыз жосундарын жаап-жашыруу үчүн колдонууга болбойт.⁴⁹ Йоханнесбург принциптеринде айтылгандай:

Эгер сын же кордоо зомбулук аракеттерге шыкактоого багытталбаса же ошондой аракеттерге алып барбаса, эч ким улутту, мамлекетти же анын символдорун, өкмөттөрдү, мамлекеттик мекемелерди же мамлекеттик же коомдук ишмерлерди, ошондой эле чет элдеги улутту, мамлекетти же анын символдорун, өкмөттөрүн, мамлекеттик мекемелерин, же мамлекеттик же коомдук ишмерлерин сындагандыгы, же кордогондугу үчүн жазаланбайт.⁵⁰

⁴⁶ Мисалы, караңыз, жалпы эскертүү № 34, *op. cit.*, 38-параграф.

⁴⁷ *Ibid.* АКШнын Жогорку сотунун *US v. Eichman*, 496 U.S. 310 (1990) боюнча ишин, анда АКШнын желегин өрттөө үчүн кылмыштык куугунтуктоого алуу конституциялык эмес деп табылды.

⁴⁸ Адам жана элдер укугу боюнча Африкалык комиссия, Resolution on the Adoption of the Declaration of Principles on Freedom of Expression, Октябрь 2002-ж., Principle XII “protecting reputations”; AVEC, *Otegi Mondragon v. Spain*, No. 2034/07, 15-март, 2011-ж.

⁴⁹ Йоханнесбург принциптери, *op. cit.*, Принцип 2(b): «улуттук коопсуздуктун кызыкчылыгын коргоо үчүн киргизилип жаткан чектөө легитимдүү эмес, эгер анын максаты жана далилденүүчү жыйынтыгы улуттук коопсуздукка тиешеси жок кызыкчылыктарды коргоо эмес болсо, анын ичинде мисалы, өкмөттүн намысын коргоо жана анын мыйзамсыз иш-аракеттерин ачыкка чыгарбоо, же мамлекеттик мекемелердин иштөөсү тууралуу маалыматты жашыруу, же белгилүү бир идеологияны тануулоо, же каршылык көрсөтүү кыймылын кармоо». Ошондой эле Жалпы тартиптеги эскертүүнүн 38-параграфын караңыз.

⁵⁰ Йоханнесбург принциптери, *op. cit.*, Принцип 7(b).

Мисал

Улуттук куралдуу күчтөрдүн жыл сайын өтүүчү майрамынын жүрүшүндө жакындагы аскерий кампаниянын каршылаштары нааразылык уюштурушуп, анда ар кандай “улуттук символдорду”, желек жана улуттун түзүлүшү менен байланышкан тарыхый ишмердин портрети менен кошо жок кылышат.

Нааразылардын аракеттери кээ бирлер үчүн кордоо катары болгону менен, алар саясий позицияны билдирүүнү максат кылган саясий пикир айтуу болуп саналышат. Мамлекеттин жана армиянын символдору мамлекеттик институт катары физикалык жак болуп эсептелбейт жана, ага жараша, “кастык тилинин” объектиси катары корголбойт. Ошондой эле жеке аскер адамынан, мамлекеттик бийликтин өкүлү катары, өзүнүн аракеттерине карата сынга чыдамдуу болуу талап кылынат жана булардын баарынан тышкары, алар өздөрү бул нааразылыктын объекти болуп саналышпайт.

Диффамация

Диффамация түшүнүгүн, *desacato* (испан тилдүү өлкөлөрдө) жана жалааны (оозеки жана жазуу түрүндө) көбүнчө “кастык тили” менен чаташтырышат.

Диффамация жөнүндө мыйзамдардын жалпы максаты айрым адамдардын аброюна зыян келтирген фактыларды калп ырастоого каршы алардын аброюн коргоо болуп эсептелет. Диффамация жөнүндө доолор доогерлерден “кастыкты пропагандалоо” бар экенин көрсөтүүнү талап кылбайт. Ошондой эле диффамация жөнүндө доолордун контекстинде индивиддердин “топтору” жеке абройго ээ эмес же соттук коргоону чараларын колдонуу максатында укуктук мааниде инсандык статуска талаптанууга негиз жок.

Ушинтип, АРТИКЛЬ 19, принцибинде, “топторго” диффамация жөнүндө доолорду берүүгө уруксат берген мыйзамдарды көйгөйлүү деп эсептейт жана аларды жокко чыгарууну сунуштайт. Тескерисинче, “кастык тилинин” айынан адамдардын тобуна келтирилген зыян соттук доолордун же “кастык тили” жөнүндө мыйзамдуу укуктук жоболордун алкагында жазык куугунтугунун предмети болуусу керек.

II бөлүм: «Кастык тилине» реакция кылуу

Артикль 19дун бул бөлүмүндө «Кастык тилине» реакция кылуунун ар кыл ченемдери, ошондой эле «кастык тилинин» белгилери болгон жаңылыш көз караш жана терсаяктык сүрөттөлөт.

«Кастык тилине» болгон реакция бири-бирин толуктап турган, үч аракет тармактарына негизделгенин сунуштайбыз:

1. Мамлекеттер пикирин эркин билдирүү укукту ишке ашырууга **жардам берүүчү чөйрөнү** түзүүсү керек жана басмырлабаганга жана теңчиликке болгон укукту коргоосу керек;
2. Мамлекет теңчиликти жана пикирди эркин билдирүүсүн колдоо максатта **мамлекеттик саясат** тармагында **позитивдүү ченемдеги топтомдорду** кабыл алуусу керек;
3. Башка кызыккан тараптар, анын ичинде жарандык коом, ММК жана жеке бизнес, «кастык тилин» жокко чыгаруунун жана талашуунун, терс көз карашта болуунун жана терсаяктыктын түпкү себептерин жеңип чыгуу үчүн ыктыярдуу демилгелерди кабыл алууга колдоо көрсөтүүлөрү керек.

1) Теңчиликке жана пикирин эркин билдирүү укукту ишке ашырууга түрткү берүүчү чөйрөнү түзүү

Теңчиликке жана пикирин эркин билдирүү укукту ишке ашырууга түрткү берүүчү чөйрөнү түзүү, эл аралык укукка⁵¹ дал келген мамлекеттин милдети гана болбостон, «кастык тилинин» айыбын ачууга жана ага каршылык кылууга мүмкүн болушунча камсыз кылуу үчүн олуттуу шарты болуусу керек. Мамлекеттер адам укуктары тармагындагы аймактын жана ар түрдүү макулдашууларында ратификациялоону камсыздоосу керек, ошондой эле бул укуктар улуттук укуктук түзүмгө толугу менен киргизилүүсүн камсыздоо керек.

а) Пикирин эркин билдирүү укукту ишке ашырууга түрткү берүүчү чөйрө

Бул укуктун улуттук конституцияларда жана ушул сыяктуу актыларда кепилдигинен сырткары, мамлекеттер мыйзам чыгаруу жана саясат, пикирлерди эркин билдирүү тармагында эл аралык стандарттарга туура келүүсүн камсыз кылуусу керек. Атап айтканда, пикирди эркин билдирүүдө чектөөлөр мыйзам тараптан каралуусу керек,

⁵¹ Ошондой эле [1-тиркемени](#) караңыз.

тар алкакта укук ченемдүү кызыкчылыкты куугунтуктоодо жана демократиялык коомдо ушул кызыкчылыкты коргоодо керек.

- i) «Кастык тилине» карата жооп болгон таасирдүү ченемдерге кайсы стратегия болбосун, пикирин эркин билдирүү укукту ашыкча чектеген мыйзамды реформалоону же жокко чыгарууну камтуусу керек, атап айтканда, азчылыктарга жана маргиналдашкан топторго же аларга ченемсиз тийип өткөндөргө. АРТИКЛЬ 19 ушул айткандар максатка ылайык болсо (орун алса), мамлекеттер төмөндөгүлөрдү **жокко чыгаруусу керек**:
- **кудайды мазактоо жөнүндө мыйзамдын бардык түрлөрү**;⁵²
 - **улуттук биримдиктин жана «улуттук окшоштуктун» абстракттык концепциясын коргоо үчүн бардык мыйзамдар**, анын ичинде, көтөрүлүшкө шыкакчылык кылган мыйзам сыяктуу, мамлекетти же анын институттарын сындан жана шылдыңдоодон коргогон мыйзамдар;
 - бийликтин өкүлдөрүн жана мамлекет башчыларын шылдыңдоолордон жана акарат кылуудан атайын коргогон мыйзамдарды камтыган, **диффамацияга (бирөөнү маскаралаган маалыматты басмага жарыялоо) үчүн жазык жоопкерчиликти белгилеген бардык мыйзамдар**, (мисалы, *desacato* сыяктуу);⁵³
 - мындай мыйзамдар жыныс, гендер, гендердик окшоштуктарды же сексуалдык багытты басмырлаган жагдайлар бар, **«коомдук адептүүлүк» түшүнүгүн ашыкча кеңири киргизген же «улуттук баалуулуктарды» коргогон мыйзамдар**;⁵⁴
 - **нааразычылыкка уруксат талап кылган же спонтандык (контр-) нааразычылыкты тыюу салган мыйзамдар**, анткени алар жарандардын зомбулукка жана терсаяктыкка, анын ичинде «кастык тилинин» көрүнүшүнө тынчтык жолу менен натыйжалуу жана коллективдүү жооп берүү жөндөмдүүлүгүн чектейт;⁵⁵

⁵² Рабат аракет пландарын, *op. cit.*, 19-параграф, Кемден принциптерин, *op. cit.*, 12.3-принципти караңыз

⁵³ Мисалы, ARTICLE 19 караңыз, *Defining Defamation*, Лондон 1999-ж.

⁵⁴ [Имеңем традиция: попытка заставить замолчать представителей сообщества ЛГБТ](#) караңыз, АРТИКЛЬ 19, 2013-ж.

⁵⁵ АРТИКЛЬ 19 караңыз, [Принципы права на протест](#).

-
- **ассоциациялардын эркиндигинин жолунда ченемсиз же керексиз дискриминациялоочу мыйзамдар, анткени мындай жагдайлар**, атап айтканда, ресурстарга жеткиликтүүлүктү чектөө менен жарандык коомдун дискриминация жана зомбулук жагдайларына уюмдардын реакция кылуу жана активдүү мониторинг жүргүзүү жөндөмдүүлүгүн чектейт;⁵⁶
 - кеңири түзүлгөн террористтикке каршы жана экстремисттикке каршы мыйзамдар, кандай болбосун пикирди эркин билдирүүгө чектөөлөр болгон, улуттук коопсуздукка кызыкчылыктарды коргоого, азчылыктарды дискриминациядан же шек саноодон коргоо үчүн талаптуу багытталуусу керек.⁵⁷

ii) Ошондой эле мамлекеттер **критикалык жана көз каранды эмес үндөргө болгон чабуулдардын жазаланбагандыгына чекит коюу үчүн** координацияланган аракеттерди кылуусу керек. Көптөгөн мамлекеттерде терсаяктыкка жана дискриминациялык зомбулукка каршы ачык билдирүүлөр жана иш-чараларды уюштуруу билдирүүлөрдү айтып жаткандарга жана алардын үй-бүлөлөрүнө коркунуч алып келгендиги үчүн кооптонууларды жаратышы мүмкүн. Өздөрүнүн пикирин эркин билдирүү укугун ишке ашырып жаткан адамдарга карата коркутуу жана башка зомбулуктун формалары, негизинен коомду кармап турган таасирди алып жүргөн, токтоосуз чечимди талап кылган көйгөй болуп эсептелет.

Мамлекеттер өздөрүнүн пикирин эркин билдирүүгө укугун ишке ашырып жаткан адамдарга каршы кандай болбосун чабуулду, бир маанилүү айыптоону камсыздоосу керек. Бийликтин өкүлдөрү ушундай чабуулду колдоо жана дем берүү катары каралган билдирүүлөрдөн качуусу керек.

Атап айтканда, мамлекеттер мындай кылуусу керек:

- Өзгөчө коргоо чараларды алардын билдирүү айтып жаткан жагдайларда, мындай чабуулдар өнөкөт болгон, чабуулдун, объектиси болуп калуусу мүмкүн болгон ыктымалдуулугу бар адамдарга киргизүү керек.
- Пикирди эркин билдирүүгө каршы кылмыштар көз карандысыз, тез жана натыйжалуу териштирүү жана жазык куугунтуктоонун предмети болууну камсыздоо;

⁵⁶ Мисалы, ассоциациянын эркиндикке укук жана эркин тынчтык чогулуштардын укук жөнүндө маселелер боюнча БУУнун Атайы доклад окуусу, [Твои права на одной странице: Серия информационных листов](#)

⁵⁷ Йоханнесбургдук принциптерде караңыз, *op.cit.*

-
- Пикирди эркин билдирүүгө каршы кылмыштардын курмандыктарын укуктук коргоого тийиштүү каражаттарга жетиштүүлүктү камсыздоо.⁵⁸

iii) **Ошондой эле мамлекеттер мамлекеттик иштерде айкындыкты камсыздоосу керек жана ар бир адамдын маалыматка жетиштүүлүк укугун кепилдеши зарыл.**

Маалыматка жетүүгө укук жол бербегендиги болгон расмий сыр сактоо маданияты, таасирлүү адамдарга же саясий кулоолорунан алаксытуу үчүн өздөрүнүн туура эмес иштеринен өз күнөөсүн азчылыктарга же маргиналдашкан топторго оодарып койгонго шарт түзөт. Тескерисинче, маалыматтын ачык-айкындыгы жана эркин алмашуусу, топтук окшоштуктар менен ушундай манипуляция кылуу аракеттерин азыраак натыйжалуу саясий ыкма кылат. Ошондой эле ал мындай бөлүүлөргө аракетке каршы колдоно алган, көпчүлүктүн маалыматка жетүүсүн берет. Айкындык жана отчеттуулук ушундай эле мамлекеттик институттарга жана коомдун бардык сегменттеринин арасында ишенимди жогорулата алган мүмкүнчүлүгү бар, ошентип өзүнчө адамдардын жана топтордун соттун өкүмү жок, өзү жазалоого үндөөнү кабыл алуусун азайтат.

iv) **Мамлекеттер пикирин эркин билдирүү укугу санарип технологиялардын тармагында толугу менен корголуусун камсыз кылуусу керек.** Азчылыктарга же маргиналдашкан топторго тиешелүү адамдарга, билим алуу, өнүгүү жана окшоштукка байланыштуу колдонууда жана аны менен байланышкан маселелерди издөөдө каражат катары санариптик технологиялар абдан маанилүү. Ошондой эле алар башкалар менен жамааттарды түзүүгө жана көпчүлүккө маанилүү маселелер боюнча, анын ичинде терсаяктыкка жана «кастык тилине» каршы билдирүүлөрдү өткөрүү үчүн колдонушат. Бирок интернет аркылуу материалдардын санынын кандайдыр бир бөлүгү укукка каршы жана зыяндуу болгондугу, онлайн-контентине көзөмөлдү күчөткөндүгүнө карата мамлекеттерге жана жеке компанияларга кысым көрсөтүү өсүп жаткандыгын билдирет.

Ал интернеттин колдонулуучулары үчүн анонимдүүлүктү тыюу салуусун же аны алып салынуусун камтыйт, ошондой эле ортомчулардын контентке активдүү назар салуусуна же өчүрүүсүнө жана/же ортомчулар мындай аракеттерди аткарган жагдайларда жоопкерчиликке тартылуусун сунуштайт. Ушундай чаралар пикирлер жана идеялар менен ачык жана көпчүлүк алдында толук кандуу алмашуу форумдар катары, интернеттин маңызына коркунуч келтирүүсү мүмкүн,

⁵⁸ Мисалы, [Совместная декларация представителей межправительственных органов по защите свободы СМИ и выражения мнения «О преступлениях против свободы выражения мнения»](#) караңыз, июнь, 2012-ж.

ошондой эле интернетти «кастык тилин» талашуу жана айыбын ачуу жана ага каршылык кылуу үчүн чыгармачылык мейкиндик катары чектесе болот. Ушуга байланыштуу АРТИКЛЬ 19 мамлекеттерге төмөндөгү чараларды сунуштайт:

- пикирди эркин билдирүүгө укукка негизги элемент катары анонимдүүлүккө укукту коргоо жана колдонуучулар үчүн реалдуу болгон альтернатива катары анонимдүүлүктү камсыздоого жеке бизнести колдоо;⁵⁹
- үчүнчү жактар тараптан түзүлгөн контент үчүн ортомчулдар жоопкерчиликти албоосун камсыздоо жана контентти чектөө үчүн кандай гана талап болбосун, соттук органдын токтомунун негизинде болуусу керек;⁶⁰
- колдонуучулардын адам укугуна ашыкча шек келтирген, үчүнчү жактарга карата интернет колдонуучуларды аракеттүү коргоо каражаттары менен камсыз кылуу.

б) Теңчиликке жана басмырлабагандыкка укукту толук коргоону камсыздоо

Улуттук конституцияларда жана алардын эквиваленттеринде теңчиликке жана дискриминацияга жол бербестикке укукка кепилдиктен башка, мамлекеттер бардык улуттук мыйзамдар мыйзам алдында теңчиликти кепилдөөсү жана мыйзам тараптан колдоосу, ошондой эле адам укуктары тармагындагы эл аралык укук менен таанылган, бардык негиздер боюнча дискриминацияга тыюу салууга кепилдик берүүсү керек.⁶¹

Көп учурда дискриминацияга каршы аракеттүү жана толук кандуу укук системасынын жоктугунан «кастык тили» тарабынан көбүрөөк каралган индивиддер, зыяндын ордун тургузууда каражат тандоодо чектелген. Альтернативанын толук жоктугунан, көп учурда дискриминация жагдайларын чечүү үчүн натыйжалуу механизмдер менен камсыздай албаган, натыйжалуу эмес болгон, жазык укугуна улам улам кайрылып турушат.

- i) Тажрыйбада теңчиликке жана басмырлабагандыкка укукту толук коргоону камсыздоо үчүн АРТИКЛЬ 19 эки параллель багытта аракет кылууну сунуштайт:
 - Эл аралык укукта адам укуктары тармагында корголгон белгилердин бири боюнча чыгарууга жана дискриминацияга формалдуу же формалдуу эмес

⁵⁹ Мисалы, АРТИКЛЬ 19, [Rightto Online Anonymity](#) караңыз, июнь 2015-ж.

⁶⁰ Караңыз: [Манильские принципы ответственности посредников](#)

⁶¹ Адам укуктары тармагындагы эл аралык укук менен кайсы корголгон мүнөздөмөлөр таанылган жөнүндө кошумча маалыматты [1-тиркемеден](#) караңыз.

институционалдык мүнөз берген **кандай гана болбосун мыйзамдарды жана саясатты жокко чыгаруу**. Алардын болуусу дискриминацияга көңүл бурбагандыкты же кыйыр колдоосу үчүн чөйрө түзөт;

- **Дискриминацияга каршы мыйзам чыгарууну күчөтүү же кабыл алуу**, атап айтканда, мындай мыйзамдар эң болбоду дегенде төмөнкүлөрдү камсыздоосу керек:
 - **түздөн түз дискриминацияга** каршы коргоосу керек, башкача айтканда, корголгон мүнөздөмөсү үчүн салыштырмалуу жагдайларда, башка адамдарга карата жагымсыз мамилени;
 - **кыйыр дискриминацияга каршы** коргоосу керек, башкача айтканда нейтралдуу норма, критерий же тажрыйба, башкаларга бул сыяктуу жагдайда мамиле кылгандан дагы, корголгон мүнөздөмөлөрдүн негизинде, топторго негативдүү мүнөздө караганда;
 - кыйыр дискриминация маселелерин чечүүгө убактылуу **өзгөчө чараларды** кабыл алууга мүмкүндүк берүүгө жана мындай чаралар керек болуп, ылайык келе берген убакытка чейин теңчиликти камсыздоо;⁶²
 - дискриминация, жек көрүүчүлүк жана аракеттер үчүн негиз болгон, эл аралык укуктун адам укуктары тармагында таанылган, **корголгон мүнөздөмөлөрдүн мүмкүн болушунча кеңири спектрин** киргизүү;
 - иш менен камсыз кылуу, социалдык колдоо жана социалдык жөлөк пулдардын жеткиликтүүлүгү, билим берүү, товарларды жана кызматтарды көрсөтүү, турак жай, сот адилеттүүлүгүнүн жеткиликтүүлүгү, жеке жана үй-бүлөлүк жашоосу, анын ичинде никеге туруу, пикирин эркин билдирүүнү, эркин ассоциацияны жана эркин чогулушту камтыган, саясий жашоого катышуу жана укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүн камтыган кеңири алкактагы тармактарда колдонуусу керек;
 - Жиктелген мамиле туура максатта объективдүү негизделип жана бул максаттарга жетүү үчүн орундуу жана зарыл жагдайларга карата бөтөнчөлүктү камтуу;

⁶² Расалык дискриминацияны жоюу боюнча Комитети, Расалык дискриминациянын бардык формаларын жоюу жөнүндө Эл аралык Конвенция, CERD/C/GC/32 да колдонулган өзгөчө чаралар чөйрөсүндөгү мааниси тууралуу, 24-сентябрь 2009-жыл, 21-26-параграфтар, ошондой эле АБЖК, 4(1) АБЖЭК, А/59/38 (supp), 2004-жылдын 18-марты, 22-параграф, Жалпы сунуштама №32

-
- Негизи жарандык жана административдик укукта укук коргоо чараларынын топтомун эске алуу, ошондой эле зыяндын ордун тургузуунун, теңчилик маселелери боюнча мекемелер аркылуу берилген, медиация жана талашты чечүүнүн альтернативдик ыкмалары болгон, укуктук эмес механизмдерин.
- ii) Ушуга кошумча катары, мамлекеттер, алардын **кылмыш-жаза мыйзам** толугу менен “Жек көрүүчүлүк кылмыштарын” таанылгандыгын камсыз кылуу жана ошого ылайык келген жаза камсыз кылууга тийиш, ошондой эле корголгон мүнөздөмөлөрдүн кеңири спектрин киргизүү керек. Мындай кылмыштардын жабырлануучунун арызына илгерилетүү үчүн аракет жана тийиштүү кызыкчылыктардан түрлөрү боюнча бөлүнгөн иштердин санына жана ийгиликтүү иликтөө боюнча расмий статистиканын жыйнагын камсыз кылуу максатында, бул мыйзамдардын аткарылышынын натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү керек.
- iii) Мамлекеттер **теңчилик маселелери боюнча көз карандысыз мекемелерди** түзүүсү керек же алардын ролун күчөтүү керек, же дискриминацияга жол бербестикке, анын ичинде пикирди эркин билдирүү укугундагы контекстте жана теңчиликти коргоо жана колдоо боюнча **улуттук укук коргоо мекемелеринин** мандатын кеңейтүүсү керек (УУКМ).⁶³

Мындай мекемелер кийинки маселелерди чечүү максатында, ыйгарымдык менен жетиштүү деңгээлде камсыздалуусу керек:

- Артыкчылыктуу тармактарда дискриминациянын кесепеттери жана деңгээли тууралуу статистиканы, саясатты жана мыйзамдарды баалоо жана мониторинг кылуу максатында, ошондой эле ушул тематикада эмпирикалык жана башка изилдөөлөрдү колдоо максатында, маалыматталган өнүгүүнү топтоо механизм өнүктүрүү;
- Адам укуктары тармагында эл аралык милдеттемелерге жооп берген, саясаттын жана мыйзамдарды өнүктүрүүдө аткаруу жана мыйзам чыгарууга көмөк көрсөтүү, анын ичинде, бул процесске жарандык коомдун толук жана натыйжалуу катышуусун колдогон, пикирин эркин билдирүү жана дискриминацияга жол бербестикти;
- Дискриминация жагдайларында арызданууларды кабыл алуу жана керектүү маалда талаш-тартышты чечүүнүн альтернативдүү/ыктыярдуу механизмдерин берүү;

⁶³ Бардык УУКМ, [Адам укуктарын коргогон жана аларга дем берген, улуттук мекемелердин статусуна тиешелүү Принциптерге](#) (Париж принциптери) ылайык түзүлүүсү керек, Резолюция ГА 48/134, 20-декабрь 1993-ж.

-
- Жамааттардын ичиндеги же арасындагы талаш-тартыштардын мониторингин жүргүзүү боюнча координация борборлорун же эрте алдын алуулардын мамлекеттик механизмдерин толтуруу;
 - Жамааттардын ортосундагы жана диалогдордун ар кандай механизмдерине дем берүү, керек болгон учурда аларды колдоо.

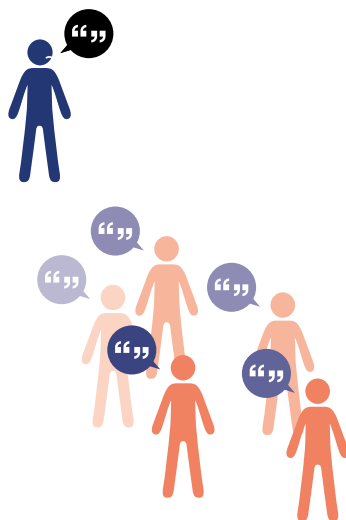
УУКМ же теңчилик маселелери боюнча мекемелер жалгыздан иш алып барбоосу маанилүү: алар мамлекет менен кызматташтык мамилелерди түзүүсү керек, керек учурларда дискриминациянын себептерин жеңип чыгуу максатында жарандык коом жана мамлекеттик эмес катышуучулар менен дагы иш алып баруусу керек. Ушуга байланыштуу алар бул окуу куралда сүрөттөлгөн, ошондой эле адам укуктары боюнча 16/18 Кеңеш Резолюциясында жана Рабат аракеттер планындагы жоболорго негизделген, дискриминациянын себептерин жеңүү боюнча **улуттук аракет пландарын түзүү жана ишке ашырууда** маанилүү ролду ойнойт.

2) Мамлекеттик саясаттын позитивдүү чаралары

Артикль 19 дискриминация жана жаман ойдо болуу көйгөйлөрүн чечүү жана «кастык тилине» реакция кылуу максатында, мамлекеттердин эң алгач коомдук жашоодогу бардык аспектеринде тараган, позитивдүү юридикалык эмес чараларды колдонуусун сунуштайт. Ушундай чаралар бийлик өкүлдөрүнүн адам укуктарын урматтоонун жана диалогдорду колдоонун, коомдун бардык катмарларынын катышуусунун бекем жактоочулугунда негизделүүсү керек.

Терсаяктыктын бар экендигин моюнга алуу жана ага каршы чыгуу

“Кастык тили” болгон учурларын колдонуу жана токтоосуз аларды эл алдында айыптоону камтыган терсаяктыкты моюнга алуу жана дискриминация далилдеринде алгачкы роль саясатчыларга жана мамлекеттик бийликтин өкүлдөрүнө тиешелүү. Бул далилди моюнга алууну талап кылат, мындай жүрүм-турумдун өзүн айыптоону, ошону менен аны менен бирдей, анын көрүнүшү болгон жаман ойдо болуулар, ушундай жүрүм-турумдун объектиси болуп калган индивид жана топторго караштуу жактыруу жана колдоо көрсөтүү жана жалпысынан коом үчүн зыяндуу болгон окуяларды чечмелөө. Мындай иш-аракеттер олуттуу жагдайларда же жааматтар арасындагы талаш-тартышты күчөтүүгө оңой берилүүсүндө же саясий коюмдар бийик болгондо, мисалы, шайлоо алдында, абдан маанилүү.

Курчугандыктын күчөтүүсүн алдын алууда, башкалардын ушундай сыяктуу жүрүм-турумдун өзүн өзү токтотуусуна, бийлик өкүлдөрү тарабынан эрте жана таасирдүү кийлигишүүсү маанилүү алдын алуучулук ролду ойноосу мүмкүн.

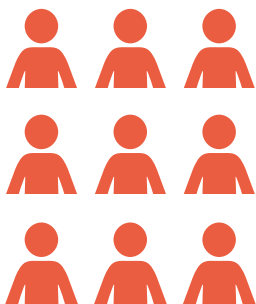
Башка катышуучулар тарабынан “кастык тилине” каршы сүйлөө мейкиндигин түзүүдө, ал ошондой эле маанилүү ролду ойноого жөндөмдүү, ошону менен бирге “кастык тилинин” бутасы болуп калган жана аларга жактыруу жараткандар, “унчукпа-

ган көпчүлүктү” кошуп, анын атынан чыгууга “кастык тилдин” билдирүүчүлөрү көп талаптанышат. Ошентип, терсаяктыкка жана кемсинтүүгө каршы аракет көрсөтүүгө жөндөмү бар, кең диалогду демилгелөөдө жана сыйлоодо башкы ролду бийликтин өкүлдөрү ойной алат.

Бийлик өкүлдөрүнүн терсаяктык жана дискриминацияга каршы натыйжалуу чыгуулары, мындан аркы изилдөөлөрдү талап кылат. Эгер коркунучтун жана жаңылышуунун негизиндеги коомдун сегменттери жек көрүү айтууларына кабылдоочу болсо, бийликтин өкүлдөрү ишенердирип жана маңызына жараша таасир кылбаса, “кастык тилин” айыптоо жетишсиз болуусу мүмкүн. Бийликтин өкүлдөрүнүн реакциясы иштелип чыккан болуп жана айыптоодон ары кетүү керек, далилдерге негизделген контрнарративаларды ишенээрлик кылып камсыздоо, коомдун тынчсыздануусуна жана коркунучуна кайрылып, зарыл болгон жерде аларды талаша алгандай кылып. Бирок, таасирденүү маргиналдардын көз карашына жана эл алдындагы дискурскка таасири жок топторго керексиз көңүл бурууну тарткан жагдайларда бийликтин өкүлдөрү “кастык тил” учурларына таасирденгенден качуусу керек.

Кемсинтүүгө демилге бере алган жана теңдикти коркунучка коё алган арыздардан качуу керектиги жөнүндө бийликтин өкүлдөрү кабардар болуусу, маанилүү, зомбулук жана кемсинтүү көнүмүш нерсеге айланып кетүү коркунучун алар түшүнүүсү, анын ичинде “кастык тили” түрүндө, алардын мындай актылар боюнча унчукпоосу жашыруун жактыруу катары чечмеленип калуусу мүмкүн. Ошондуктан мамлекеттик органдардын, бийликтин өкүлдөрү катары чыккандардын жүрүм-турумун регламенттеген так эрежелери болуусу керек. Саясий партиялардын этика кодекстерин жана кемсинтүүгө терсаяктык кылуу ички саясатын кабыл алуусун, позитивдүү чаралар катары кароо керек.

Теңчилик суроолору боюнча окутуу

Мамлекеттик мекемелердин терсаяктык жана дискриминация суроолорун чечүү жөндөмдүүлүгүнө, ишенич курууда, мамлекеттик кызматкерлерден, дискриминация табияты жөнүндө жана анын ар кайсы индивиддерге жана топторго болгон натыйжасы жөнүндө жана теңдик жардамынын максаттарына жактоочулукту толук кабардар болуусун талап кылат.

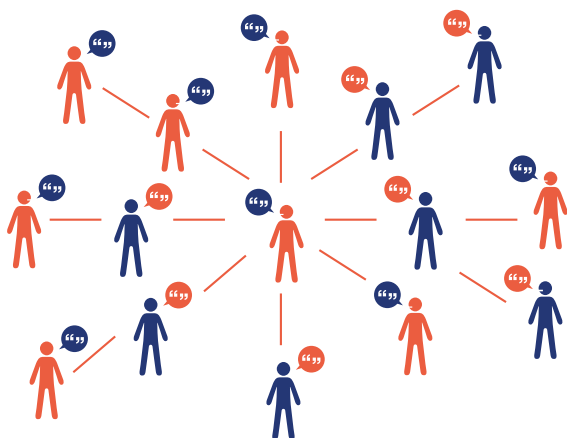
Мамлекеттер, теңчилик жана дискриминацияга жол берилбестик маселелери боюнча мамлекеттик кызматкерлерге, коомдук ишмерлерге жана мамлекеттик мекемелерге окутуу уюштуруу керек, айрыкча дискриминациянын институционалдык мүнөздөмөсү болсо жана тарыхый каршылык жолуктурган эмес болгон жагдайларда. Артыкчылык багыттардын санына мектептер жана башка билим берүү мекемелери, куралдуу күчтөр, полиция, соттук органдар, медицина кызматкерлери, юридикалык кызматтар, саясий бирикмелер жана диний мекемелер кирүүсү керек.

Теңчилик боюнча суроолор билим алуу, институционалдык дискриминация көйгөйүн чечүүсүнө арналган иш-чаралардын кең спектринин бир бөлүгүн түзүүсү мүмкүн. Мамлекеттик бийлик институттарына ишеним куруу максатында кандай иш-чаралар аткарылып жатканын көрсөтүү менен ал жөнүндө коомго ачык билдирүү керек.

Плюрализмге жана ММҚдагы теңчиликке багытталган, мамлекеттик саясат

Бардык мамлекеттер элдик жана укуктуу түзүмдөрдү камсыз кылуу керек, көп жактуулукка жана теңдикке демилге берген, кийинки негиздерге жараша, ар түрдүү жана плюралисттик ММКнын бар болуусу үчүн:

- Мындай түзүм негизги эрежени урматтоо керек, кайсы болбосун ММКын тартипке салуу, өкмөттөн көз каранды эмес, коом алдында отчеттуулук жана ачык-айкын түрдө иштеген органдары гана ишке ашырышы керек.
- Мындай түзүмдөр ар кандай жамааттардын ММКга, маалымат жана байланыш технологияларына эркин жетүү укугун жакташ керек, аларды өнүктүрүү максаттарында жана менчиктүү мазмунун нускалоодо ошондой эле мамлекеттик чек аралардан көз карандысыз, башкалар менен өндүрүлгөн мазмунду алуу.⁶⁴

⁶⁴ Кемдендик принциптер, 5-принцип

Мындай түзүм кийинки чаралардын жардамы менен ишке ашырылуусу керек, алардын арасында:

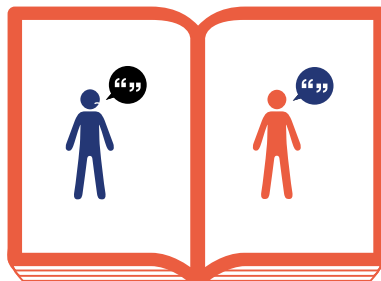
- Байланыш каражаттарына жана медиа-кызматтарын алууда, телефон, интернет жана электр кубатын кошуп, жалпы жана кымбат эмес жетүүгө жардам берүү;
- Газеталык, үналгылык, сыналгылык бекеттерди жана башка байланыш түзүмдөрдүн түзүү укугуна кемсинтүүнү четке кагуу;
- Ар кайсы платформада кабар берүү максатында колдонуу үчүн, жетиштүү “мейкиндик” бөлүп берүү, коом жалпысынан, кабар берүү кызматтарынын кенен түркүмүн алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу;
- Каражаттарды адилеттүү бөлүштүрүү, коомдук, коммерциялык ММК жана жергиликтүү жамааттардын ММКнын арасындагы, уктуруу жыштыктарын кошуп, алар бирге жергиликтүү жамааттын жана коомдогу пикирлерди, маданияттын ар түрдүүлүгүн көрсөтүлүүсү;
- ММКны тартипке салууну ишке ашырган органдарды башкарган уюмдардын курамы, жалпы жонунан коомду толугу менен чагылдырылуусу керек;
- Массалык маалымат каражаттарынын чектелген адамдардын чөйрөсүнүн жана компаниялардын колунда чектен тышкары топтолуусун алдын алуу үчүн натыйжалуу механизмдерди түзүү;
- Каржылык жана башка, мамлекеттик колдоо камсыз кылуу, көз карандысыз жана объективдүү ченөлчөмдөрдө негизделген айкын процесстин ченеминде, баары үчүн ишенимдүү, ар тараптуу жана өз убакытта маалымат берүүгө жардам берүү жана ар түрдүүлүккө маанилүү салым киргизген жана ар кандай жергиликтүү жамааттар арасындагы диалогго жардам берген, материалдарды түзүү;
- Азчылыктардын тилин колдонууга, кандай болбосун чектөөлөрдү жокко чыгаруу, ал өзүнүн натыйжасында ар кандай жамааттарга атайын багытталган ММКды токтотууга жана аларга тоскоол кылууну кылса;

-
- Көп жактуулукту кошуп, кабар берүү лицензиясына табыштамаларды кароо ченөлчөмүнүн санына, анын ичинде ММКнын ар кандай жамааттарга багытталуусу;
 - Басмырланган жана маргиналдашкан топторго, медиа каражаттарга бирдей жетүү мүмкүнчүлүгүн, билим алууну кошуп камсыз кылуу.

Коомдук берүүлөрдүн баалуулуктары корголуусу жана чыңдалуусу үчүн мамлекеттик жана мамлекеттин көзөмөлүнүн астындагы ММКдын трансформациялоо жолу менен, коомдук берүү түзүмдөрүнүн күчөөсү жана коомдук ММКды шайкеш каржылоосу, медиа ландшафтындагы, көп жактуулукту, сөз эркиндигин жана теңдикти камсыз кылуу менен ар дайым өзгөрүп турган.

Коомдук билим берүүчү жана маалымат кампаниялары

Коомдук билим берүүчү жана маалымат кампаниялары негативдүү стереотиптер жана адамдардын корголгон мүнөздөмөлөрүнө карата дискриминация үчүн өзгөчө маанилүү. Так маалыматка негизделген мындай кампаниялар популярдуу мифтерди жана чаташкан пикирлерди жокко чыгарып, күнүмдүк баарлашуудагы терсаяктык көрүнүштөрүн жокко чыгарууга жана ажыратып-таанууга керектүү болгон, адамдардын өзүнө өзү ишенгендигин күчөтүүгө түрткү берет.

Жекече караганда, коомдук маалымат жана билим берүүчү кампаниялары башталгыч, орто жана жогорку билим берүүгө интеграциялануусу керек, жана буллингдин курмандыгы болгондорго колдоочу каражаттарды камсыздоону камтыган, шериктик демилгелерди камтыган, куугунтуктоого каршы конкреттүү саясат менен толукталуусу керек. Жекече караганда, мектеп материалдарында көз караштардын/маданияттардын ар кылдуулугун эске алууга көңүл бөлүү керек жана аныкталган топторго каршы багытталган стереотиптерди жана адатка айланган жалган көз караштарды окуу китептерине киргизгенден алыс болуу керек.

Трансформациялык сот адилеттүүлүгү

Кеңири тараган жана кайра-кайра кайталанган дискриминацияны өзүнө камтыган, адам укуктарынын кеңири масштабда бузулуусунан кийинки баскычтарда, **чындыкты, адилеттүүлүктү орнотуу, элдештирүү жана зыянды толуктап берүүлөр**, өздөрүн авторитеттүү жана тарыхый окуяларга карата «чындыкты» талкуулоону бөлүшүү менен бөлүндү болгон жамааттарды элдештирүүгө негиз түзүп берип, позитивдүү тараптан көрсөттү.

Тескерисинче, тарыхый окуялардын ачык жана инклюзивдик дебаттары жана критикалык талкуулоолору бир тараптуу жарыяланган же юридикалык милдеттүү «чындыктын» пайдасына басырылып калган учурларда, ар кандай коомчулуктардын арасында терең нааразылык жана ишенбөөчүлүк сакталуу менен, чыр-чатактын кайталануу коркунучун пайда кылат.

Мамлекеттер расмий жана көпчүлүктүн алдында моюнга алуу таасири жана окуялардын мурасын же кайра-кайра кайталанган дискриминацияны же зомбулукту, ошондой эле туура келүүчү окуялардын кесепеттерин жеңип чыгуу максатында **белгилүү бир окуяларды же даталарды символдуу түрдө белгилөөлөрдө** жана келтирилген зыяндын ордун тургузууну камсыздоодо маанилүү ролду ойношот. Бул үчүн көп учурда, монумент сыяктуу коомдук объектилер курулат, ошондой эле коомчулуктар топтолгон жерлерде, элдердин бири-бирин түшүнүү жана болуп жатканды кабыл алуусуна, түшүнүүсүнө жардам берүү максатында, кеңири аракеттер ишке ашырылат.

3) Башка кызыкдар тараптардын ыктыярдуу демилгелери

Мамлекеттерден башка кызыкдар тараптар да пикирди эркин билдирүү укугуна жана дискриминацияга жол бербегиндикте, теңчиликке дем берүүдө маанилүү ролду ойноосу мүмкүн. Алардын көбү ушундай ишмердүүлүктү өзүнүн корпоративдик жана/же социалдык жоопкерчилигинин борбордук элементи катары карашат.

Жарандык коомдун демилгелери

Жарандык коом, алардын ыйгарым укук тармагында борбордук элемент болбогон учурда дагы, адам укуктарына дем бергенде жана аны коргоого жардам берүүдө чечүүчү ролду ойнойт. Алардын ишмердүүлүгү, «кастык тилине» жооп берүүдө, ар кандай жерлерден жана аянттардан чыккан же бир окшоштуктары бар адамдардын арасындагы формалдуу жана формалдуу эмес өз ара аракеттешүүлөрүнүн алкагында пикирин эркин билдирүү укугун ишке ашырып жана теңсиздик жана дискриминация жагдайларына жооп кыла ала турганга негизги орунду ээлөөсү мүмкүн. Жергиликтүү, улуттук, аймактык жана эл аралык деңгээлдерде жарандык коомдун демилгелери, сабырсыздык жана зомбулук окуяларына жооп берүүдө, ошондой эле «кастык тилине» карама-каршы турууда мониторинг планында, инновациялык жана аракеттүү болуп эсептелет.

Жарандык коомдун демилгелери көп учурларда зомбулуктан жана дискриминациядан көп жабыр тарткан адамдар жана жамааттар тарабынан иштеп чыгарылат. Алар коомчулукка жана аны агартууга (жакшыртууга) позитивдүү кайрылууга, ошондой эле дискриминациянын таасирин жана жаратылышын мониторинг кылууга уникалдуу мүмкүнчүлүктөрдү тартуулайт. Ошондуктан, жарандык коомдун иштөөсүнө коопсуз жана жагымдуу чөйрө түзүп берүү абдан маанилүү.

Таасирдүү катышуучуларды мобилизациялоо жана институционалдык альянстар

Коомдун дискриминациясын жана анын кесепетин түшүнүүсүн жогорулатуу мамлекеттин, жарандык коомдун жана негизинен коомдун ортосундагы ич ара аракеттеринин жана диалогунун болуусун талап кылат. Негизги катышуучулар, коомдо жаман ойдо болуусуна жана терсаяктыкка каршы багытталган, өзүнчө алганда, бейөкмөт уюмдар, полиция, мамлекеттик саясатты иштеп чыгуучулар, теңчиликте камсыздоого жооптуу мекемелер, чыгармачыл кесиптердин өкүлдөрү, диний мекемелер жана эл аралык уюмдар тарабынан колдоо табуу менен **кызматташуу үчүн альянстарды** түзүүгө аракет кылуусу керек.

Көз карандысыз жана плюралисттик ММКнын ролу

ММКга багытталган, «кастык тилине» тиешелүү кандай гана саясат болбосун, саясаттык таасирден көз каранды эмес болгон, коомго ишинин отчетун көргөзгөн жана ишмердүүлүгүн айкын, таза ыкмалар менен жүргүзгөн ММК органдарынын жөнгө салуудагы негиз салуучу принцибин урматтоосу керек. Демократиялык коомдун иштөөсү үчүн алмашкыс болгон, ММКнын редакциялык көз карандылыгы жана плюралими жабыр тартпоосу керек.

Көрсөтүүлөрдү берүү ММКларга карата, кандай гана жөнгө салуу системасы болбосун, азчылыктардын жана маргиналдашкан топтордун ММКга жана маалымат жана коммуникациялык технологияларга жана аларды өзүнүн материалдарын чыгарып, таратуусуна жана чектерден көз карандысыз, башка адамдардан чыгарган материалдарды алууга эркин жеткиликтүүлүк укугуна таасирин тийгизүүсү керек.⁶⁵

ММКлардын бардык формалары теңчиликке жана корголгон мүнөздөмөлөрдүн кеңири мүмкүн болгон спектрине карата дискриминацияга жол бербестигине карата, өздөрүнүн моралдык жана коомдук жоопкерчилигин алып жүрүүчү фактты моюнга алуусу керек. Өздөрүнүн уставдарына карата, ММКлар төмөнкү кадамдарга баруусу керек:⁶⁶

- алардын штаты ар кылдуу камсыздоо жана негизинен коомду түзүүсү;
- коомдогу бардык топторго тиешелүү болгон суроолордун кеңири анализи;

⁶⁵ Кемдендик принциптер, *op. cit.*, 5-принцип плюрализм жана теңчиликте камсыздоо үчүн нормативдик-укуктук база түзүүгө иреттүү колдонмону камтыйт.

⁶⁶ Кемдендик принциптеринин Принцип бда негизделген, *op. cit.*

-
- монолиттик түзүүлөр катары элестетпестен, ар кандай жамааттардын ичиндеги үндөрдүн жана булактардын ар кылдуулугуна умтулуу;
 - таанылган кесипкөй жана этикалык стандарттарга жооп берген, маалымат камсыздоонун бийик стандарттарын сактоо;
 - журналисттер жана ММК үчүн, теңчилик принциптерин чагылдыруучу, иш-аракеттеринин кесиптик кодексинин жемиштүү аткарылуусу жана кабыл алуусу.

Дискриминацияга каршы активдүү аракеттер үчүн ММК кийинки кадамдарды карап чыгуусу керек:

- контексти эске алуу менен жана фактыларга негизделген формада маалыматты жеткирүүгө аракеттерди жумшоо;
- дискриминация окуяларын коомчулукка жеткирүүнү камсыздоо;
- өзүнчө адамдарга жана топторго карата терс стереотиптер жана дискриминация кооптуу экендиги жөнүндөгү түшүнүгү, ММКлардын аракети менен күчөтүлүүсү мүмкүн;
- терсаяктыкка дем берген, расага тиешелүүлүккө, динге, гендерге, сексуалдык ориентацияга, гендердик бирдейликке жана башка топтук мүнөздөмөлөргө кереги жок шилтемелерден качуу;
- дискриминация жана терс стереотиптер алып келген зыян жөнүндө кабардар болууну жакшыртуу;
- ар кандай топтор жана жамааттар жөнүндө кабарлар жана алардын катышуучуларына аларды жакшы түшүнүүдөгү формада уга алгандай, ошол эле учурда бул жамааттардын жана топтордун көз карашын көрсөтүү менен бирге, ой-пикирин билдирүүгө мүмкүнчүлүк түзүп берүү;
- теңчиликке таасирин тийгизүүдө жана терс стереотиптерден качуу зарылдыгында ММКлар ойной ала турган ролдон кабардар болуулукту жакшыртуучу кесиптик өнүгүү программалары.⁶⁷

⁶⁷ Кемден принцибинин 9-принциби, *op. cit.* О.э. АРТИКЛb19 караңыз, [Getting the facts right: reporting ethnicity and religion](#), май, 2012-ж.

Коомдук кабарлоо кызматтары өзүнчө адамдарга жана топторго карата терс стереотиптерден качууга милдеттүү болуусу керек, жана алардын мандаты алардан топтор аралык бири-бирин түшүнүү жана ар кандай жамааттарды, алар туш болгон көйгөйлөрдү жакшы түшүнүүгө тарбиялоого таасирин тийгизүүнү талап кылуусу керек.

Өзүн жөнгө салуу механизминин алкагында жеткиликтүү болгон укук коргоо каражаттарынын планында, жокко чыгарууга же жооп берүүгө укук, теңчиликке жана ой-пикирин билдирүү эркиндиги укугун коргоо максатында, кепилдик бериши керек. Бул адамдарга ММК органынан, ал орган туура эмес маалыматты тараткан болсо, эфирде же басмада жокко чыгарууну талап кылууга мүмкүнчүлүк берет.

Интернеттеги ортомчулдардын ролу

Интернеттеги «кастык тилине» жооп берүүдө жана таанып билүүдөгү ортомчулдардын ролуна көп көңүл бурула баштады.

Интернет аркылуу маалыматка жетүүнү камсыздоодо негизги ролду социалдык тармактарды, издөө системаларын, интернет-кызматтарынын провайдерлерин, хостинг компанияларын камтыган ортомчулдар ойнойт. Көпчүрүлөрдө бир эле убакта ар кайсы өлкөлөрдө иштеген жеке компаниялар. Алар контентти түзүү же өзгөртүүнүн үстүндө иштебейт, анын ордуна колдонуучулар тарабынан аткарылган коммуникацияга түрткү беришет. Ошондой болсо да алардан көп учурда контентти алып баруудагы катышууну талап кылышат. Кээ бир учурларда бул мамлекет тарабынан түз жөнгө салууну же жарандык-укук жоопкерчилигин, ортомчулдардын укукка каршы контентти көзөмөлдөөсүн же өчүрүүсүн талап кылууну камтыйт. Бул факторлор ортомчулдардын контентти алып баруусуна таасирин тийгизет.

Ортомчулар белгилүү бир учурларда модератордун ролун сактоо менен, өздөрүнүн кызматтары менен колдонуу шарттарын бекитүүдө ыктыяр демилгелерди кабыл алат. Ушундай «эрежелер жана шарттар» (кээ бир учурларда келишимге азыраак окшоо үчүн, алар «жамааттын эрежелери» же «башкаруу принциптери» деп аталышат), кээде алар чектегендиктен, пикирин айткан жагынан айырмаланат, бирок көбү «кастык тили» же ушул сыяктуу өз оюн айтууларды камтыйт. Алып баруучулук процессинин айкындуулугу жана алып баруучунун чечимине каршылык кылуу үчүн ички механизмдин болуусу сыяктуу элеалып баруучулукка мамиле абдан айырмаланат.

Кийинкилерди камтыган, ортомчулар тарабынан «кастык тилин» өчүрүү тенденциясын колдогон көп факторлор бар экендей ой пайда болот:

- кээ бир өлкөлөрдүн улуттук мыйзам чыгаруусуна дал келген, өздөрүнүн болуусун сактап калууну же кеңейтүүнү каалаган, ошол эле учурда ал мыйзам чыгаруулар пикирди эркин айтуу тармагындагы эл аралык стандарттарга дал келбеген, ортомчулардын саясатына алып келген басым. Бул көп учурда фрагменттелген стандарттарды же эң кичине орток бөлүүчүгө негизделген стандарттарды колдонууга алып келет;
- мамлекет менен кызматташтыкты камсыздоо максатында басым жасоо, кээ бир учурларда, «кастык тили» менен болгон коомчулук менен мажбурлаган, кымбат турган жөнгө салуу формаларынан качуу үчүн, өзүн жөнгө салуулук менен контентти алып баруудагы энтузиазмды көрсөтүү;
- болжолдонгон «кастык тили» менен ассоциацияланганды каалабаган, жарнама берүүчүлөр жана башка киреше булактары тарабынан каржы басымына реакциясы.

Контентти, анын ичинде «кастык тилин» дагы алып баруучулукта ортомчулардын ролуна байланыштуу тынчсызданууга бир катар себептер бар. Алар төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- **Пикирди эркин билдирүүнүн коргоо механизминин жетишсиздиги:** мамлекет деңгээлиндеги адам укугу тармагындагы эл аралык укук тарабынан санкцияланган чектөөлөргө караганда, кеңири алкактагы чектөөлөргө көп ортомчулардын эрежелери жана шарттары жакыныраак болот. «Астыртадан болгон цензураны» камтыган маанилүү жана адамдын бардык укуктарын коргоодо жана ага дем берүү жагынан социалдык жана моралдык милдеттемелер жагынан көйгөйлүү. Ушундай милдеттемелерге карата олуттуу мамиледе ортомчуларды колдоо демилгелери, көп учурда пикирди эркин билдирүүдөгү кызыкчылыктарды этибар албайт. Андан дагы артык, талаш болуп жаткан укуктардын жана кызыкчылыктардын объективдүү баалануусуна, негизги мотивациясы киреше табуу болгон бизнестин жарай тургандыгында олуттуу күмөн саноолор бар.
- Контентти өчүрүү туурасында ортомчулардын чечим кабыл алууда **отчеттуулуктун жана айкындуулуктун жоктугу**, анын ичинде контент белгиленет жана өчүрүлөт (мисалы, контентти алып баруу автоматташтырылганбы, эгерде андай эмес болсо, контентти алып барган модераторду окутуу барбы жана ага колдоо кандай болот). Көп ортомчулар, мамлекет же башка компаниялардын талабына каршылыкта, өз демилгеси менен, өчүрүлүү тууралуу маалыматты жазбайт. Бул «астыртадан болгон цензура» катары ортомчулардын жүрүм-турумун баалоого же анализдөөгө олуттуу тоскоолдуктарды жаратат.

-
- Контент өчүрүлгөн учурларда же ортомчулар тарабынан башка санкцияларды колдонгондо **укук коргоодо натыйжалуу каражаттарга кол жеткистиктин жана процессуалдык кепилдиктин жоктугу.**

Мамлекеттер божомолдуу, мыйзамга ылайык келбеген контенттер тууралуу колдонуучулардын билдирүүлөр механизмин мамлекеттер колдонот же жеке компанияларга өзүнүн таасирдүүлүгүн пайдаланып, юридикалык жактан андай укугу жок болсо да, контентти өчүрүүгө мажбур кылат же алар жасап жаткан мажбурлоого мүмкүнчүлүктөрүн чектеген, процессуалдык кепилдиктерден айланып өтөт деген тынчсыздануу бар. Мамлекет тарабынан ортомчуларга контентти көзөмөлдөөгө ыйгарым укуктарды берүү, колдонуучуларды өзүн коргоого аргументтерди чыгаруу же аларга каршы санкцияларды утуп алуу мүмкүнчүлүктөрүнөн ажыратат.

Бирок акыркы жылдарда катышуучуларга «кастык тили» жөнүндө өчүрүүнүн максатын маалымдоо мүмкүнчүлүгүн камсыздоо боюнча көптөгөн демилгелер пайда болду, болжолдуу мыйзамга же ортомчулардын эрежелерине каршы, колдонуучуларга контентти адилетсиз же себепсиз өчүрүүгө каршы туруштук кылуу мүмкүнчүлүк берүү боюнча жетишкендиктер жок. Көп ортомчулар колдонуучуларды контент өчүрүлгөнү тууралуу маалымат бербегендей жана анын себептерин түшүндүрбөгөндөй ой пайда болот. Өчүрүлүүдөн сырткары, аккаунттарды блоктоо же убактылуу токтотуу сыяктуу ортомчулар колдонгон башка санкциялар дагы маалымдоо менен же коргоо укугу менен, даттануу мүмкүнчүлүгү сейрек колдонулат.

- **Пикирлери азчылыкта болгон же жалпы кабыл алынгандарга каршылаш турган колдонуучуларга өчүрүүлөрдүн көлөмсүз таасири:** анткени көбүнчө ортомчулардын алып баруучулук системалары колдонуучулардан келген билдирүүлөрүнө ишенишет, азчылыкта болгон пикирлер же жалпы кабыл алынган пикирлер көп сандагы арызданууларды артынан алып келүүлөрү мүмкүн, ошондон улам өчүрүлүүгө аярлуу болушат. Ошентип, «кастык тилинин» адресаттары болгон колдонуучулар, өздөрү туура эмес контент жөнүндө механизмдин бутасы катары атайы тандалуусу мүмкүн жана алардын аккаунттарына каршы санкциялардан жана өчүрүүлөрдөн абдан жабыркоосу ыктымал. Бул контент тууралуу маалымат берген интернеттин көбүнчө колдонуучулары, мүмкүн мыйзамдуу эмес жана зыян контентти контенттен айырмалагысы келбегендиги же түшүнбөгөндүгү, өздөрүнүн туура эмес ойлорунун негизинде өчүрүлгөнүн көргүсү келгендиги жагымсыз фактыны чагылдырат.

АРТИКЛЬ 19 ортомчулардын **Рагги Принциптерине** туура келген адам укуктарын коргоодо жана таасир тийгизүү тармагында социалдык жана моралдык жоопкерчилигине олуттуу мамилесин колдойт.⁶⁸

Ушуну менен байланыштуу, ыктыярдуу түрдө өзүн өзү жөнгө салуу катары, ортомчуларды кийинки кадамдарда колдойбуз:

- өзүнүн шарттарына жана эрежелерине адамдын укугун коргоого жана жардам көрсөтүүнүн туруктуу жактоолугун киргизүү, анын ичине теңчиликке жана дискриминацияга пикирин эркин билдирүүнү дагы камтыйт;
- социалдык тармакта аккаунт ачуусу үчүн «анык атын» колдонууну талап кылбай же өздүгүн тактоочу документ сурабай, колдонуучулардын жашыруундукка болгон укугун камсыздоо;
- контентте негизделген, кандай гана болбосун чектөөлөр эрежелерде жана шарттарда, контенттин кайсы түрлөрү чектөөлөргө кабыл болоорун колдонуучуларга белгилүү болуусу үчүн анык жана түшүнүктүү стилде белгиленүүсү керек;
- колдонуучуларга колдонулган санкциялардын ар бир процесси, анын ичинде аккаунтту өчүрүү жана аккаунтту убактылуу токтотуу, эрежелерде жана шарттарда так жазылуусун камсыздоо;
- колдонуучуларды «кастык тилине» жоопторун колдоо үчүн механизмдерди изилдеп чыгуу жана негизги каражат катары ортомчул тарабынан контентти өчүрүүнү колдонуусунун ордуна таламын талашуу; бул басмырлабагандык, теңчилик жана пикирди эркин билдирүү укуктарынын маанилүү экендиги тууралуу колдонуучулардын маалым болуусун жакшыртууну камтуусу мүмкүн;
- конкреттүү контент жөнүндө арыз берилип жатканда, жетиштүү маалыматтын берүүсүн колдонуучулардан талап кылуу: (i) талаштагы контент; (ii) контентти өчүрүүнү талап кылган себептер; (iii) арыздануучу тууралуу маалымат; (iv) ак ниеттүү/чынчыл ойлору тууралуу декларация;

⁶⁸ Адам укуктары үчүн эл аралык федерация, адам укуктары боюнча БУУнун кеңеши адам укуктары аспектисинде ишкердик иш-чаралар Башкаруу принциптерин кабыл алышат, ушундай болгондо да жабырлануучулар укуктук коргоодон натыйжалуу каражат күтүп келишет, 17-июнь 2011-жыл.

-
- эрежелерди жана шарттарды «кастык тилине» карата колдонулуусун камсыздоо, бул колдонмонун 3-бөлүмүндө сүрөттөлгөн, максималдуу стандарттарды чагылдырган, чектөөлөрдү колдонууга бийик чекитине колдонуу;
 - эрежелерди жана шарттарды бузуучуларга, ошол социалдык тармакта буга чейинки жана болуп жаткан тартип бузуусунун зыянын эсепке алуу менен, кандайдыр бир санкцияларды колдонууда ченемдикти камсыздоо; токтотуу акыркы ченем болуусу керек;
 - колдонуучулардын контентине санкция коюуга чейин арызды талашууга мүмкүнчүлүк болуусу менен чогуу деталдуу алдын ала маалымдоону алып туруусун камсыздоо. Алдын ала кабарлоо болбогон учурда, ортомчулар жок дегенде контенттин өчүрүлгөндүгү фактысы тууралуу, себептерин жана кайра арыздануунун ички процедураларын камтыган маалымдоо берүүсү керек.

Ар кандай топтордун ортосундагы олуттуу диалогдун ролу

«Кастык тили» кеңири таралууга ээ болуп жатканда, ал эми зомбулукка, кастыкка, дискриминацияга шыкакчылык ыктымалдыгы айкын болуп баратканда, топтор аралык олуттуу диалогдун жоктугу жана анын артында турган обочолонуу жана жабыктык топтор аралык талашуулардын маанилүү фактору катары белгиленет.

Ар кандай топтордун арасындагы толук кандуу жана узакка созулган диалог, атап айтканда ар кандай диний жамааттардын арасында топтор аралык мамилелерде күмөн саноолукту жана чыңалууну азайткан, натыйжалуу алдын алуу каражаты катары кызмат кыла алат. Бул топтор аралык талашуунун эскалациясы зомбулук жана дискриминация актыларына шыкакчылыкты же буга чейин ушундай актылар болгон абалдарда өзгөчө пайдалуу болуусу мүмкүн. Бирок, натыйжалуу болуусу үчүн диалог символикалык эмес, чыныгы пикир алмашуу жана айырмачылыктар менен келишпестиктерди талкуулоо мейкиндигин түзүп берүүсү керек. Ошондой эле, диалог «салттык» лидерлерден тышкары жамааттардын башка лидерлери катыша алгандай кеңири болуусу керек.

Андан тышкары, жамааттар арасындагы ишенимдин жана жакшы мамиленин түзүлүүсүнүн маанилүү формасы болуп, жамааттар арасындагы формалдык эмес, спорттук жана маданий контексттеги же жалпы кызыкчылыкты көздөгөн тажрыйбалык маселелерди чечүүгө багытталган, бири-бири менен байланыштар болуусу мүмкүн. Пикир алмашуу тармагындагы топтор аралык диалогдун жана демилгелердин таасири, алар мамлекет тараптан айкын колдоо болгондо өсүүсү мүмкүн.

Формалдуу жана формалдуу эмес «диалогдордон» тышкары, ар кандай жамааттардын өкүлдөрү, атап айтканда диний жана башка лидерлер дискриминацияга жана сабырсыздыкка каршы көпчүлүккө чыгып айтууга ыйгарым укуктуу болуулары керек. Сабырсыздыктын жана дискриминациянын жактоочулары өздөрүнконкреттүү жамааттардын же кызыкчылык топторунун өкүлдөрү катары таанытышканда бул өзгөчө маанилүү. Диний лидерлер жана жергиликтүү жамааттардын лидерлери ушундай дооматтарды жокко чыгаруу үчүн гана эмес, мааниси боюнча талаш-тартышка катышуу үчүн дагы ылайыктуу сапаттарга ээ, ошентип ишендирүүчү контр-нарративди сунушташат.

III бөлүм: «Кастык тилинин» чектөөсү

Бул бөлүмдө биз, буга чейинки бөлүмдөрдө сүрөттөлгөн «кастык тили» пирамида-сында «кастык тили» категориясына кирген билдирүүлөргө чектөөлөр, кандай так талаптарга жооп берээрин түшүндүрөбүз.

Адам укугу тармагындагы эл аралык стандарттарга ылайык, пикирди эркин билдирүү укугу абсолюттук эмес жана өзгөчө учурларда алар ЖСУЭАПнын 19 (3)-беренесине ылайык үч бөлүктүү тесттен өтүү менен чектөөлөргө кабылышат. Ошентип, «кастык тилине» багытталган мамлекеттик чаралар мындай болуусу керек:

1. **мыйзам менен бекитилүүсү керек:** кайсыл болбосун, мыйзамдар же мыйзам алдындагы актылар, адамдын өзүнүн жүрүм-турумун туура алып жүрүүсүнө мүмкүнчүлүк бере алгандай шарт менен, жетиштүү тактык менен түзүлүүсү керек;
2. төмөндөгүлөрдүн бири болуусу мүмкүн болгон, **мыйзамдуу максатты көздөшү керек:** башка адамдардын беделин жана укугун сыйлоо же мамлекеттик коопсуздукту, коомдук тартипти (orderpublic), калктын саламаттыгын жана коомдук адептүүлүктү сактоо;
3. **демократиялык коомдо керек болуу,** бул мамлекеттен болгон жагдайларга коркунучтун так мүнөздөмөсүн так аныктоону талап кылат, ошондой эле так кабыл алынган чаралардын шайкештиги, атап айтканда, коркунуч менен билдирүүнүн ортосундагы түздөн-түз байланышынын болгондугу.

«Кастык тилинин» чектөөлөрү кандай болбосун, бул үч бөлүктөн турган тесттин ар бир элементинин шарттарын аткаруусу керек. Бул өзүнө эл аралык укук «кастык тилинин» белгилүү формаларына тыюу салганга мамлекетти өзүнчө милдеттендирген учурларды камтыйт, тагыраак айтканда: **Тукум курут кылууга жалпыга же түз шыкакчылык кылуу жана дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкакчылыкты** билдирген, жек көрүү себеби менен дискриминацияга үндөөнүн кандай болбосун формалары.

Ушуну менен бирге «кастык тилинин» бардык формалары укук ченемдүү чектелүүсү мүмкүн жана мындай билдирүүлөр терең шек келтирген болсо дагы, чоң үлүшү пикирди эркин билдирүү укугу менен корголот (**1-бөлүмдү** караңыз).

Тукум курут кылууга түздөн-түз жана көпчүлүк алдында шыкакчылык

Жогоруда айтылгандай, бул милдеттеме Эл аралык соттун Статусунда жана БУУнун атайы эл аралык жазык трибуналдарынан кайталанган.

«Кайсы бир улуттук, этникалык, расалык же диний топторду толугу менен же канча бир бөлүгүн жок кылуу максаты менен аткарылган» тукум курут кылуу жосундун беш түрүнүн (өлтүрүү менен гана чектелбестен) бири катары белгиленет.⁶⁹ Корголгон мүнөздөмөлөр бул учурда эл аралык укуктагы адам укугу тармагындагы таанылган мүнөздөмөлөрдүн айлампасы менен салыштырмалуу көбүрөөк чектелген.

Тукум курут кылууга түздөн түз же эл алдында шыкакчылык үчүн жазык жоопкерчилиги бир нече негизги элементтердин болгон далилдерди талап кылат. Алар маанилүү, анткени тукум куруттука шыкакчылыкты башка, «кастык тилинин» азыраак олуттуу формаларынан айырмалаганга мүмкүнчүлүк берет. БУУнун атайын жазык трибуналдары эл аралык деңгээлде бул кылмыштын кийинки элементтерин тактады, ал үчүн жазык жоопкерчиликти кепилдөө максатында, булардын ар бири беки-тилүүсү керек:

- **Көпчүлүк алдында:** башка адамдарды тукум курут актыларын аткарууга шыкакчылык кылуучу билдирүүлөр «эл алдында» болуусу керек, бул эл чогулган жерде же коомчулуктун же анын бөлүгүнүн дарегине маалымат берилүүсү керек, мисалы, ММК жана санариптик технологиялар аркылуу.⁷⁰
- **Түздөн түз:** билдирүү «түздөн түз» болушу керек, башкача айтканда билдирүүнүн мазмуну, тукум курутчулуктун актыларынын пайда болуу коркунучтары менен билдирүүлөрдүн ортосунда тыгыз байланышты көрсөткөн аракеттерге айкын үндөөсү керек. Бирок «түздөн түз» ачык дегенди билдирбейт, анткени көмүскө/кыйыр билдирүүлөр дагы, эгерде лингвистикалык жана маданий контент аны аудитория үчүн жетиштүү деңгээлде түшүнүктүү кылса, тукум куруттука түздөн түз шыкакчылык кылуусу мүмкүн.⁷¹

⁶⁹ 2-берене Тукум куруттук жөнүндөгү конвенция жосундун кийинки 5 түрүн көрсөтөт: (a) ушундай топтогу мүчөлөрдү өлтүрүү; (b) ушундай топтогу мүчөлөргө денесине же психологиясына олуттуу зыян келтирүү; (c) ушундай топторго жарым жартылай же толугу менен физикалык талкалоого багытталган, жашоо шарттарына атайылап кастык менен түзүлгөн; (d) ушундай топтордун чөйрөсүндө бала төрөлүүсүн болтурбоого багытталган чаралар; (e) ушундай топтордон башка топторго балдарды күч менен өткөрүп берүү.

⁷⁰ РЭТ, *Prosecutor v. Nahimana, Barayagwiz and Ngeze*, 3-декабрь 2003-ж., ICTR-99-52-T (Trial Chamber)

⁷¹ РЭТ, *Prosecutor v. Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T, Judgement (Trial Chamber), 2-сентябрь 1998-ж., параграф 557.

-
- **Ниеттенүү (ой):** билдирүүнүн автору өзүнүн ниетин атайы тукум курутууга шыкакчылык кылууга коёт жаан тукум курутуу актылары болооруна ишенет. Бул үчүн автор кандайдыр бир улуттук же этникалык, расалык же диний топторду толугу менен же кандайдыр бир бөлүгүн тукум курутууга үндөгөн же эң эле азы, «өзүнүн аракеттеринин кесепетинен тукум курут болуу ыктымалдыгын түшүнөт».⁷²
 - Тукум курут сөзсүз эле болуу шарт эмес, анткени жоопко тартуу үчүн **тукум курутту пайда кылуу ыктымалдыгы** эле жетиштүү.⁷³ Тукум курут болгон учурда, шыкакчылык актылары тукум курут актылары⁷⁴ катары каралуусу мүмкүн жана шыкакчылыкка же катышууга өзүнчө же кошумча айыптоого алып келет.

Эл аралык укук мамлекеттерден административдик же жарандык укуктун алкагында, альтернативдүү жана өкүмдүн өтө катуу эмес формаларын тукум курут кылууга түздөн түз же көпчүлүк алдында шыкакчылыкка **жоопкерчилик жазыгын киргизүүнү** так талап кылат.

Тукум курут жөнүндө Конвенция пикирди эркин билдирүүнү коргоого тиешелүү кандайдыр бир жоболорду камтыбайт. Ошентсе да, адам укугу тармагында эл аралык укук менен дал келген өзгөчө абалды жарыялоонун жоктугу, кандай болбосун шыкакчылык үчүн, бир эле учурда эл аралык гуманитардык укук колдонулуп, жаза айыптоосу ЖСУЭАПнын 19(3)-беренесинин⁷⁵ үч бөлүгүнүн бири боюнча талапка жооп берүүсү керек.

Жазык-жазалоо зыянынын факт боюнча чабуулун⁷⁶ талап кылбаган, эл аралык жазык укукта «шыкакчылык» жазык укуктун «түйүлгөн» формасы экенин, башка эл аралык

⁷² МЮЭТ, *Prosecutor v. Naletilić and Martinović*, Case No. IT-98-34-T, Judgement (Trial Chamber), 31-март 2003-ж., параграф 60

⁷³ РЭТ, *Akayesu*, *op. cit.*, параграф 562.

⁷⁴ РЭТ, *Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza and Hassan Ngeze*, Case No. ICTR-99-52-T, Judgment and Sentence (Trial Chamber), 3-декабрь 2003-ж., 1015-параграф.

⁷⁵ ЖСУЭАП 20(2)-беренеси боюнча шыкакчылык контекстинде төмөндө сүрөттөлгөн, алты бөлүктөн турган тест дагы тукум курутка шыкакчылык кылганга талап кылган, атайын ойду эске алуу менен, тукум курутка шыкакчылык учурларын анализдөөгө пайдалуу болуусу мүмкүн.

⁷⁶ «Түйүлгөн» деген сөз бир нерсе «азыр эле башталганын», же болбосо «өрчүй элек», «аяктай элек» же «жакшы түзүлө элек» дегенди билдирет, берилген контекстте нормативдик-укук нормаларын бузуу менен байланышып, бирок негизги кылмыш, башкача айтканда, аткарыла турган кылмыш, аткарылган эместигине жана келтирилген зыян аткарылган эместигине карабай аткарылган катары саналат. Мисалы, A. Ashworth, *Principles of Criminal Law*, Oxford: Oxford University Press 2003 (4thed.), 445-бетти караңыз

кылмыштарга карата каралбаганын белгилеп кетүү керек. Кээ бир кылмыштарга карата демилгелөө концепциясы колдонулат, бирок ал көрүнүп турган аракеттин, жөн гана коркутуу же аны аткаруу ыктымалдыгы эмес, кийинки кылмышка карата демилгечинин өзүнчө ою чындыгында эле аткарылган кылмыш менен оолуттуу байланышы болушу керектигин талап кылат. Ошондой болсо дагы, улуттук укукта «шыкакчылык» көп учурда кандай гана болбосун кылмышка катышуу формасы болуп таанылган. Ушундан улам шыкакчылык дискриминацияга негизделген, мамлекет тарабынан тыюу салынуусу мүмкүн болгон, «кугунтуктоо» сыяктуу башка эл аралык кылмыштардын формаларына карата, «кастык тили» формаларынын түрлөрүнүн алкагында каралуусу керек.

Дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкакчылыктан турган, жек көрүү дискриминациясына негизделген үндөө.

ЖСУЭАП 20(2)-беренеси мамлекетти мыйзам менен «**дискриминация, кастыкка же зомбулукка шыкакчылык болгон улуттук, расалык же диний жек-көрүүнүн пайдасына жасалган, кандай гана болбосун жарыялоо/чыгып сүйлөөнү**» (шыкакчылык) тыюу салууга милдеттендирет.⁷⁷

Пикирин эркин айтуу укугу жөнүндө тынчсыздануу үчүн ЖСУЭАП 20(2)-беренесине эскертме менен чыккан көп сандаган мамлекеттерди чагылдырганы, 20(2)-беренени ишке ашырылуусу тажрыйбада көптөгөн сандагы карама-каршылыктарды жана тактыктын жоктугун алып келди.⁷⁸ Улуттук мыйзам чыгаруулар жана тажрыйба 20(2)-беренени чечмелөөдө жана колдонгондо айырмаланып жатканы, улуттук деңгээлде соттордун ирээти жок тажрыйбасы жана адам укуктары боюнча Комитеттин башкаруу түшүндүрмөсүнүн толук жоктугу муну андан да татаалдатат.⁷⁹

⁷⁷ Буга чейин АРТИКЛЬ 19 билдирүүнүн кыска болуусу үчүн ЖСУЭАП 20(2)-беренеси боюнча милдеттемелерди берүүчүн «жек көрүүгө шыкакчылыкты» колдонгон. Бирок бул кээде «жек көрүүнү» өзүнчө алганда тыюу салынган жыйынтык болгондуктан, туура эмес түшүнүүгө алып келген. Бул андай эмес: эгерде ал башка тыюу салынган жыйынтыкка шыкакчылык болсо, тактап айтканда: дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка болсо, жек көрүүнүн пайдасына болгон билдирүүлөргө тыюу салынуусу керек.

⁷⁸ Ушул маселе боюнча, антисемиттик билдирүүлөргө байланыштуу, Канадага каршы эки даттанууга жана Францияга карата бир даттанууга тиешелүү Комитеттин үч чечиминин ар бири ар кандай мамилени камтыйт. № 34 жалпы эскертүүдө Комитеттин мамилеси түшүндүрүлгөн эмес.

⁷⁹ Мисалы, Австралия, Бельгия, Люксембург, Мальта, Жаңы Зеландия, Улуу Британия жана АКШ.

Берененин ишке ашырылуу көйгөйлөрү маңызы боюнча карама-каршы жыйынтыктарды алып келет: бир жагынан, шыкакчылыктын олуттуу учурларына карата жазасыздык, экинчи жагынан, шыкакчылык жөнүндө пикирди мыйзамдуу билдирүү үчүн (азчылыктарды кугунтуктоону камтуу менен) жазалоо максатында тунарган мыйзам чыгаруу жоболордун өтө активдүү аткарылуусу.

БУУнун Рабат планынын иш-аракеттери бул көйгөйлөрдү белгиледи жана ЖСУЭАП 20(2)⁸⁰-беренесин колдонуу үчүн мамлекеттерди «дин жана ишенимдин негизиндеги күмөнсүз боло турган зомбулукка шыкакчылык жазык кылмышы катары моюнга алууга чара кабыл алуу» саясаттык милдеттендирүүгө **16/18-Резолюциясында** куушураак түзүлгөнгө жакындатылган бир катар корутунду жана сунуштарды чыгарды.⁸¹ Рабат планы 2012-жылдагы «дискриминацияга, кастыкка жана зомбулукка шыкакчылыкты тыюу салуу» аталыштагы саясат принциптери жөнүндө документтин формасында АРТИКЛЬ 19 тарабынан эксперттик процесске аткарылган, салымдын олуттуу бөлүгүн түзгөн, сунуштардын сериясын камтыйт.

Рабат планына таянып, ал кабыл аланган учурдан тартып, бул маселелерди андан аркы талкуулоодо, АРТИКЛЬ 19 кийинки негизги сунуштарды киргизет:

ЖСУЭАП 20(2)-беренесинин негизги элементтери

Дискриминацияга, кастыкка жана зомбулукка шыкакчылык болгон, улуттук, расалык жана диний жек көрүүнүн пайдасына болгон кандай гана билдирүү болбосун, бардыгы мыйзам менен тыюу салынуусу керек.

ЖСУЭАП 20(2)-беренеси менен байланышкан так эместикти түшүнүү үчүн, бул тыюу салууну негизги бөлүктөргө бөлүү пайдалуу болот. Биздин позициябыз бул элементтердин ар бири түздөн түз каралуусу керек же ЖСУЭАП 20(2)-беренедө колдонулуп жаткан, улуттук мыйзам чыгарууда (талкулоо процессинде) эске алынуусу керек. Мындан сырткары, жазык-укук чаралары өзгөчө жана абдан олуттуу учурлар үчүн акыркы каражат катары каралуусу керек, ошол эле учурда административдик-укук жана альтернативдик каражаттар да жеткиликтүү болуусу керек.

⁸⁰ Резолюция 16/18, op.cit., резолютивдик параграф 5(f).

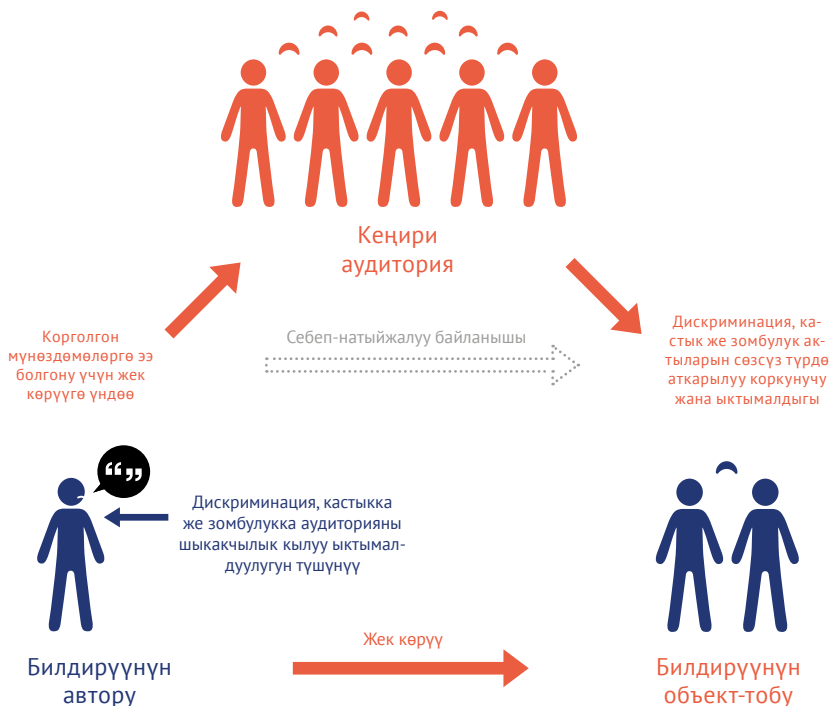
⁸¹ Бул ошондой эле «дин жана ишенимдердин негизинде күмөнсүз боло турган шыкакчылык жазык кылмышы катары таанылган» боюнча Резолюция 16/18да түзүлгөн, мамлекеттердин саясий милдеттемеси менен шайкеш келет.

ЖСУЭАП 20(2)-беренеси боюнча тыюу салуу кийинки элементтердин болуусун талап кылат:

- **Билдирүүнүн авторунун иш-аракеттери:** автор көпчүлүктөн турган аудиториянын алдында билдирүү кылуусу керек жана анын билдирүүлөрү төмөндөгүлөрдү камтуусу керек:
 - пайдага/үндөөгө чакырган билдирүүлөрдү
 - корголгон мүнөздөмөлөр негизде корголгон топторго багытталган, дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкакчылыкты камтыган жек көрүүлүктү.
- **Билдирүүлөрдүн авторунун көздөгөн ойу** – билдирүүнүн автору мындай кылуусу керек:
 - дискриминация негизде жек көрүүнүн пайдасына билдирүүгө атайы көздөгөн ойу болуусу;
 - аудиторияны дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка шыкакчылык кылууну көздөп же аудитория ушундай аракеттерге барат деген ыктымалдуулукту билүү.
- Автордун билдирүүлөрүнөн кийин жек көрүүнүн пайдасына, **аудитория чындыгында тыюу салынган аракеттерге бара тургандай абалга келүүсүнө сөзсүз боло турган коркунуч жана ыктымалдуулук.** Төмөндө көрсөтүлгөн «**олуттуулуктун босогосу**» алты бөлүктөн турган тест, шыкакчылык коркунучу негизделген чек-төөлөргө керектүү деңгээлге жетүүсүн баалайт.

Бул элементтердин ар бири төмөндө талкууланат.

Шыкакчылык негизги үч катышуучулардын мамилелерин камтыйт: көпчүлүк алдында дискриминациянын пайдасына сүйлөгөн **«билдирүүлөрдүн автору»**, дискриминациянын, кастыктын же зомбулуктун актыларын мүчөлөрү аткаруусу мүмкүн болгон **«аудитория»**, ага каршы актылар аткарылуусу мүмкүн болгон **«билдирүүлөрдүн объектиси»**.

Билдирүүнүн авторунун иш-аракети

- **Үндөө** дегенде белгилүү бир топко каршы жек көрүүгө ачык түрткү берүү каалоосун түшүнүш керек.⁸² «Түрткү берүү» идеясы үндөөнүн ажырагыс элементи болот. Жөн гана кандайдыр бир идеяны айтпастан, андан чоң нерсенин болуусун божомолодойт, тагыраак айтканда башкаларды белгилүү көз карашты же ойду кабыл алуусуна аракеттерди кылат. Бул жазуу түрүндөгү, ошондой эле санариптик коммуникацияларынын сыяктуу мамиле кылуунун ар кандай каражаттарынын жардамы менен болуусу мүмкүн.

Үндөөнүн мисалы

Белгилүү инсан социалдык тармактагы өзүнүн баракчасын, чындыкка туура келбеген нерселерди жана стереотиптерди кайталоо менен, мигранттарга каршы агрессивдүү билдирүүлөрдүн сериясы үчүн колдонуусу мүмкүн.

Үндөөнү анын корголгон мүнөздөмөсү бар болгондугунан, башка аудитория жок болгондо, өзүнчө бир индивидге багытталган **дискриминациялык кайрылуудан** же акарат көрсөтүүдөн айырмалай билүү керек.

Дискриминациялык акарат көрсөтүүнүн мисалы

журналист саясий жаңжал боюнча жазган макалага шилтемени жарыялайт, анын жыйынтыгында ал сексисттик жана акарат кылуу билдирүүлөрүн алат.

Дискриминациялык билдирүүлөрдө же бир адамга акарат көрсөтүүнүн кээ бир учурларында, күбө болгон башка адамдар, тыюу салынган иш-аракетке шыкакчылык кылган, «кастыкка үндөө» катары каралуусу мүмкүн. Мисалы, бул «көпчүлүк топтолгон» сыяктуу учурлардатаасирдүү «чатакка түртүүчү» болгондо болуусу мүмкүн: бир адам тарабынан демилгеленген дискриминациялык акарат айтуулар, тыюу салынган иш-аракетке шыкакчылык максатында башкалардын кошулуусуна аргасыз кылат.

⁸² Кемден принциптери, *op. cit.*, 12.1-принцип; же пикирди эркин билдирүү боюнча Атайын доклад берүүчүнүн Доклады 2012 ж., *op. cit.*, 44 (б)-параграф.

-
- **Жек көрүүчүлүк:** корголгон мүнөздөмөлөрдүн негизинде белгилүү бир топ-объектиге «күчөгөн жана иррационалдуу кыжыры кайнаган, кастык жана жийиркенүү сезимдер» менен мүнөздөлгөн⁸³ **психологиялык абал** катары түшүнүлүүсү керек.

20(2)-беренеге ылайык тыюу салуу максатында «жек көрүү» автордун билдирүүсүнүн психикалык абалы, билдирүүсүнүн объектиси болуп жаткан топко байланыштуу болот, ошондой эле ал тыюу салынган иш-аракетке түрткөнгө аракет кылган аудиториянын психикалык абалы менен дагы байланыштуу болот. Бул аларды коргоо 20(2)-берененин максаты болбогон, билдирүүнүн объектиси болгон топ, «кастык тили» менен кагылышуу маалында сезген, таарыныч жана кемсинтүү сезимдеринен айырмаланат.

Ошондой эле **жек көрүүнүн** түрү дагы мааниге ээ. ЖСУЭАП 20(2)-беренеси «улуттук, расалык же диний жек көрүүнүн пайдасына гана билдирүүлөрдү» атап өтөт, бирок жогоруда белгиленип кеткендей, биз өзүнчө бир адамга же адамдардын тобуна «кандай болбосун дискриминациянын жек көрүү белгиси болгон» бул тизменин талкуулоосун кеңири кылууну сунуштайбыз. Бул адам укугу тармагындагы эл аралык укук тараптан таанылган, ЖСУЭАПнын 20(2)-беренесин 2(1)-беренедегі дискриминацияга каршы жоболорун жана ЖСУЭАПнын 26-беренедегі⁸⁴ жана башка, дискриминация маселелерин караган, эл аралык-укук документтерде мындан кеңири дискриминацияга каршы, бардык корголгон мүнөздөмөлөрдү камтый алмак.

⁸³ *Ibid.*, ыңгайлаштырылган.

⁸⁴ *Ibid.* Адам укуктары Комитети бул маселе боюнча түздөн түз оюн айтканы жок. Бирок бул талкуулоо ЖСУЭАП кабыл алгандан бери адам укуктарынын коргоо тенденцияларына ылайык келет, Пакттын бүт дүйнө боюнча теңчилик үчүн кыймылы адам укуктарын ар бири үчүн камсыздоо доолуттуу жетишкендикке ээ болгонго чейин кабыл алынган, ошондон бери ал түздөн түз айтылбаган, башка белгилерине колдонуп, теңчилик принциптерин колдоого талкууланып жана түшүнө башталган. «Заманбапшарттарда» мындай мамиле адам укуктарындагы эл аралык укукту талкуулоо принцибине шайкеш келет, б онтракттардын негизинде эмес.

-
- **Шыкакчылык:** ЖСУЭАПнын 20(2)-беренеси дискриминация өзүнө тыюу салбайт. Ал **зомбулукка, кастыкка жана дискриминацига шыкакчылыкты гана камтыган** жек көрүү дискриминацияны үндөө менен байланышкан учурда гана иштейт. Бирок тыюу салынган жыйынтыктын пайда болуусунда зарылдык жок, чындыгында «шыкакчылык» термини жек көрүүгө үндөө «топторго [билдирүүнүн объектиси катары тандалган] таандык болгон адамдарды дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка түздөн түз коркунучун» пайда кылуусун божомолдойт.⁸⁵
 - Билдирүүнүн объектиси катары чыгып жаткан топко каршы аудиториянын аракеттерди аткаруу коркунучу, анын корголгон мүнөздөмөсү себебинен, 20(2)-беренесинин көңүл бурулган предмети болуп жатат, ал бута катары тандалган топ, намысын басынтып же акарат кылуудан мындай билдирүүлөргө, кандай инцидент болгонуна карабай, эмнени сезээринен айырмаланат.⁸⁶

Тыюу салынган жыйынтыктар катары кийинкилер түшүнүлүүсү керек:

- Адам укуктары тармагындагы эл аралык укукта таанылга,⁸⁷ корголгон мүнөздөмөлөрдүн кайсынына болбосун негизделген, «кайсы болбосун, айырмачылык, четтетилгендик, чектөө же артык көрүү» катары түшүнгөн **дискриминацияны**, ал максаты же натыйжасы катары, саясий, экономикалык, социалдык, маданий же коомдук жашоонун башка тармактарында негизги эркиндикти жок кылууну же түшүнүгүн алсыздандырууга, колдонууну же ишке ашырууну азайтууну максат катары карайт.⁸⁸
- Дененин жабыркоосуна, өлүмгө, психологиялык зыянга, өнүгүүсүнүн бузулуусуна же ажыроолорго алып келүү чоң ыктымалдыгы бар, «күч колдонуп атайы же бийликтин башка бир адамга, жамаатка же адамдардын тобуна» **зомбулук**.⁸⁹

⁸⁵ Кемден принциптери, 12.1-принцип

⁸⁶ Рабатпланы «билдирүүнүн объектисинин жана субъектин, ошондой эле аудиториянын ортосундагы үч тараптуу мамилелердин башталуусуна» шилтеме берет.

⁸⁷ 1-тиркемени караңыз. АРТИКЛЬ 19 корголгон мүнөздөмөлөрдү кеңири түшүнөт.

⁸⁸ Кемден принциптери, *op.cit.*, 12.1-принцип.

⁸⁹ Берилген аныктама Бүткүл Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун «Зомбулук жана анын ден соолукка таасири» докладындагы зомбулук аныктамасына негизделген, 2002-ж.

-
- Жөн гана психикалык абал катары эмес, «эң чектеги психикалык абалдын аракетинин болуусу» катары билген **кастык**.⁹⁰ Бул түшүнүк зомбулуктан кодулоо жана менчикке зыян келтирүүгө зомбулук коркутуулары менен айырмаланат.

Кандайдыр бир дискриминациялаган жек көрүүчүлүк билдирүүлөрдү таркатууну тыюу салган, эл аралык укуктагы кайсы болбосун жоболор же анын объектиси катары тандалган топтун «кастык тилине» карата сезимдерине таасир тийгизүүгө негизделген ЖСУЭАП да каралган тыюу салуунун алкагынан чыгып турган. ЖСУЭАПда каралган, тыюу салынган кесепеттерди өзгөртүп турган, мыйзамдар кеңирирээк концепцияларды киргизүү менен, кыянаттык кылууга ачык жана ошого ылайык, легитимдүү эмес, мисалы, «коомдук тынчтыкка» же «толкундоолордон» коргоого же «диндарлар арасындагы жик чыгууга».⁹¹

Билдирүүнүн авторунун ниети

ЖСУЭАП 20(2)-беренеси менен тыюу салынган, башка адамдарды дискриминация, кастык жана зомбулук актыларына түрткөн автордун жек көрүүлүк билдирүүлөрү шыкакчылыктын негизги элементтери катары каралуусу керек. Улуттук мыйзам чыгаруу шыкакчылык формасындагы кылмыш байкабастыктан же шалаакылыктан⁹² жасалуусу мүмкүн болгон кылмыш эместигин, атайы ниет менен жасалган кылмыш⁹³ экендигин ар дайым түздөн түз аныктоосу керек.

⁹⁰ Кемден принциптеринде «кастык» «жек көрүү» деп түшүнүлөт. Бирок, кийинки ой-толгоолордон жана талкуулоолордон кийин, ишке ашкан аракеттерди талап кылган, жаңыланган аныктама, биздин 2012-ж. документке кирген. «Prohibiting in citement to discrimination, hostility or violence», *op. cit.*, 19-бет.

⁹¹ Пикирди эркин билдирүү боюнча Атайын баяндамачынын доклады 2013-ж. *op. cit.*, 51-параграф.

⁹² АРТИКЛЬ 19 көп мамлекеттердин мыйзам чыгаруусу, мисалы Улуу Британия, Ирландия, Канада, Кипр, Мальта жана Португалия, ниеттенүүнү шыкакчылыктын аныктоо элементтеринин бири катары белгилейт.

⁹³ Кээ бир мыйзам чыгаруу системаларында, ушундай эле «ниеттенүү» жана «максат багыттуу» каралат.

Ниеттенүүнүн бирдиктүү аныктамасы эл аралык укукта дагы жок болгондой эле, улуттук мыйзам чыгаруу системаларында дагы жок экендигин эске алуу менен⁹⁴ АРТИКЛЬ 19 кандай болбосун ниеттенүү аныктамасы өзүнө камтуусун сунуштайт:

- жек көрүүгө үндөөнү ишке ашыруу ниети;
- корголгон мүнөздөмөлөрдүн себебинен максат катары корголгон топторду тандап алуу ниети;
- бул билдирүү ушул учурда жана ушул контекстте тыюу салынган жыйынтыкка: дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка, алып келээринн билген билимдерге ээ болуу.

Олуттуулуктун босогосу

Рабат планына киргизилген алты бөлүмдөн турган тест АРТИКЛЬ 19 тарабынан, кандай учурда кайсы бир билдирүү негиздүү тыюу салынууга жетиштүү деңгээлде зомбулук, кастык же дискриминация коркунучу бар экендигин аныктоого жардамы катары иштелип чыккан. Тест өзүнө кийинки критерийлерди камтыйт:

1. **Билдирүүнүн контексти:** билдирүүнү элге жарыялангандай саясий, экономикалык жана социалдык контекстте кароо керек,⁹⁵ анткени бул ниеттенүүгө жана/же натыйжа байланышына түздөн түз таасирин берет. Контекстуалдык анализи башкалардын арасынан эсепке алынуусу керек:
 - коомдо чыр-чатактын бар экендиги, мисалы, жакында билдирүүлөрдүн объектиси болгон топторго каршы зомбулук окуялары;

⁹⁴ Бир дагы келишим түзгөн органдар «ниеттенүү» аныктамасын шыкакчылыкты тыюу салуу максатында кабыл алган жок. Эл аралык укукта жана улуттук жазык укукта жалпы мамиле, билдирүүлөрдүн автору билип туруп жана кылмыштуу жосундун объективдүү элементтерине алып келүү ниети менен иш-аракет кылган учурларда жазык жоопкерчилигин камсыздоодо турат.

⁹⁵ Тоби Мендель белгилегендей, «тыюу салынган жыйынтык кадем берүүгө кайсы контексттер жакыныраак болгонуна байланыштуу ушуга чейин болгон сот тажрыйбасынан кандайдыр бир жалпы жыйынтык чыгаруу абдан татаал, бирок жүйөлүү маани кээ бир пайдалуу корутундулар менен жардам бере алат. Чындыгында, кээ бир учурда эл аралык соттор, чечимдерин кабыл алууда объективдүү аргументацияны контекстке таянып колдонбостон, өздөрүнүн чечимдерин колдоодо контексттик факторлордун тандоосуна ишенишет. Мүмкүн, контекстти түзгөн факторлордун эбегейсиз чоң тизмеги ушуну акыры болбой койбой турган натыйжага алып келип жаткандыр». Toby Mendel, Study on International Standards Relating to Incitement to Genocide or Racial Hatred (2006).

-
- институционалдык дискриминациянын тарыхы бар экендиги, мисалы, укук коргоо органдарында жана сотто;
 - билдирүүлөрдүн предмети болгон, топтордун корголгон мүнөздөмөлөрүн таанууну камтыган, дискриминацияга каршы укуктук алкактар же анын жоктугу;
 - медиа ландшафттары, мисалы, альтернативдүү маалымат булактары жоктугу себептен, объект-топтор тууралуу терс репортаждардын кайталанып берүүсү;
 - саясий ландшафт, өзүнчө алганда, шайлоонун жана ушул контексттеги окшоштук саясаттын ролу, ошондой эле объект-топтордун көз карашы формалдуу саясий процессте көрсөтүлгөн деңгээли.
2. **Билдирүүнүн авторлору:** билдирүүнүн авторунун статусу жана алардын аудиторияга бийлик кылганы же таасири критикалык мааниге ээ. Өзгөчө билдирүүнүн автору өзүнө көпчүлүктүн көңүлүн бурдурган жана айланадагыларга чоң таасирин тийгизген саясатчыбы же саясий партиянын мүчөсүбү, кызматтагы адам же ушул сыяктуу статуска ээ болгон адамбы (мисалы, мугалимдер же диний лидерлер) экендигине көңүл бөлүү керек. Мындай анализ аудитория жана сүйлөп жаткан адамдын ортосундагы мамилени, ошондой эле, билдирүүнүн автору каршы болуп жаткан, ар кандай жамааттар ичиндеги аярлуулуктун жана корккондуктун деңгээлин жана бийликтин өкүлдөрүнүн үнүн аудиториянын кабыл алуу деңгээлин изилдөө керек.⁹⁶
3. **Ниеттенүү:** жогоруда түшүндүрүлгөндөй, (i) ниеттенүү жек көрүүгө үндөө; (ii) ниеттенүү объекти катары корголгон мүнөздөмөсү себебинен кандайдыр бир топту алуусу керек; (iii) өзүнүн иш-аракеттеринин натыйжасын билүү же бул натыйжалар окуянын нормалдуу өнүгүүсүндө боло тургандыгын (башкача айтканда, эгерде күтүлбөгөн окуялар же өзгөрүүлөр болуп кетпегенде) билүү. Бул жөнүндө иштин жагдайынын жана анын контекстинин негизинде,⁹⁷ башкалардын арасынан билдирүүлөрдүн колдонулушун, масштабын жана кайталанууларын, ошондой эле автордун билдирүүлөрүнүн кандай болбосун айтылган максатынан жыйынтык чыгаруу керек. Ниеттенүүнү аныктаганга камырабастык жана шалакылык аздык кылат; ошентип, байкабастан же жеңил ойлуулук (мисалы, туура эмес тамаша сыяктуу) же максаты татаалыраак мүнөздөгү (болуп жаткан окуяда утуп чыгуу үчүн же ойлонууга алып барган сатирикалык шылдың-

⁹⁶ Караңыз: Susan Benesh, *Dangerous Speech: A Proposal To Tackle Violence*, 2011.

⁹⁷ Адам укуктары боюнча Европа соту, *Jersild v. Denmark*, No. 15890/89, 23-сентябрь, 1994-ж, 31-параграф.

доо, анын ичинде көркөм ыкмаларды колдонуу менен) болгон билдирүүлөрдү коргоого көңүл бөлүү керек.

4. **Билдирүүлөрдүн мазмуну:** эмне айтылгандыгы, формасы жана билдирүүнүн стили, дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка түз жана кыйыр чакыруулардын болуусу, ошондой эле пайдаланган аргументтердин келип чыгуусу жана алардын ортосундагы балансы мааниге ээ. Айрыкча шыкакчылык кыйыр түрдө болгондо, билдирүүлөрдүн мазмуну аудитория тарабынан кандай түшүнүлгөндүгү маанилүү. Эл аралык стандарттар белгилүү бир пикирди билдирүүлөрдүн формалары «чектөөлөргө аз мүмкүнчүлүктөрдү»⁹⁸ берет, атап айтканда, көркөм билдирүүнү, коомдук маанилүү жана академиялык дискуссияларды, фактыларды айтууну жана баалоо ой-жүгүртүүлөрүн.
5. **Билдирүүлөрдүн маанилүүлүгү жана деңгээли:** анализ билдирүүнүн көпчүлүктүн алдында болгондугу⁹⁹ анын кайталангандыгынын жана алкагынын интенсивдүүлүгүн жана масштабын (мисалы, бир брошюра менен негизги ММКынын берүүлөрүн же бир жолку таратылгандыкты көп жолу таратылган менен салыштыруу), колдонгон каражаттарды изилдөөсү керек. Эгерде билдирүү ММКлар аркылуу таратылган болсо, ММКнын эркиндигинин эл аралык стандарттар менен дал келээрине көңүл буруу керек.¹⁰⁰

⁹⁸ Адам укуктары боюнча Европа соту, *Erbakan v. Turkey*, No.59405/00, 6-июнь 2006-ж., 68-параграф.

⁹⁹ АРТИКЛЬ 19 ушуга билдирүү кеңири жана көпчүлүккө же кууш чектелген чөйрөдө таркатылды беле, билет талап кылган, бөтөн адамдар үчүн жабык жерде аткарылгандыгын же ачык көпчүлүктүн алдында, белгисиз (кеңири) аудиторияга, же көпчүлүктүн алдында чектелген адамдарга гана даректелгендигин же билдирүү кеңири аудиторияга багытталгандыгын карап чыгууну сунуштайт.

¹⁰⁰ АУЕС белгилегендей, «мамлекеттин жашоого зарыл болгон маанилүү кызыкчылыктарды коргоочүн, башка нерселердин арасында бекитилген чектерди пресса аттабоосу керек болгондугуна карабастан, анын максаты коомдук пикирди жана коомдук пикир менен үндөш болгон, саясий маселелер боюнча идеяларды чагылдыруу. Ушундай идеяларды жана маалыматтарды чагылдыруу гана пресанын маселеси эмес, өздөрүнүн лидерлеринин позицияларын жана түшүнүктөрүн билүүчүн, коомчулук дагы аны алууга укуктуу»

-
6. **Анын сөзсүз түрдө болуусун камтыган, зыян алып келе турган ыктымалдуулук:** дискриминациянын, кастыктын же зомбулуктун, билдирүүнүн жетиштүү ыктымалдуулугу болуусу керек, бирок тыюу салынган натыйжа чындыгында болуп өтүүсү керек. Чындыгында зыян келтирүү жазык иштеринде татаалдашкан жагдай катары каралуусу мүмкүн. Бул критерий кийинкилерди камтуусу керек:
- Аудитория үндөө актысын дискриминацияга, кастыкка же зомбулукка үндөө катары түшүнөбү;
 - Билдирүүнүн автору аудиторияга таасир тийгизе алган абалда болду беле;
 - Аудиториянын карамагында дискриминация, кастык же зомбулук актыларын ишке ашырууга каражаттар болду беле;
 - Жакын арада болуп өткөн, жек көрүү билдирүүлөрүнүн объектиси болгон, топко карата, шыкакчылыктын натыйжасы болгон, дискриминациянын, кастыктын же зомбулуктун инциденттери;
 - Жек көрүү билдирүүлөрү жана дискриминация, кастык же зомбулук актыларынын ортосундагы убакыт, билдирүүнүн себеп таасирине шек саноого, жетишээрлик узак болдубу.¹⁰¹

¹⁰¹ Susan Benesh менен салыштырыңыз, *op.cit.*

Шыкакчылык үчүн укук санкциялары жазык-кылмыш жазасы менен чектелбөөсү керек

Артикль 19 шыкакчылыкка санкциялар негизинен, жарандык жана административдик укуктун алкагында, ал эми жазык-кылмыш жазасы эң акыркы каражат катары гана жана эң олуттуу жагдайларда гана колдонулуусу керек деп эсептейт.

- **Жарандык-укук санкцияла**¹⁰² зомбулукка, кастыкка, дискриминацияга шыкакчылык болгон дискриминация кастыгын курмандыкка багытталып үндөө учурларында, зыяндын ордун толтурууну камсыз кылат. Кандай гана болбосун, зомбулукка, кастыкка жана дискриминацияга шыкакчылыкты камтыган дискриминация жек көрүүнүн курмандыктары үчүн, коргоонун укук каражаттары материалдык жана материалдык эмес¹⁰³ зыяндын ордун толтурууну, ошондой эле шыкакчылык ММК каражаттарында орун алган болсо, жокко чыгарууга жана жоопко тартуу укукту киргизүүсү керек¹⁰⁴ Ошондой эле мамлекеттер коомдук уюмдарга керектүү учурларда жарандык арыздарды, ошондой эле дискриминация менен байланышкан иштерде коллективдүү арыздарды берүүгө мүмкүнчүлүк берүүсү керек. Өзүнө бул колдонмонун **II бөлүмүндө** белгиленген, дискриминацияга жол бербестикке мыйзам чыгаруунун мамилеси түшүндүрүлгөндөй, ар бир чаранын бардыгын камтыган дискриминацияга каршы системанын бөлүгү болуусу керек.

¹⁰² Бул сунуш [Racial Equality Directive \(2000/43/EC\) against discrimination on grounds of race and ethnic origin](#) жазылган талаптарга негизделген.

¹⁰³ Европа Кеңешинин Министр Комитетинин № R 97(20) жек көрүүнү тутандыруу жөнүндө Сунушу, 2-принцип. Зыяндын ордун тургузуу ченемдүү болуусу керек жана кылдаттык менен, так негизделүүсү жана пикирди эркин билдирүүгө кыйыр кармаган таасирге ээ болбогонго жүйөлүү болуусу керек.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 2-принцип. Ошондой эле Кемден принциптери, *op.cit.*, 7-принцип. Эгерде баштагы туура эмес же ката фактыларды жарыялоосу же трансляциясы ал адамдын берилген укуктарына шек келтирген болсо жана аны жокко чыгаруу зыяндын ордун толтура албаган болсо, ал ММКга анын жообун таркатууга милдеттендирет. Бул каражат өзүнүн жыйынтыгы катары диалогдун чектелүүсүн эмес, диалогду колдоосуна ээ болот.

-
- Айрыкча коммуникация, ММК жана пресса маселелери боюнча кеңештер, эрежелерди керектөөчүлөрдүн укуктарын коргоо органдары жана башка жөнгө салуучу органдар тарабынан бекитилген эрежелерди мажбурлап аткартуу максатындагы **Административдик санкциялар** дагы каралуусу керек. Бир катар кесиптерге, анын ичинде саясатчылар, чиновниктер жана мамлекет кызматындагылардын (мисалы, мугалимдер) ишке алуу эрежелерин жана жүрүш-туруштун формалдык кодекстерин түзүүдөгү мүмкүндүгүн карап чыгуу керек. Ушундай ченемдер бардык деңгээлдеги бийлик өкүлдөрү, мүмкүн болушунча, дискриминацияны колдогон же теңчиликти жана маданият аралык бири-бирин түшүнүүнү бузган билдирүүлөрдөн алыс болуусу керек деген принципти колдоосу керек. Мындай санкциялар көпчүлүк алдында кечирим суроону (бирок бул башка санкцияларды да айыптуу экенин автоматтык түрдө алып салбоо керек) буюруу формасында болуусу мүмкүн. Коомдук көрсөтүү системасына карата административдик санкциялар өзүнчө адамдардын жана топтордун терс стереотиптеринен оолак болуу милдеттемесин кароосу мүмкүн. Буга жокко чыгаруу, жооп берүүгө укук менен камсыз кылуу, административдик чечимдердин жыйынтыгын көрсөтүүгө эфирден убакыт берүү, ошондой эле айып пул салуу кирүүсү мүмкүн.
 - Эгерде жумшагыраак санкциялар каалаган натыйжаны алып келе алса, **жазык укукту** колдонбой коюуга болот. Көп өлкөлөрдүн тажрыйбасы, жарандык-укук жана административдик санкциялар шыкакчылыктан келип чыккан зыянга жооп катары ылайыктуу экенин көрсөттү.¹⁰⁵ Ошондой эле соттор, укук коргоо жана башка мамлекеттик органдар жазык териштирүүлөрүндө, адилеттүүлүккө жетүүгө таасир тийгизүү максатында, курмандыктардын көз карашын эске алуусу маанилүү. Ошондой эле алар териштирүүдө, ишке үчүнчү жактын, териштирүүнүн предмети аларга да тиешелүү болгон коомдук топтордун өкүлдөрүнүн кеңештик корутундусун берүү жолу сыяктуу башка каражаттардын жардамы менен курмандыктарды тартып алууга аракет кылуусу керек.

¹⁰⁵ Мисалы, Бразилияда, жазык укугунун укук пайдаланган органдарынын арасында билбестиктен жаман ойдо болгондуктарынан натыйжалуу эместиги документтештирилген, бирок ошол эле убакта санкциялар жарандык арыздануулардын алкагында натыйжалуу колдонуп жаткан. Тауа Hernandez, *Hate Speech and the Language of Racism in Latin America*, 32 U. Pa. J. Int'l L. 805 2010-2011.

ЖСУЭАПнын 19(3)-беренесине ылайык «кастык тилинин» тыюу салуулары

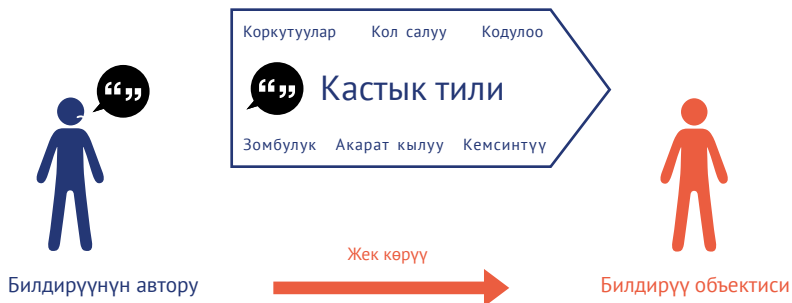
АРТИКЛЬ 19 кээ бир жагдайларда билдирүүлөр 20(2)-берене боюнча, мындай билдирүүлөрдүн чектөөлөрү боюнча мамлекет тарабынан талап кылган конкреттүү ченемдерди талап кылуучу, жетиштүү олуттуу көйгөйдү алып келген, «шыкакчылыктын» деңгээлине жетпөөсү мүмкүн.

Адам укуктарынын тармагында ушундай «кастык тили» универсалдуу жана аймактык укук стандарттарына ылайык, ЖСУЭАП 19(3)-беренесиндеги бир катар айтылгандардын негизинде, атап айтканда, башка адамдардын жана коомдук тартипти коргоо үчүн чектелүүсү мүмкүн:

- **Корголгон топко максатталган «кастык тили»:** атап айтканда, бул, мисалы, ММК берүүлөрүндөгү, билим берүү мекемелериндеги жана шайлоонун алдындагы «кастык тили» сыяктуу белгилүү контексттерде колдонулуусу мүмкүн;
- **Өзүнчө адамдарга максатталган «кастык тили»:** кээ бир учурларда «кастык тили» конкреттүү бир адамдарга, «жек көрүү үндөөсү» жок эле максатталуусу мүмкүн. Ушундай билдирүүлөр көп учурда аялдарга жана башка маргиналдашкан топторго жана азчылыктарга багытталган. Алар көп учурда айкын көрсөтүлгөн дискриминация мүнөзүн алып жүрөт жана алардын максаты болгон адамдарга зыян келтире турган терең кемсинтүүнү камтыйт. Кээ бир учурларда алар зомбулук менен коркутуу же тукуруу менен басып алуу формасында болуп, алардын объектиси болгон адамга денесине же психологиясына зыян келтирүүсү мүмкүн.

Ушундай иш-аракет денесине жана/же психологиясына олуттуу зыян келтирүү ыктымалдуулугун пайда кылганда, эгер алар жашоого, адамдык ар-намысын кемсинткен мамилеге, өздүк жашоосуна жана/же теңчиликке укукту коргоого зарылдыгы болсо, чектөөлөрдүн болгондугу акталат.

ЖСУЭАПнын 20(2)-беренеси боюнча үч тараптуу «шыкакчылык» моделинен «кастык тили» эмнеси менен айырмалаарын көрсөтүп берүү маанилүү. Жогоруда айтылгандай, алты бөлүктөн турган «шыкакчылыкка» тест, ылайыктуу эмес, анткени билдирүү актысы өзүнө жек көрүү билдирүүнүн авторун жана ал билдирүү каршы багытталган адамды гана камтыйт:

Коркутуулар жана кодулоо «Кастык тилине» жана дискриминацияга аяруу болгондорго көлөмсүз таасир тийгизгени менен, бардык коркутуулар жана кодулоолор туура эмес ой туудуруу же жек көрүү менен мүнөздөлбөйт. Ушундан улам, коркутуулар жана кодулоолор мындай инциденттерге реакция кылууга жетиштүү болуусу мүмкүн, бирок туура эмес ой туудуруунун жүйөсүн кабыл алуучу кандайдыр бир механизмдери бул иш-аракетте, жок кылууну талап кылган кемчилик болот.

Белгилүү контексттерде пикирди эркин билдирүүгө же коркунутууларды же кодулоочектөөлөр эң эле кеңири мүнөздө болгондугу жана кыянаттык кылууга ачык болгондугуна АРТИКЛЬ 19 тынчсызданат. Алар макул болбогон билдирүүлөрүн кемсинтенден адамдарды же укук ченемдүү критикадан бийликке ээ болгон адамдарды коргоо үчүн колдонулуусу мүмкүн.

Бул конкреттүү контексттерге карата эл аралык консенсус жок. Кайсы болбосун бул чектөөлөр башка негиздерде, жогоруда сүрөттөлгөн үч бөлүктүү тестке туура келген учурда гана мыйзамдуу болуп эсептелет.

АРТИКЛЬ 19 берилген мамилелердин конкреттүү жагдайлардын алкагынан сырткары иш-аракеттерди кеңейтүүдө жана бул жагдайларга өзгөчө жана индивидуалдуу нормативдик мамилени колдонууда дыккат кылдаттыкты пайдаланууга чакырат.

1-тиркеме: Укуктук аспаптар

Укуктук аспап	Жалпы жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр	«Кастык тили» тыюу салган жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр
<p>Тукум курут кылуунун алдын алуу жана аны жазалоо жөнүндө Конвенция</p>	<p>Беренедө көрсөтүлгөн аракеттердин беш түрдүн бирин улуттук, этникалык, расалык же диний топтор катары «толугу менен же бөлүгүн жок кылуу ниетинде аткарылган» тукум курут кылууну 2-ерене тыюу салат.</p>	<p>3(с)-берене «тукум курут кылууга түз жана көпчүлүктүн алдындагы шыкакчылык кылууга», 2-беренедегидей корголгон мүнөздөмөлөр боюнча тыюу салат.</p>
<p>Эл аралык жазык укуктун Рим статусу</p>	<p>Кеңири тараган жактоочу мүнөздөмөлөр, эл аралык укукка ылайык жол берилбей турган «саясий, расалык, улуттук, этникалык, маданий, диний, гендердик» же башка «негизде тигил же бул топко каршы жасалган кылмыштын курманында камтылган». (7(1)(h) жана 7(2)(g) беренелер)</p>	<p>25(3)(e)-беренеси тукум курут кылууга гана тиешелүү болгон «шыкакчылыкка» тыюу салат жана башка эл аралык кылмыштарга шыкакчылыкка түздөн түз тыюу салууну камтыбайт.</p>

Укуктук аспап	Жалпы жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр	«Кастык тили» тыюу салган жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр
<p>Расалык дискриминациянын бардык формаларын жойуу жөнүндө Эл аралык Конвенция</p>	<p>1-берене расалык, улуттук же этникалык түпкүлүккө негизделген басмырлоону тааныйт.</p>	<p>4(а)-беренеси «бир расанын же терисинин түсү же этникалык келип чыгуусу үстөмдүк кылуу теориясына же идеяларына негизделген же расалык жек көрүүнү жана кандай гана формада болбосун дискриминацияны колдогон бардык үндөөлөрдү жана бардык уюмдарды» мамлекеттерден айыптоону талап кылат жана ушундай дискриминацияга же дискриминациянын актыларына багытталган ар кандай шыкакчылыктын тамырларын жок кылууга токтоосуз жана позитивдүү чараларды кабыл алууну талап кылат, бул максаттар 5-беренедө [МКЛРД Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө эл аралык пакт.] [ВДПЧ] камтылган, айкын көрсөтүлгөн укуктарга жана принциптерге ылайык келет.</p> <p>Ошентсе дагы расалык дискриминацияны жойуу боюнча Комитет 1-берене, аталган бардык белгилерине негизделген «кастык тили» маселелери менен иштейт жана дин, жыныс жана жергиликтүү (түпкү) элге таандык экендиги белгилери боюнча дискриминациялоо бири-бири менен кайчылаш деп эсептейт.¹⁰⁶ Ошондой эле сексуалдык багытына жана гендерге негизделген «кастык тилине» дагы тыйууну колдойт.¹⁰⁷</p>

¹⁰⁶ АБЖЭК, Жалпы сунуштоолор №35 *op.cit.*, 6-чы параграф.

¹⁰⁷ АБЖЭК, Румыния боюнча жыйынтыктоочу пикирлер, CERD/C/ROU/CO/16-19, 2010-жылдын 13-сентябры, 4-параграф.

Укуктук аспап	Жалпы жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр	«Кастык тили» тыюу салган жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр
<p>Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жойуу жөнүндө Конвенция</p>	<p>2-берене катышуучу мамлекеттер «аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын айыптоосун» карашат жана «аялдарга карата дискриминацияны жойуу боюнча саясатты ылайык келген ыкмалар менен токтоосуз жүргүзүүгө» милдеттенишет.</p> <p>1-берене үй-бүлөлүк жагдайына карабастан, аялдардын жана эркектердин, адам укуктарынын жана саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же башка тармактардагы теңчиликтин негизиндеги аялдардын ишке ашырып же колдонуп жаткан, таанылуусун жокко чыгарганга же алсыздатканга багытталган, жыныстык белгилери боюнча кандай гана болбосун чектөөлөр же бөтөнчөлөтүү, айырмачылыгы «аялдарга карата дискриминацияны» аныктайт</p>	<p>Аялдарга карата «кастык тилине» түздөн түз тыюу салган жобо жок. Бирок:</p> <ul style="list-style-type: none"> - 2(b)-берене мамлекеттерди «аялдарга карата керектүү болгон жерде, санкцияларды камтыган, ылайык болгон мыйзам чыгаруу жана башка чараларды кабыл алуусун» милдеттендирет. - 2(f)-берене мамлекеттерди «аялдарга карата дискриминацияны болгон, иштеп жаткан мыйзамдарды, токтомдорду, салттарды жана тажрыйбаларды өзгөрүү же алып салуу» үчүн мыйзам чыгарууну камтыган бардык ылайык чараларды кабыл алуусун милдеттендирет. <p>5-берене мамлекеттерди «эркектерди жана аялдарды стереотиптүүлүгү же жыныстардын бирини басымдуулук кылуусуна же толук кандуу эместиги идеяларына негизделген, адатка айланган жалган көз караштарды жок кылуу, салттарды жана башка тажрыйбаларды жөнөкөйлөтүү максатында аялдардын жана эркектердин жүрүм-турум маданий жана социалдык үлгүсүн өзгөртүүнү» милдеттендирет.¹⁰⁸</p>

¹⁰⁸ «Саясий жана коомдук жашоо» жөнүндө №23 Жалпы сунуштоолордо (1992), АБЖЭК «массалык маалымат каражаттары аркылуу жана башка каналдар аркылуу стереотиптерди түзүүнү» коомдук жашоого толук катышууда тоскоолдуктардын бири катары белгилеген. «Аялдарга карата зордук-зомбулук» жөнүндө №19 Жалпы сунуштоолордо Комитет натыйжалуу чараларды кабыл алууну сунуштаган «массалык маалымат каражаттары аялдарга урмат-сый мамиле кылуусун камсыздоо жана шондой мамилени ММК аркылуу жайылтуу». Мамлекеттер Комитетке жазган докладдарда аялдарга карата зордук-зомбулукту камтыган салттардын жана тажрыйбалардын мүнөзүн жана мамилесин жазууну суранышат. Комитет өзүнүн Жыйынтыктоочу сын пикирлеринде мамлекеттерди төмөнкүгө чакырды: «аялдарды стерипотитүү көргөзүүнү жоюу боюнча ММК менен иштерди жүргүзүү, өзгөчө мындай көрүнүш аялдардын ден соолугуна терс таасирин тийгизе турган болсо» жана «ММКда, анын арасында интернеттеги форумдар жана социалдык тармактар аркылуу аз сандуу элдердин же башка социалдык топтордун аялдарына жана кыздарына агрессивдүү сөз асылууларга туруштук берүү иш чараларын күчөтүү» (кар. АБЖЭК, Финляндиянын периодикалык жетинчи доклады боюнча Жыйынтыктоочу сын пикирлери CEDAW/C/FIN/CO/7, 28- февраль 2014-ж., 15-параграф). Комитет «кастык тилиндеги» аз сандагы элдер арасындагы аялдарга болгон интерсекциалдык дискриминацияга көңүл бургандыгына карабастан, ушул эле көйгөй боюнча, мисал үчүн бисексуалдык, лесбийдик жана трансгендердик аялдар тууралуу эч кандай билдермелерди айткан жок.

Укуктук аспап	Жалпы жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр	«Кастык тили» тыюу салган жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр
<p>Кыйноо жана башка катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилелердин түрлөрү жана жазалоолор.</p>	<p>1-берене кыйноо үчүн негиздердин бири катары «ар кыл мүнөздөгү дискриминацияны» корголгон мүнөздөмөлөрдүн атын атабай, караштырат. Кыйноого каршы Комитет төмөндөгү тизмени кабыл алган: раса, теринин өңү, этникалык тек, жаш курак, диний ишеним жана ибадат, улуттук же социалдык тек, жыныстык, сексуалдык ориентация, гендердик өзидентификация, психикалык же башка бузулуулар, ден соолук абалы, экономикалык катышуу, түпкү элге тийиштүүлүк, адам камалып отурган кылмыштын түрү, алардын ичинде саясий кылмыштардын террордук актылардын айыпталуучусу, баш калкалаочу жай издегендер, качкындар же эл аралык коргоо алдындагы башка адамдар, же башка ар кандай статусундагылар же жагымсыз белги.¹⁰⁹</p>	<p>«Кастык тилине» тыюуну түздөн түз талап кылган жобо жок. Бирок ошентсе дагы, 16-берене мамлекеттер «кыйноо аныктамасына кирбеген катаал, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилелердин түрлөрүн жана жазалоолордун башка актыларын» «алдын ала жок кылуу» талап кылат. Кыйноого каршы Комитет бир катар мамлекеттерге «терсаяктык жана кастыкка жана зомбулукка шыкакчылык» жек көрүүгө негизделген кылмыштарга жоопкерчиликти киргизүүнү кыйноого каршы Конвенциянын 16-беренесинин алкагында сунуштаган.¹¹⁰</p>
<p>Майыптардын укуктары жөнүндө Конвенция</p>	<p>Майыптыкка негизделген дискриминацияны жойуу боюнча жалпы милдеттүүлүктү моюнга алат.</p>	<p>«Кастык тилине» тыюуну түздөн түз талап кылган жобо жок. Бирок мамлекеттер «майыптар жөнүндө стереотиптер, адатка айланган көз караштар жана зыян үрп-адаттар, алардын ичинде жыныстык жана жаш курагына негизделген стереотиптер менен күрөшүү үчүн... чукул, натыйжалуу жана тийиштүү чараларды алып барууга» милдеттүү.</p>

¹⁰⁹ Кыйноого каршы Комитети, Жалпы тартиптеги сын пикирлер No.2, CAT/C/GC/2, 2008-жылдын 24-январы, V Бөлүм.

¹¹⁰ Молдова боюнча Жыйынтыктоочу сын пикирлер, CAT/C/MDA/CO/2, 27-параграф, Польша боюнча Жыйынтыктоочу сын пикирлер CAT/C/POL/CO/4, 20-параграф; Монголия боюнча Жыйынтыктоочу сын пикирлер CAT/C/MNG/CO/1, 25-параграф. АРТИКЛЬ 16 белгилеп өтөт, Комитет «кастыкка негизделген кылмыштар», «терсаяктык», «кастыкка шыкакчылык» жана «кастык тили» терминдерине аныктама берген жок жана ошондой эле тиешелүү укуктар арасында туура балансты табуу боюнча сунуштамаларды берген жок.

Укуктук аспап	Жалпы жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр	«Кастык тили» тыюу салган жоболордо таанылган корголгон мүнөздөмөлөр
<p>Бириккен Улуттар Уюмунун түпкү элдердин укуктары боюнча Декларациясы</p>	<p>2-берене кепилдик берет: «Түпкү элдерге таандык адамдар жана түпкү элдер эркин жана жана башка бардык элдер жана алардын арасындагы өзүнчө адамдар менен алардын арасында адамдар менен тең укуктуу жана өздөрүнүн укуктарын ишке ашырууда дискриминациянын бардык түрлөрүнөн эркин болууга укугу бар, өзгөчө алардын түпкү тегине жана ошого байланыштуу өзгөчөлүктөрүнө негизделген дискриминациялоодон эркин болууга укугу бар.</p>	<p>8-берене (2)(e) «[түпкү элдерге же түпкү элдерге тийиштүү болгон адамдарга] каршы багытталган расалык же этникалык дискриминацияны козуткан жана ага демилге берген пропаганданын бардык формаларын алдын алуу механизмдерин жана укуктук коргоону камсыз кылууну мамлекеттерден талап кылат.</p>

DEFENDING FREEDOM OF EXPRESSION AND INFORMATION

ARTICLE 19 Free Word Centre 60 Farringdon Road London EC1R 3GA

T +44 20 7324 2500 F +44 20 7490 0566

E info@article19.org W www.article19.org Tw [@article19org](https://twitter.com/article19org) facebook.com/article19org